

EX PANNONIA

19

Суботица / Subotica / Szabadka
2015

*U finansiranju ovog broja časopisa učestvovali su Grad Subotica i
Istorijski arhiv Subotica*

EX PANNONIA

Broj 19

Subotica 2015.

Izdavač: Istorijski arhiv Subotica

Za izdavača: Stevan Mačković, direktor IASu

Redakcija: Stevan Mačković, Tanja Segedinčev, Zolna Matijević

Lektor: Dijana Borenović

Prevodi sažetaka: Halász Tibor i Dijana Borenović

Tiraž: 500 primeraka

Štampa: „REprint”, Subotica

Adresa redakcije: Trg slobode 1/III, tel. +381 (0)24 524-033

e-mail: info@suarhiv.co.rs

web adresa: www.suarhiv.co.rs

ISSN 0354-9151

CIP - Каталогизација у публикацији Библиотеке
Матице српске, Нови Сад

930.25(497.113)

Ex Pannonia / redakcija Stevan Mačković, Tatjana
Segedinčev, Zolna Matijević - 1996, Br. 1. - Subotica:
Istorijski arhiv Subotica, 1996-; 30 cm

Godišnje
ISSN 0345 - 9151

COBISS.SR-ID 74467596

SADRŽAJ

STUDIJE

ZAVIČAJNA ISTORIJA

Zoran Veľanoviћ	Задужбинар и добротвор Душан Радић У сусрет 150. годишњици рођења.	5
Stevan Maćković	Crtice o tome kako je Subotica gazdovala Kupalištem Palić u međuratnom periodu (1918-1941)	11
Halász Tibor	Szabadka 1915-ben a közgyűleesi jegyzőkönyvek tükrében	20
Dejan Mrkić	Atrijum Gradske kuće - jedna ideja, njeno ostvarenje i nestanak	33
Mr Karlo Slavić	Fabrika šampanjca u Kraljevom Bregu	38
Dejan Mrkić	Letnja pozornica na Paliću	41

ARHIVISTIKA

Tatjana Segedinčev	Прилог проблематици културно-образовне делатности Архива који се односе на предавања	45
--------------------	--	----

IZ ARHIVSKE GRAĐE

Dr Zoltan Mesaroš	„Poput munje, koja iza sebe ostavlja samo iskonsku bol“ - Govor o najvećem Jugoslovenu	50
Zoran Vukeliћ	Прва послератна година у Бајмоку	54

ISTORIJA ZDRAVSTVA

Dr Emil Libman, Dr Maja Vučković	Babička služba u Subotici tokom XVIII i XIX veka 150 godina od smrti dr Ignaca Filipa Semelvajsa, velikog naučnika, borca protiv babinje groznice i rukovodioca poznate Škole za babice u Budimpešti	58
Dr. Csúszó Dezső	A szabadkai mentőszolgálat megalapítása 1896-ban (Osnivanje hitne službe u Subotici 1896. godine)	65

IZ RADA ARHIVA

Tamara Petković	Letopis Istorijskog arhiva za 2014. godinu	80
-----------------	--	----

PRIKAZI

Tatjana Segedinčev	У огледалу времена - српско грађанско друштво на размеђи векова кроз збирку др Јована Милекића (приказ изложбе)	84
Zoran Vukeliћ	Приказ књиге др Драге Његована „Депортација - VII група масовних злочина (Бачка и Барања) 1941“	86
Dijana Borenović	Документа о злочинима окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1944. Prikaz izložbe o Sportskom društvu „Spartak“ iz Subotice	88

TARTALOM

KUTATÁSOK

HELYTÖRTÉNET

Veljanović Zoran	Dušan Radić, a jőtevő és alapítványtevő Születésének 150. évfordulója kapcsán	5
Maćković Stevan	Vázlatos áttekintése annak, hogy Szabadka hogyan hasznosította Palicsfürdőt a két világháború közötti időszakban (1918-1941)	11
Halász Tibor	Szabadka 1915-ben a közgyűlési jegyzőkönyvek tükrében	20
Mrkić Dejan	A városháza átriuma - egy ötlet, megvalósítása és eltűnése	33
Mr Slavić Karlo	Pezsgőgyár Királyhalmán	38
Mrkić Dejan	A palicsi nyári szőnpad	41

ARCHIVISZTIKA

Segedinčev Tatjana	Adalék a levéltár kulturális tevékenysége keretében sorra kerülő előadások problematikájához	45
--------------------	--	----

LEVÉLTÁRI ANYAG

Dr Mesaroš Zoltan	“Ősi fájdalmat okozó villámcsapás sújtott le ránk” – Búcsúbeszéd Jugoszlávia legnagyobb emberéről	50
Vukelić Zoran	Bajmok a háború utáni első évben	54

EGÉSZSÉGÜGY-TÖRTÉNET

Dr Emil Libman, Dr Maja Vučković	Bábaasszonyok Szabadkán a 18. és a 19. században 150 éve hunyt el dr. Semmelweis Ignác Fülöp, a nagy tudós, a gyermekágyi láz elleni harcos és a nevezetes budapesti bábaképző iskola vezetője	58
Dr. Csúszó Dezső	A szabadkai mentőszolgálat megalapítása 1896-ban	65

A LEVÉLTÁR TEVÉKENYSÉGÉBŐL

Tamara Petković	A Szabadkai Tortenelmi Leveltar 2014. evi tevenysege	80
-----------------	--	----

ISMERTETÉSEK

Segedinčev Tatjana	Az idő tükrében – A szerb polgári társadalom a századfordulón dr. Jovan Milekić gyűjteménye alapján (a kiállítás ismertetése)	84
Vukelić Zoran	Dr. Drago Njegovan <i>Deportacija – VII grupa masovnih zločina (Bačka i Baranja) 1941</i> című könyvének ismertetése	86
Borenović Dijana	A szabadkai Spartacus Sportklubról készült kiállítás ismertetése A klub 70 éves fennállásának és tevékenységének alkalmából, 2015 májusa	88

CONTENT

STUDIES

LOCAL HISTORY

Zoran Veljanović	Endower and benefactor Dusan Radic Celebrating the 150th birth anniversary	5
Stevan Mačković	Remarks about Subotica as a proprietor of Palić beach and swimming area between two wars (1918–1941)	11
Halász Tibor	Subotica in 1915 through the City Assembly records	20
Dejan Mrkić	The Atrium of the City Hall – an idea, its realisation and demise	33
Mr Karlo Slavić	Champagne factory in Kraljev Breg	38
Dejan Mrkić	Summer stage Palić	41

ARCHIVAL SCIENCE

Tatjana Segedinčev	Addition to issues in cultural and educational activities of the Archives concerning lectures	45
--------------------	---	----

FROM ARCHIVAL MATERIAL

Dr Zoltan Mesaroš	„Like lighting, leaving nothing behind but primal pain” – Speech about the greatest Yugoslav	50
Zoran Vukelić	The first year after the War in Bajmok	54

HISTORY OF HEALTH SERVICE

Dr Emil Libman, Dr Maja Vučković	Midwife sevice in Subotica during the 18th and 19th century	58
Dr. Csúszó Dezső	Establishment of the Emergency Department in 1896 in Subotica	65

ARCHIVES' ACTIVITIES

Tamara Petković	Chronical of The Historical Archives of Subotica for the year 2014.	80
-----------------	---	----

REVIEWS

Tatjana Segedinčev	Exhibition <i>U ogledalu vremena – srpsko građansko društvo na razmeđu vekova kroz zbirku dr Jovana Milekića</i>	84
Zoran Vukelić	<i>Dr Drago Njegovan, Deportacija -VII grupa masovnih zločina (Bačka i Baranja) 1941. Dokumenta o zločinima okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1941-1944.</i>	86
Dijana Borenović	Exhibition <i>Sportsko društvo „Spartak“ iz Subotice</i>	88

Зоран Вељановић,
историчар, виши архивиста, Историјски архив Суботица

Задужбинар и добротвор Душан Радић У сусрет 150 годишњици рођења

Сажетак: У раду су приказани живот и делатност Душана Радића, српског добротвора и задужбинара, који се родио у Маријатерезиопољу, односно Суботици. Поред најважнијег сегмента његовог рада, указано је на Радићево родољубље које је исказивао у добротворном и задужбинарском делу не само међу суботичким Србима него у помагању најзначајније куће културе пречанских Срба, Матице српске и Српског народног позоришта у Новом Саду.

Кључне речи: Душан Радић, добротвор, задужбинар, Суботица, Срби.

Предисловје

Породица Радић појављује се у слободном и краљевском граду Маријатерезиопољу, или како су га суботички Срби вазда звали Суботици, почетком деветнаестог столећа.¹ Припадали су оном слоју српског грађанства који се од искона, па дакле и у старом крају, пре небројаних сеоба ка северу, западу или истоку, бавио трговачким послом. Као трговци су се и населили у Суботицу крајем XVIII столећа. Убрзо су својим угледом који је почивао на економској снази, заузели истакнуто место међу суботичким Србима, док су у слободном и краљевском граду Маријатерезиопољу досегли статус вирилног представника. Ородивши се са значајнијим породицама као што су били Манојловићи, Добројевићи, уткали су се у све поре суботичког грађанства. Кроз Српску штедионицу, Српску православну општину, Српско певачко друштво, Српску читаоницу и Добротворну задругу српкиња потврђивали су своје

Портрет Душана Радића.

национално опредељење које је у ратним вихорима плаћено данима сужањства али и главама.²

Породица Радић (чија је крсна слава била св. отац Никола) по писаним изворима доселила се у Марија-

¹ Литература о породици Радић или Душану Радићу: М. Протић, *Српски триумвири у буњевачком ренесансу од 1860-1900. год. и друго о суботичким Србима и њиховим напорима за спас и част свог имена*, Суботица 1933, стр. 105, 162-168; Архив СПЦО у Суботици, без инв. бр., у рукопису, П. Огњанов, *Грђанска заклада Душана Радића*; З. Вељановић, *Обнављање рада Задужбине Душана Радића*, у: „Луча“, часопис за културу, уметност и науку, бр. 1, 1995, стр. 11-13; З. Вељановић, *Задужбина Душана Радића*, у: „Луча“, часопис за културу, уметност и науку, бр. 14-15, 1999, стр. 81-91; З. Вељановић, Душан Радић, у: „Луча“, часопис за културу, уметност и науку, бр. 1, 2012, стр. 169-172.

² З. Вељановић, *Капоњска битка*, у: Српски покрет у Револуцији 1848-1849, Нови Сад 2000, стр. 269-270. Забележено је да приликом стрељања Срба талача од стране мађарских солдата 1849. године, двадесетдеветогодишњи Петар Радић изговорио: „Ја Србства жртва!“ Током Првог светског рата, Душан и Јован Радић били су таоци мађарске окупационе солдате. О српским друштвима више у: З. Вељановић, *Српска друштва у Суботици током XIX и почетком XX столећа*, у: Архивска грађа као извор за историју, Београд 2000, стр. 491-508.

терезиопољ из Великог Бечкерека,³ где је забележен у матичним књигама умрлих родоначелник породице Радивој.⁴ Иза себе је оставио сина Секулу чији се син Петар као трговац преселио у Суботицу, где је и умро 1810. године. Петар је иза себе оставио сина Атаназија који је имао синове Тимотија – Тиму (1812–1867), трговца; Јована (1815–1891), суботичког пароха; Михаила (умро као мали дечак)⁵ и Петра (1818–1849), лекара, кога је током Српског народног покрета 1848–1849. мађарска ребелција стрељала у знак одмазде након Капоњске битке на суботичком губилишту. Тима Радић је имао велики пород – три сина: Јована (1852–1917), Душана (1856–1916) и Војина (1860–1867) и седам кћери: Катарину – Катицу (удату за Петра Хаџи Ристића, трговца у Бечу), Марију – Миму (удату за Буру Манојловића), Софију (удату за Милана Михајловића, трговца у Вуковару), Ану (умрла пре удаје), Олгу (удату за Николу Адамовића у Великој Кикинди), Емилију – Јулу (удату за др Плату Добројевића), Милицу – Милу (удату за Милоша Рајића, пред. Округног суда у Пешти).⁶

Животопис Душан Радића

Душан Радић (Суботица, 12. март 1856 – Суботица, 7. август 1916), задужбинар,⁷ земљопоседник, вирлини представник слободног и краљевског града Маријатерезиопоља, банкар, син Тимотија и Марије (рођ. Манојловић), рођен је 12. марта (27. фебруара по старом календару) 1856. године, у Маријатерезиопољу, односно Суботици, на рубу Хабзбуршког царства, у крају који је после „мађарске буне“ назван Српско Војводство и Тамишки Банат. Као син имућног и угледног трговца и земљопоседника, имао је прилике да стекне добро

образовање. По мајци је био у сродству са најпознатијим и најзначајнијим српским породицама не само у Суботици већ и по другим варошима у Угарској. Основну школу је завршио у Суботици. Приватну трговачку школу је почео да учи код професора Розера у Будимпешти.⁸ Школовање је затим наставио у Бечу где је окончао студије стекавши високо образовање и способност да добро говори немачки и мађарски језик. Осим тога, занимао се за позориште и књижевност. Редовно је пратио књижевна и друга културна збивања, а у својој библиотеци поседовао је више стотина књига.

Вративши се са студија, прихватио се вођења породичних послова (економије и трговину) које је спретним и узорним руковањем успео да увећа. Од оца је, осим земљопоседа и трговине, наследио, заједно са братом Јованом, и приземну али веома пространу кућу која је излазила на две улице и имала велики плац у самом центру Суботице, тачно насупрот свечаног улаза у Градску кућу.⁹ Кућа је осим за становање била издељена на низ локала који су се пружали на две улице. Локали на Тргу св. Иштвана (а по ослобођењу 1918. године, Карађорђево трг) били су трговине које су Радићи држали, потом солара, посластичарница, гвожђара, шпецераја, и у Пашићевој неколико касапница.¹⁰ Увећававши пословање и дошавши до знатног капитала, на месту срушене старе очеве куће је 1888. године по пројекту Гезе Коцке, подигао нову спратну зграду у чијем приземљу су били нови локали а на спрату стамбене просторије.¹¹

Био је један од оснивача и акционара и први председник суботичке Српске штедионице д.д. Потреба да се привредни рад предузимљивих Срба организује и на тај начин ослободи економске зависности од месних страних новчаних завода који

³ Велики Бечкерек = Зрењанин. По породичном предању породица води порекло из Старе Србије, односно Косова и Метохије

⁴ Радивој Радић је преминуо 1753. године у Великом Бечкереку.

⁵ Архив СПЦО у Суботици, без инв. бр. Слика „Михаил на одру“, рад непотписаног уметника. Претпоставља се да је аутор слике први суботички академски сликар Аксентије Мародић.

⁶ М. Протић, нав. дело, стр. 164–165. Од Радића који су живели у Суботици, био је и академски сликар Стеван Секулић (Велики Бечкерек, 1839 – Суботица, 29. новембар 1914). У храму Св. Вазнесења и СПЦО налазе се неколико икона и портрети задужбинара Јована и Терезије Остојић које је осликао Секулић.

⁷ *Речник српскохрватскога књижевног језика, Нови Сад – Загреб, 1967*, стр. 111. Задужбина: 1. а) ист. грађевина (обично црква, манастир) подигнута за душу некоме од стране српских владара или феудалних поседника. б) имовина (новац, зграде и др.) која се завештава у хуманитарне или просветне сврхе. фонд. 2. фиг. добро дело, добротворство; *Мала енциклопедија Просвета* (друго издање), Београд, стр. 507. Установа којом се нека имовина намењује извесној трајној и законом дозвољеној сврси, обично хуманим и просветним циљевима (нпр. потпомагању научних публикација, збрињавању сирочади, потпомагању сиромашних ученика, за болнице); може се основати за живота или тестаментом оснивача. Назив потиче отуда што су се некад подизале за душу и помен оснивача (нпр. наши средњовековни манастири).

Код нас је раније постојао велики број задужбина. Данас имају мањи значај због велике делатности државе и заједнице и на том пољу. Самосталне задужбине су правна лица.

⁸ Л. Сеги, *Студенти са данашње територије Војводине на европским универзитетима 1338–1919*, Нови Сад 2010. Највећи број Срба са територије Војводине студирао је на официјалним универзитетима, међутим, мањи број, као што је био случај и са Душаном Радићем, учио је приватно код значајних професора.

⁹ Карађорђево трг бр. 9 – данас Трг Републике бр. 16.

¹⁰ У кући Тимотија–Тиме Радића, односно локалима у делу куће која је излазила на Тргу св. Иштвана (односно Карађорђево тргу), солару је држао Сава Арадски, посластичарницу Карло Добл, гвожђару Јоца Љубибратић. На самом углу куће, шпецерај је држао Лука Арадски. Даље на делу куће који је излазио на Пашићеву улицу, били су локали са касапницама које су држали сами Радићи али и више других. Пашићева улица је данас улица Димитрија Туцовића.

¹¹ У Историјском архиву Суботица нису сачувани пројекти зграде. Зграда је изграђена у наставку зграде његовог брата Јована који је за себе такође подигао нову 1883. године. Обе зграде су у каснијим временима постале задужбине. Такође, и у Архиву СПЦО нису сачувани пројекти зграда, већ само мањи број докумената из друге половине XX века који се односе на национализацију имовине задужбина.

Задужбина Душана Радића (Српски црквени дом).

нису имали воље да поспешују српске привреднике, изнедрила је иницијативу ка стварању једног националног новчаног завода. Одлучујући моменат је био долазак у Суботицу Владимира Матијевића, који је заједно са др Јоцом Манојловићем започео агитацију у том правцу. Душан Радић је са одушевљењем прихватио ову идеју, а потом и учествовао заједно са Владимиром Матијевићем и Манојловићима – Владимиром, Душаном, Цветком и Јованом, на састанку поводом договора о оснивању завода и почетка пробног пописивања деоница који је организовао у својој адвокатској канцеларији др Владислав Манојловић. На Скупштини деоничара изабран је за председника Штедионице.¹² После ослобођења Суботице и уједињења у Краљевину СХС, Српска штедионица д. д., се од 1. јануара 1921. године, претворила у суботичку филијалу Српске банке д. д. у Загребу, која је потом променила име у Трговачко индустријална банка д. д. у Загребу подружница у Суботици.¹³

Своју изабраницу Олгу Игњатовић, срео је у зрелим годинама. Венчање је приредио у Сентандреји де-

цембра 1894. године, након чега су наставили свадбено путовање по Европи.¹⁴ Склоност ка путовањима и монденском животу испуњавали су посећивањем значајних и великих свечаности по земљи и иностранству. Тако су, заједно са братом и снајом, стигли и до Москве 1911. године да би присуствовали откривању споменика руском цару Александру. Нису успели да остваре потомство, те се њихов брак без доживљене среће и љубави после непуне две деценије завршио разводом.¹⁵

Културна и добротворна српска друштва у њему су имали велику потпору. Помагао их је несебично новцем и другим потребитинама.¹⁶ На програмима, баловима и забавама које су приређивали Српско певачко друштво, Српска читаоница или Добротворна задруга Српкиња на Св. Саву и другим значајним датумима, редовно је присуствовао, где је у прилозима за сиромашне суграђане издвајао веће суме новца. Своју приврженост српској култури исказивао је и помагањем Матице српске и Српског народног позоришта у Новом Саду. Иако је био без породе, редовно је помагао рад српских основних школа (у

¹² За управитеља је изабран адвокат др Јоца Манојловић, за заступника адвокат др Владимир Манојловић, за књиговођу Ненад Бешлин, за благајника Милан Огњанов м.л., за практиканта Милош Георгијевић. Чланови управног одбора били су др Владислав Манојловић, др Јоца Ненадовић, Данило Пушин, Глиша Међански, Ђурица Огњанов, Сава Вучић. Надзорни одбор чинили су Богдан Димитријевић, Богдан Свирчевић, Миладин Недељковић и Милан Огњанов ст.

¹³ Српска штедионица постојала је пуних четрдесет година од 1906. до 1946.

¹⁴ О венчању Душана Радића, у: „Neven“, Zabavno-poučni mesečnik за Bunjevce i Šokce, бр. 12, 1894, стр. 193–195.

¹⁵ Олга се убрзо после развода преселила у Београд где је и умрла.

¹⁶ Списак књига Књижнице СЦО у Суботици, Нови Сад 1907, стр. 78. У попису се може наћи педесетак књига и часописа које је поконио Душан Радић. Овај књижни фонд је спојен са књижним фондом Српске читаонице. Види у: З. Вељановић, *Српска читаоница у Суботици 1862–1959*, Суботица – Нови Сад 1998, стр. 56–57.

Задужбина Душана Радића (Српски црквени дом)

граду, Келебији и Александрову) и сиромашне ученике.

Био је истакнути члан СПЦО, где је био потпредседник од 1903. до 1912. године.¹⁷ Попут и свог оца и родбине, и он је био приложник СПЦ у Суботици, а током велике обнове, проширења и продужења храма Св. Вазнесења Господњег 1909–1910. године, заједно са својим братом Јованом који је био председник подбора за поправку храма и председником СПЦО Владиславом, био је водећа личност тог посла. Поред осталог, о свом трошку је поклонио два полилеја израђења у Чешкој те је дао де се увеле електрично осветљење у цркву.¹⁸

По избијању Првог светског рата, иако лојалан грађанин Аустроугарске монархије, осим што је морао да скине ивандањски венац са куће и трговачке радње, као угледна личност свог народа био је ухапшен и спроведен заједно са другим суботичким Србима у својству таоца у аустроугарски логор у

Капела Душана Радића код православног гробља у Дудовој шуми, фото: З. Вељановић, 1994.

Кечкемету (Pest-Pilis-Solt-Kiskun жупанија, Мађарска).¹⁹ У својству таоца био је заточен више од годину дана. Када је био ухапшен имао је 58 година живота и веома добро здравље које је одржавао редовним одласцима у лов по келебијским шумарцима са својим пријатељима у суботичком српском ловачком друштву Премудри ловци.²⁰ Међутим, сужањство је тешко подносио тако да је убрзо дошло до погоршања његовог здравственог стања. Лоши и нехигијенски услови боравка у логору само су допринели томе. Крајем лета, 7. августа (25. јун по старом календару) 1916. године, напрасно је умро. Сахрањен је у породичној гробници на Старом гробљу код Дудове шуме у Суботици где се налази породична капела Радића на гробном месту у зиду капеле уграђена је мермерна плоча са натписом:

*Овде почивају земни остаци
Душана Радића велепоседника, вирилна
Представника слободног Града Суботице,
Оснивача и председника суботичке Српске
штедионице и бившег председника суботичке
православне српске црквене општине итд.,
који је рођен у Суботици 28. фебруара 1856. а
напрасно у вечност се преселио 25. јуна 1916. године.*

*Вечни помен души његовој оплакују
Јоца Т. Радић, брат, Мица Ј. Радић, рођ. Сарајлић, снаха
Катарина Ристић, Олга Адамовић, Јула Добројевић,
Мила Рајићка, рођ. Радић, сестре.²¹*

Нарушеног здравља, предосећајући да неће дочекати крај рата, Душан Радић је саставио тестамент 29.

¹⁷ Архив СПЦО, Деловодник бр. 385/У.О.405 из 1933. Председници и потпредседници СПЦО у Суботици.

¹⁸ Б. Гојковић, *Ктитори и приложници Православне српске цркве суботичке*, Нови Сад 1883, стр. 12, 17, 18, 20; М. Протић, *Суботичка православна црква, њезини свештеници, ђакони и учитељи од 1710–1931*, Суботица 1931, стр. 7; Архив СПЦО, без инвентарног броја, у рукопису П. Огњанова, *Извештај о обнови храма Св. Вазнесења Господњег 1909/10*; С. Љубичић, Г. Болић, *СПЦ Вазнесења Господњег Суботица*, Суботица 2003, стр. 9, 10.

¹⁹ З. Вељановић, *Југославија потреба или заблуда (Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918)*, Кикинда 2006, стр. 170, 200.

²⁰ Архив СПЦО у Суботици, *Дневник Премудрих ловаца*, без инв. бр. (рукопис са фотографијама који је прекуцала Катинка Манојловић 1913); М. Протић, нав. дело, стр. 208–212.

²¹ Капеле је подигнута 1868. године на Православном гробљу код „Дудове шуме“ у Суботици. Натпис је преписао З. Вељановић.

ноембра 1915. године, који је код суботичког краљевског Среског суда заведен под бројем П. К. 5830/1916, и по коме је доцније по окончању рата основана задужбина Душана Радића, током 1926. године. Носила је име „Грађанска заклада Душана Радића“.²² Сви локали и велики стан на спрату су се издавали у најам чији се приход распоређивао на легат и СПЦО. На предлог Српског певачког друштва „Граничар“,²³ од 1. новембра 1934. године, постаје „Српски народни православи дом“ у чије спратне просторије су се усељили Српска читаоница (са библиотеком – Књижницом Српске православне црквене општине), уз Српско певачко друштво Граничар, Добротворна задруга Српкиња, Српско привредно друштво Привредник и Српска православна црквена општина.²⁴

Услед ратних збивања и окупације Суботице током Другог светског рата, један број српских друштава који се налазио у Задужбини престао је са радом: Српско привредно друштво – Привредник (1941), Српска привредна омладина (1941), у чијим дворанама је била Црквено-општинска књижница са преко 6000 наслова. Коло српске омладине престало је са радом почетком окупације, 1941. Од 1. јануара 1945. до 23. фебруара 1946. године, у згради Задужбине били су смештени први и други разред Државне основне школе *Свети Сава* чија зграда је страдала у „савезничком“ бомбардовању септембра 1944. године.²⁵ Стога су извршене потребне адаптације и неки преградни зидови су порушени.

По ослобођењу, чланство српских друштава која су некада деловала у Задужбини Душана Радића, почело се окупљати. Средином 1945. године Добротворна задруга Српкиња и Српско певачко друштво *Граничар* преселили су се у суседну зграду, такође задужбину добротвора Јована и Милице – Мице Радић, рођене Сарајлић.²⁶

Осипање чланства, које је било подстакнуто ратним условима и посебно поратним стањем, приморали су управе и чланство активних друштава

на нека нова решења. „Нова решења“ покренула је и наметала нова власт. Желећи да преузме контролу над српским друштвима, нова власт је под изговором да се удружује она енергија која је преостала, јуна 1945. године основала Српско културно друштво у чији састав су ушли: Српско певачко друштво *Граничар*, Добротворна задруга Српкиња, Српска читаоница, Коло српских сестара. Претходно су се из истих разлога 10. марта 1946. године спојиле Добротворна задруга Српкиња и Коло српских сестара у једну секцију под именом *Женска секција српског културног друштва*.²⁷

Српска друштва престала су да постоје као самосталне установе, али су надаље животарила у оквиру новоствореног Српског културног клуба све до краја 1959. године.²⁸

Последње пресељење до коначног гашења српских националних друштава у Суботици било је августа 1945. године, када се Српски културни клуб вратио у улични спратни део Задужбине Душана Радића. Поред Клуба, спратне и дворишне просторије користили су и основна школа *Свети Сава* и Црквена општина, односно црквена канцеларија и библиотека.

Српски културни клуб наставио је програмску делатност у оној мери колико су то нови услови и честа сељакања дозвољавали. У првим поратним годинама, скромно али ипак редовно, одржавани су *Светосавски бал*, хорски наступи, добротворински рад итд. Међутим, рад српских установа и друштава све више су спутавали механизми војне управе, односно Народноослободилачког одбора и потоњег народног одбора оличених у партијским фанатизмима.²⁹ Коначно, када су увидели да ни честа сељакања и премештања локација Друштва неће довести до њиховог гашења, градска администрација је одлучила да зграде у којима су српска друштва деловала, једну за другом национализују 1959. године, остављајући их без основних услова за рад.³⁰ Пред налетом новостворених социокултурних удружења у којима је

²² Правила *Грађанске закладе Душана Радића* израдио је суботички адвокат, а доцније у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца велики жупан Владислав Манојловић 1915. године. Види: З. Вељановић, *Владислав Манојловић*, у: Српски биографски речник, том V, Нови Сад 2011, стр. 833.

²³ Архив СПЦО у Суботици, под С. бр. 27/1933 и под У.О. 201/1933.

²⁴ Архив СПЦО у Суботици, под. У.О. 387/1934. Локали у приземљу су и надаље издавани, од чије ренте се одржавала задужбина и рад више српских друштава.

²⁵ З. Вељановић, *Савезничко бомбардовање Суботице 1944, Прилог за историју бомбардовања и разарања Србије у Другом светском рату*, Нови Сад 2010, стр. 8,72,76.

²⁶ Архива СПЦО, Фонд Задужбина Јована и Милице Радић рођ. Сарајлић, списи без броја.

²⁷ З. Вељановић, Д. Мусин, *Коло српских сестара у Суботици 1938-2008*, Нови Сад 2012, стр. 31-32.

²⁸ Историјски архив Суботица (ИАСу), Ф. 68, Градски народни одбор, бр. 31612 и 38988. Српска читаоница у оквиру Српског културног друштва деловала је без материјалних средстава тако да није могла да подмири ни нужне свакомесечне трошкове (нпр. за утрошену електричну струју, воду, однос смећа итд.), док о било каквом програмском деловању није било ни говора.

²⁹ У чланку у *Hrvatska riječ*, бр. 1 од 3. јануара 1947, под насловом *Програм „изненађења“ Српског певачког друштва „Граничар“ у Суботици*, непотписани аутор је на најгрубљи и примитивни начин описао концерт назвавши га „културним скандалом“ који подрива братство и јединство, па чак и целокупно комунистичко друштво и државу уопште. Чланак је завршио са препоруком да би овакве концерте „*убудуће требало спречити*“. Претпостављамо да је изостанак ауторовог потписа на крају чланка из два разлога: први, да овакав чланак никоме не би служио на част, што је аутор био свестан, и други, да је то био један од чланова Друштва који је „радио изнутра“. Са данашње дистанце, било би веома интересантно да се открије име аутора.

³⁰ ИАСу, Ф. 365, Народни одбор општине Стари град – Суботица, 141, Списи национализације бр. Н. 355/59. Предмети у вези са национализацијом задужбина у Суботици које су спроведене на основу Закона о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта (Сл. лист ФНРЈ. бр. 52/1958, Сл. ФНРЈ бр. 4/1959 и Сл. ФНРЈ бр. 10/1961).

грађено „братство и јединство“ с једне стране, и због отежаних услова рада (прикривеног али сталног

притиска) од стране нове власти с друге стране, српска удружења малаксавају и полако се гасе и нестају.

Összefoglaló

Dušan Radić, a jótevő és alapítványtevő
Születésének 150. évfordulója kapcsán

E dolgozat bemutatja Dušan Radić, a szerb jótevő és alapítványtevő életét és tevékenységét, aki Maria Theresiopolisban, azaz Szabadkán született. Munkásságának bemutatása mellett, külön ki van hangsúlyozva Radić hazafiassága, ami az ő jótékonykodó és alapítványtevő

tevékenységében nyilvánult meg. Radić nemcsak a szabadkai szerbeket segítette, hanem támogatta a Monarchiában élő szerbek két legfontosabb kulturális intézményét, a Matica srpskát és az Újvidéken működő Szerb Népszínházat.

Summary

Endower and benefactor Dusan Radic
Celebrating the 150th birth anniversary

This paper shows the life and work of Dušan Radić, Serbian benefactor and endower, born in *Maria-Theresiopol*, or Subotica. He was also involved in the cultural, educational and religious life of Subotica Serbs to whom he assisted in both morally and materialy. He

particularly expressed his devotion to the Serbian nation through material aid to the most important houses of culture of Vojvodina Serbs, i.e *Matica Serbska* and Serbian National Theatre in Novi Sad.

Превод: Никола Сегеди

Stevan Mačković,
arhivski savetnik, Istorijski arhiv Subotica

Crtice o tome kako je Subotica gazdovala Kupalištem Palić u međuratnom periodu (1918–1941)

Banja Palić, razglednica

Sažetak: Grad Subotica je u čitavom periodu od 1918. do 1941. bio titular Kupališta Palić. Na dva načina je iskorištavao njegove potencijale, ili je sam upravljao i gazdovao njime, ili je prava na to izdavao pod zakup. Praćenje tih događanja, stanja i posledica za celokupan razvoj i prosperitet Palića, koje su proizvodile takve smene, cilj je ovog rada. U njemu se hronološki navode najznačajniji momenti koji su obeležili taj put, od izgradnje *Štranda*, izdavanje *Kupališta* pod zakup električnoj centrali, stanja hotelske infrastrukture, preko izveštaja o kvalitetu je-

zerske vode do registrovanja problema njenog zagađivanja ispuštanjem otpadnih voda.

Cljučne reči: Grad Subotica, Kupalište Palić, Štrand, jezerska voda, turizam, hoteli.

Grad Subotica (od 1934. godine postaje Opština Subotica) je u čitavom periodu od 1918. do 1941. bio titular Kupališta Palić,¹ te time i niza objekata, hotela, kafana itd., koji su se tamo nalazili. Tako su gradske vlasti, kao i u predratno vreme, bile i najodgovornije za njegov razvoj

¹ Kupalište Palić je bila posebna administrativna jedinica u sastavu grada (krug, kvart). Delilo se na unutrašnji i spoljašnji reon. U 1927. godini imalo je 2500 stanovnika. K. Petrović, *Kr. slob. grad Subotica i kupalište Palić*, Subotica 1928, str. XIX.

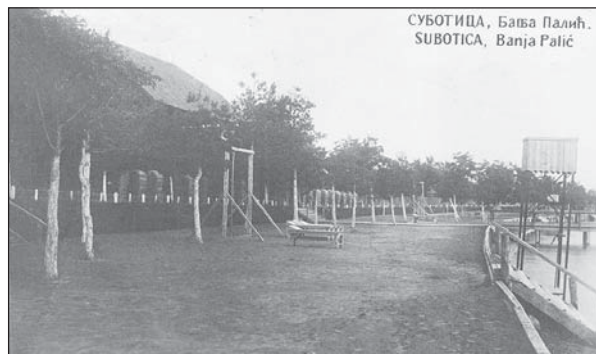
i prosperitet kao jedinstvenog prirodnog resursa, pogodnog za turističku, zdravstvenu, ugostiteljsku, privrednu delatnost, sport, itd.

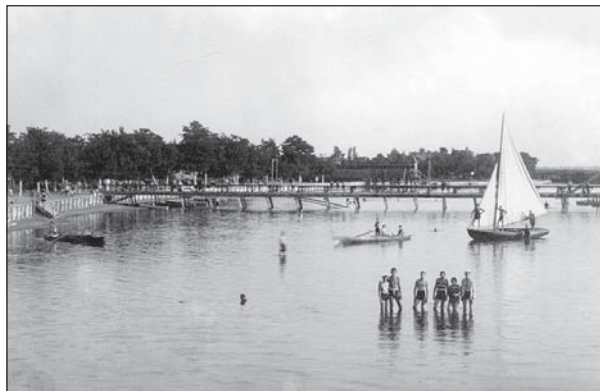
O lekovitosti paličke vode i blata svedoče prvi podaci s kraja XVIII veka. Svoje „zlatno doba“, Palić kao lečilište, oporavište i turističko mesto, započinje od polovine XIX veka a vrhunac beleži u prvoj dekadi XX veka.

Iz izveštaja koji je upućen *Zdravstvenom odsjeku* u Novi Sad 1923. godine saznajemo da se motivi za boravak i

kupanje na jezeru nisu bitno menjali ni nakon 1918. godine. *Palić kao jezersko kupatilo služi stanovništvu grada Subotice i okoline u prvom redu kao ljetovalište i oporavište za vrijeme ljetnih žega. Ponajviše ga posjećuju porodice sa slabunjavom djecom, kojoj jako godi suvi pjeskoviti teren sa mnogo sunčanih dana.*

Dalje navodi da je po lekovitosti napozanrtije *sivomodro blato koje se vadi sa dna jezera. Blato ima karakterističan miris na sumporovodnik.*

Razglednice Palića

Zanimljivo je, po podacima iz 1933, da Palić nije bio priznat od strane Ministarstva narodnog zdravlja kao lekovita banja.² O kvalitetu i osobinama jezerske vode, više saznajemo iz jednog izveštaja Gradskog fizikata iz 1926. godine. *Pri ocenjivanju Palića kao banje mora se uzeti u obzir, da Palić kao otvoreno jezero ne može imati ona svojstva, koja se zahtevaju od lekovitih voda, pošto hemijski sastav jezerske vode koja nije zaštićena od priliva vazdušnih taloga³ ne može imati hemijsku stalnost. Dalje navodi: ...alkalitet vode iznosi 196 a količina klora 231 mg po litru, to je dakle odprilike deset puta više nego u rečnoj vodi. Alkalitet vode je u vezi sa prisustvom raznih hidrokarbonata koji su rastvoreni u vodi. Osim toga nalazi se u vodi povelika količina sumporovodonika koji se na dnu jezera u mladoj formaciji treseta razvija. Po analizama iz predašnjih godina imala je palićka voda po Molnaru 5.113 a po Libermanu 1.918 suvog ostatka u jednom litru vode a po analizi dr. Resovskog iz godina 1923. – 1.530. Voda Palića dakle prema gornjem nije mineralna voda ali se ne može osporiti činjenica, da se na Paliću od davnina sa uspehom leče reumatičari, bolesnici sa ishiasom i raznim eskudatima.*

Nakon rata, grad je pokušavao da samostalno gazduje i organizuje život Kupališta. Tako su 1920. godine gradske vlasti za 200 000 dinara obnovile tzv. Štrand kupatilo i

izgradile 180 drvenih kabina.

Privatni kapital, odnosno zakupci, ipak su odigrali značajnu ulogu u daljoj izgradnji turističkih objekata i infrastrukture u narednom periodu. Tako je npr. Bela Stipačević „staratelj Palića“ u 1919. pokazao nameru da uzme u zakup Kupalište. Kada je odbijen, nudio se Gradu da ga postavi za nadzornika palićkog Kupališta, ali i tu je naišao na negativan odgovor.⁴ Ipak, jedna njegova molba kada u 1923. godini traži dozvolu za podizanje kafane i stana na Paliću (na kat. č. 15811/3) je odobrena. Gradnja je završena 1925. kada on dobija i dozvolu za useljenje u novosagrađeni objekat koji je radio kao kafana Abazija.

U 1921. godini Štrand na severoistočnoj obali jezera će biti izdan pod zakup. Na osnovu pismene ponude poznatog subotičkog ugostitelja Marka Stipića⁵ u kojoj navodi kako je spreman da uloži veliki kapital da izgradi i uredi taj deo obale,⁶ gradsko predstavničko telo (Prošireni Senat) donelo je početkom 1921. godine odluku⁷ kojom je omogućilo da Stipić u narednih deset godina raspolaže sa najatraktivnijim delom palićke obale za kupanje – Štrandom. No, narodni poslanik Blaško Rajić imao je zamerki na to. Pokušava da žalbom Ministarstvu unutrašnjih dela spreči takvo izdavanje.⁸ On navodi da nije održana javna dražba što je protivno zakonskim propisima⁹ o izdavanju

² Istorijski Arhiv Subotica (IASu), F. 47, Gradsko poglavarstvo – Subotica (1918–1941); 1919–1942, IV 605/1933.

³ U izveštaju se uočava da autor ne navodi problem sa uticanjem gradske kanalizacije u Palić.

⁴ IASu, F. 47, XVIII 6/1919.

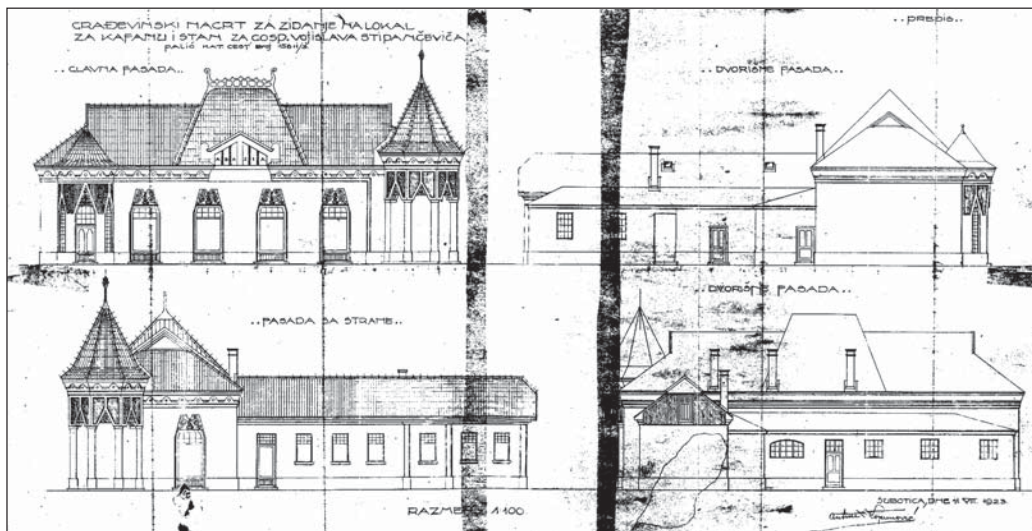
⁵ Marko Stipić, trgovac i ugostitelj, bio je zakupac i popularne Varoške kafane koja se nalazila u Gradskoj kući. U 1927. godini tamo je ručak koštao 10 dinara a čaša piva 3 dinara.

⁶ U svojoj ponudi Stipić navodi da će izgraditi još 420 drvenih kabina na pilotima, restauraciju, osigurati obalu u duljini od 270 metara, itd. Godišnje bi uplaćivao gradu i sumu od 20 000 kruna.

⁷ Odluka nosi broj 42 P.S. 2802/1921. IASu, F. 47, XVIII 9/1921.

⁸ IASu, F. 47, XVIII 9/1921.

⁹ Poziva se na zakonski čl. XXIII/1886.

IASu, F.47, Gra.
Odl. 1349/1925,
projekat Abazije

javnih dobara u zakup, da su uslovi zakupa nepovoljni po grad i traži poništavanje donešene odluke. Gradske vlasti odgovaraju svojim dopisom Ministru obrazlažući svoj postupak i mole da se ...*priziv odbije, a napadnuta odluka iz slijedećih razloga odobriti blagoizvoli: Kupatilo Palić, koje po svojoj prirodnoj ljekovitosti i svojem položaju ima sve uvjete za razvijanje na nivou jednog svjetskog kupatila, ne posjeduje još sva sredstva da se i u interesu grada njegov razvoj pospješi. Grad u sadašnjosti nije u tom materijalnom stanju da bi mogao jednu veliku svotu uložiti u građenje jednog velikog „Štranda” koji bi ujedno bio i izvor znatnog prihoda za sam grad. Navode i da zbog kratkog roka do početka kupališne sezone (1. maja) a na osnovu § 123 z. č. XVIII/1866 nisu mogli održati javnu dražbu. Ministarstvo promptno odgovara svojim dopisom od 16.03.1921. kojim odobrava postupak izdavanja. U njemu kao obrazloženje stoji: S obzirom na to, da je glede opštinskog domazluka, ne samo po statistici Ugarskoj, nego i po osnovima principa finansijske nauke utvrđeno pravilo, da se banje u vlastitoj režiji mnogo lošije eksplatišu, nego li kad se izdaju pod zakup, s obzirom dalje da je privatna inicijativa mnogo jača pri tzv. zakupnom sistemu od režije vlastite... Zbog svega toga, Rajičeva žalba nije urodila plodom. Zakupac je započeo sa gradnjom i komisijski pregled urađenog posla izvršen je 25 06.1921. godine. No već za sezonu 1922. godine, Marko Stipić prenosi pravo zakupa kupališta Štrand na subotičku trgovačku firmu „Commercia d.d.”¹⁰ Novi zakupac najavljuje da će ...kupatilo temeljito reformirati i snabdeti ga sa svim nužnim modernim komforom, da bi smo publiku u svakom pogledu zadovoljili i ovo do sada primitivno kupatilo podigli na stepen jednog modernog kupatila. To kao da je bilo opravdanje da zatraže povećanje cena kupališnih karata sa 2 na 3 dinara, što ime je i odobreno. Od 1924. do 1927. godine zakup Štranda prenosi se na Jakova (Jašu) Čovića.*

Od 13.04.1927. godine Štrandom gazduje „Subotička električna željeznica d.d.” kao zakupac čitavog Kupališta.¹¹

Pored toga, grad je na drugim delovima Palića takođe izdavao zemljište. Jedan od zakupaca je bio stolar Lajčo (Ljudevit) Kaić, kome se dozvoljava da na Paliću, na gradskom zemljištu, podigne radionicu za izgradnju i popravak čamaca. Zakup zemljišta od 1926. do 1931. godine on godišnje plaća 1000 dinara. U 1928. godini Kaić otkazuje zakup i ruši podignutu zgradu (radionicu) na iznajmljivom zemljištu. Pravo na izlovljavanje riba, obavljanje ribarstva u privrednom obimu, takođe je bilo predmet zakupa, pod uslovima koje je određivala gradska vlast.¹² Do 1922. godine te poslove je organizovao grad u svojoj režiji, da bi ih od 1923. prepustio najboljem ponuđaču na licitaciji. Tada je pravo na tu delatnost dobila grupa preduzetnika koju su činili dr Joca Milekić – advokat, Imre Prokeš – veleposednik, Samuilo Nađ – direktor banke, da bi im se kasnije pridružio i Salamon Gingold, trgovac ribom i vlasnik Tvornice za izradu ribljih konzervi Ocean. Oni su formirali *Paličko ribarsko društvo*.

Do 1926. godine u zgradi *Velike gostionice* (danas poznatiji kao *Velika terasa*) na Paliću zakupljuju se lokali za različite trgovačke radnje, prodaju duvana, berbernicu, prodavnicu.

Grad je vodio računa o *Kupalištu Palić* i na taj način što je postavljao upravitelja. Taj položaj su zauzimali: inž. Kosta Petrović (1921–1922), dr Laza Orčić¹³ (1923), Ilija Lepadat (1924), Aleksandar Rajčić (1925), Jovan (Ivan) Vidaković (1926), Matija Evetović (1936–1937) i drugi.¹⁴

Hronični finansijski problemi grada, nemogućnost da rentabilno raspolaže sa Kupalištem, motivisali su gradske oce da 1926. godine raspišu dražbu za njegovo izdavanje u zakup. Američka kompanija *Charles Bill McDaniel* većinski vlasnik subotičke firme *Električna željeznica i osvetljenje d.d.*, ponudila je najbolje uslove i 1927. godine dobi-

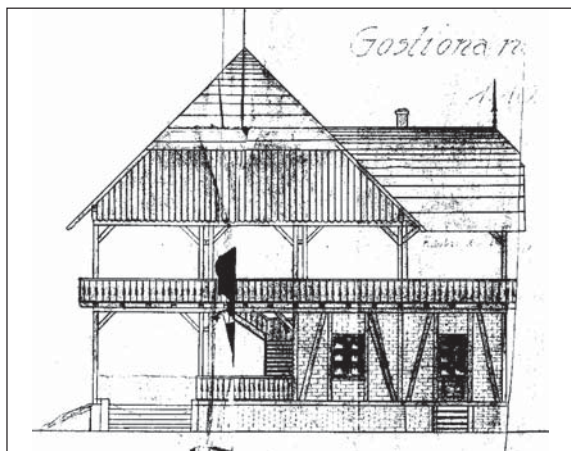
¹⁰ IASu, F. 47, XVIII 9/1921.

¹¹ Ukupna godišnja poseta na Štrandu se kretala oko 50 000 posetilaca. Maksimalni kapacitet je bio oko 80 000.

¹² IASu, F. 47, III 62/1938. Detaljnije vidi: S. Mačković, A palicsi halászatról (1922–1941), u: Palics és környéke, br. 12, decembar 2000, str. 10,11.

¹³ Dr Lazar Orčić, pravnik (Subotica, 1893 – 1933), promenio je prezime na Oršić. IASu, F. 47, I 123/1922. Obavljaio je funkciju u gradskoj administraciji kao *gradski glavni bilježnik*.

¹⁴ IASu, F. 47, XVIII 10/1921.

IASu, F.275.97, Detalj objekta gostionice na Štrandu, 1921.

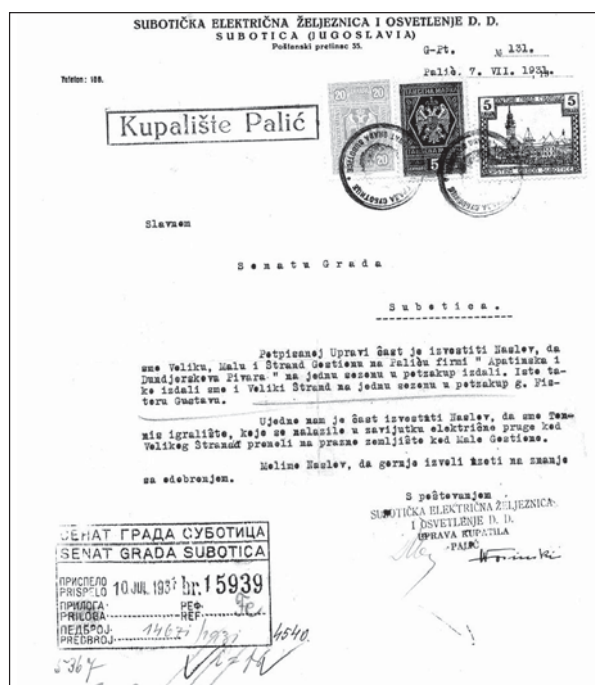

Štrand na karti iz 1928.

la pravo da raspolaze čitavim Kupalištem u narednih 10 godina. To je na neki način i bio logičan sled. To društvo, u ugovornom odnosu sa gradom od 1895. godine,¹⁵ samim uspostavljanjem tramvajske pruge do Palića, još davne 1897. godine, učinilo je veliki korak ka razvoju Palića. Njegovim uzimanjem u zakup, pored mogućnosti direktne zarade eksploatacijom ugostiteljskih sadržaja, pokušaće da ga učini što primaljivijim za goste, a time i podigne frekventnost tramvajske pruge odnosno da izgradi drugi paralelni tramvajski kolosek.¹⁶ Ugovorena cena zakupa je bila 100 000 dinara za prve 2 godine, naredne tri po 150 000, i zadnjih pet po 250 000 dinara. Pošto je Charles Bill McDaniel dobio prava na svu teritoriju Kupališta (sem Sokolovca i 2 kafane), tadašnji zakupnik Štranda, Jaša Čović se žalio gradskom vlastima da su pogazena njegova prava o prednosti pri ponovnom zakupu, ali neuspešno.

Sama vest o izdavanju Palića pod zakup imala je pozitivan odjek u subotičkoj javnosti te su i novine donosile tekstove iz kojih provejavaju veliki optimizam i nadanja u prosperitet. Tako *Bunjevačke novine* od 25.03.1927. imaju članak *Posledice izdavanja Palića pod zakup - veliko interesovanje za nekretninama - ubrzavanje napretka*, čiji naslov govori sam za sebe.

Šta je uradila ta kompanija za Palić? Po ugovoru su imali čitav niz obaveza u održavanju obale, parka, osvetljavanja,¹⁷ hotela. Deo su zaista i ispunili. Već tokom 1927. godine, nabavili su nov nameštaj za 60 hotelskih soba, uveli su u sve sobe toplu i hladnu vodu, betonirali su deo obale, otvorili 1928. godine i kockarnicu (25% njenog prihoda imalo je biti uplaćivano Gradu). Septembra 1928. godine, desio se i jedan nepredviđen događaj, u požaru koji je izazvan projektilom ispaljenim sa vojnog aviona koji je učestvovao na vežbi, oštećen je hotel Trščara.

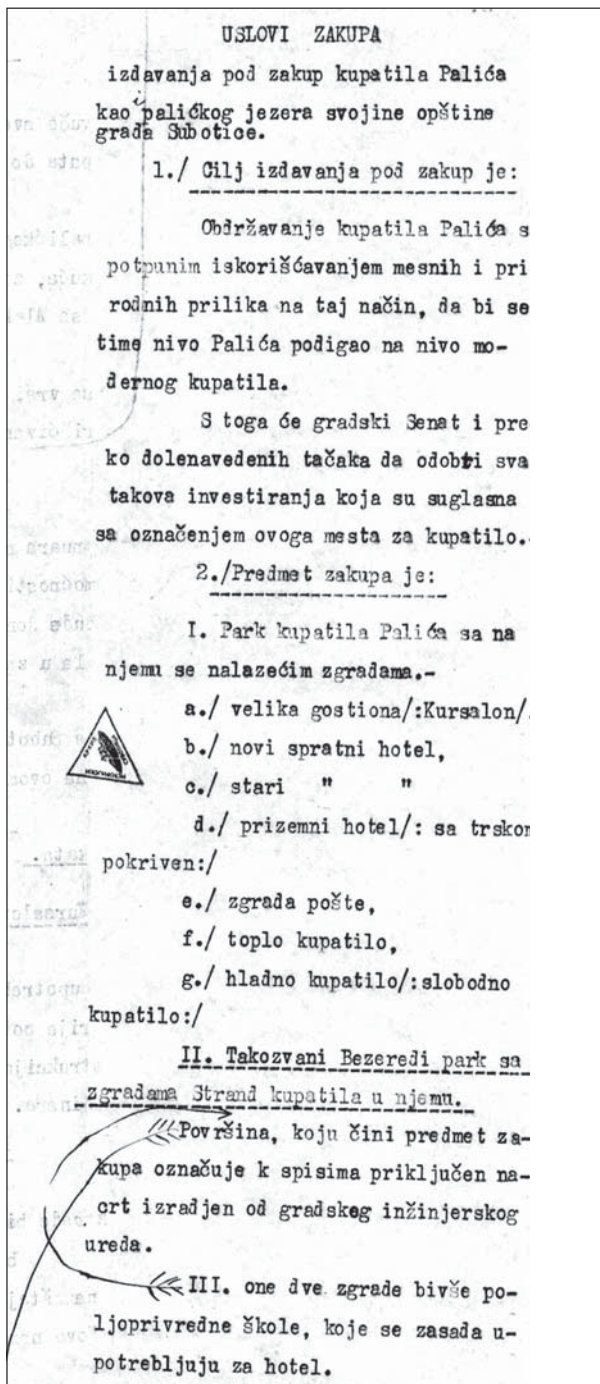
IASu, F.47, XVIII 9/1921. Dopis Elektricne centrale

Krajem 1930. godine, švedski kapital (firme *Elektro invest* iz Štokholma) preuzima subotičku električnu centralu. Te godine su posledice velike svetske ekonomske krize duboko zahvatile i našu zemlju. Privreda je bila u recesiji. Po podacima iz 1932. godine u 3 palićka hotela, koja su imala 82 sobe sa 122 kreveta, tokom 1930. godine boravilo je 542 gostiju. Iz Jugoslavije ih je bilo 513, iz Čehoslovačke

¹⁵ Bila su sklopljena tri ugovora: o građenju i eksploataciji tramvaja, o proizvodnji i sprovođenju struje, te o osvetljavanju banje Palić - 1913. godine). IASu, F. 276, Sreski sud - Subotica (1919-1941); 1918-1941, 46.137. U njima su regulisane obaveze ugovornih strana, firma je praktično dobila monopol u trajanju od 60 godina na tramvajski saobraćaj i snabdevanje potrošača strujom, uz obavezu po pitanju javnog osvetljenja, a Grad pravo da nakon 35 godina otkupi firmu ili da je nakon 60 godina preuzme u potpunosti. Obnovom starog ugovora aprila 1933. godine, okončan je dugogodišnji spor Grada i ove firme. Subotica nije bila u mogućnosti da iskoristi pravo otkupa, jer je celokupni gradski prihod dostizao tek oko 20 miliona dinara tako da cena od 50-60 miliona dinara, potrebna za otkup, nije mogla da se isplati bez zaduživanja.

¹⁶ Ta ideja nije nikada realizovana.

¹⁷ Žalbe stanovnika Palića na slabo osvetljenje bile su česte. U 1927. godini, nakon prepiske sa Gradom, centrala je bila spremna da na Paliću instalira 102 lampe od 40 i 3 od 60 vati. IASu, F. 47, XVIII 7/1927.

IASu, F.47, XVIII 38/1925. Uslovi zakupa Palića

1, iz Austrije 3, iz Nemačke 7 i 18 iz Mađarske.¹⁸ I u naredne dve godine broj posetilaca se zadržavao u tim relacijama. Električna centrala prenosi svoje pravo zakupa na Čovića, a on dalje; pojedine objekte izdaje u podzakup. Ugovor o zakupu Električna centrala otkazuje 1. 01. 1934. godine.

¹⁸ IASu, F. 47, IV 605/1933.

¹⁹ IASu, F. 47, Zapisnik Senata 1934, str. 63, 76, 126.

²⁰ Ilija Šibalić je u Subotici imao nekoliko trgovačkih radnji, fabriku hleba i mlin.

²¹ Za visoke goste iz Beograda organizovan je svečani ručak upravo u Velikoj gostioni.

IASu, F.47, XVIII 38/1925

Naredne 1935. godine Grad pokušava da odredi uslove za dalje izdavanje čitavog Kupališta u zakup.¹⁹ Doneta je odluka da se Palić opet ponudi najboljem ponudaču na period od 10 godina. Tako je 1935. i prihvaćena ponuda društva za unapređenje turizma *Fruška Gora* (registrovanog i pod imenom *Putnik*), kojeg su zastupali dr Milan Vujić i Nora Lazarek, no raspoloženje u gradskoj vlasti naginjalo je da se prekine sa dotadašnjom praksom izdavanja celog kompleksa Kupališta, te da Grad preuzme u svoje ruke te poslove. Na sednicama gradske skupštine vođene su žučne debate o tim pitanjima, te isticano da je od strane zakupaca bilo zloupotreba i da se nije vodilo dovoljno računa o Paliću. *Izvesni objekti su oštećeni, navodno neke daske i stubovi su za vreme ranijeg zakupca upotrebljeni u privatne svrhe, za pravljenje čardaka i svinjaca* reči su Rade Lungulova, gradskog većnika, izrečene na jednoj od sednica skupštine.

Pre otvaranja sezone 1935. godine, srušio se strop u jednoj od soba *Starog hotela* i najočitije ukazao na nedostatke u održavanju tog a i drugih objekata. To je bio povod da društvo *Fruška Gora* juna te godine otkáže ugovor. Grad preuzima na sebe rekonstrukciju hotela, za šta je u 1936. godini utrošeno 200 000 dinara, i time započinje aktivnije da učestvuje u životu Kupališta. *Grad Subotica drži Kupalište Palić i iskorišćava u vlastitoj režiji jer je na taj način osiguran bolji prosperitet i viša frekvencija stranih gostiju i domaćeg življa* izjavljivao je predsednik opštine inž. Ivković Ivandekić. Ipak 3 objekta, Mala i Velika gostiona i Štrand izdati su 1936. godine Iliji Šibaliću.²⁰

Sokolski slet 1936. godine i poseta delegacije vlade, Milana Stojadinovića i ministara, ukazuju da su i državne vlasti pokazivale interes za unapređenje Palića.²¹ Izgradnja internacionalnog puta Beograd-Horgoš, državna granica, započeta 1934, koja će 1938. godine doći i do paličkog atara, potvrđuje to.

Gradske vlasti su 1936. godine u *Upravu kupališta Palić* odredile sledeće ličnosti: Josipa Poljakovića, gradskog savetnika, dr Matiju Evetovića, gradskog savetnika, inž. Stipana Đurića i inž. Vasu Stefanovića, gradske službenike. Savetodavni odbor Uprave činili su: dr Vladislav Manojlović, Dušan Manojlović, Franjo Čović, svi gradski većnici. Predsednik opštine, Ivan Ivković Ivandekić za upravnika kupatila odredio je dr Matiju Evetovića, koji će sporazumno i u smislu načelnih odluka uprave kupatila a u

Posledice izdavanja Palića pod zakup

Veliko interesovanje za nekretninama — Ubrzavanje napretka

Poslednjih godina smo stalno dokazivali, da će se vrlo mnogo pomoći Subotici time, ako se izda Palić pod zakup i ako se izgradi druga tramvajska pruga. Izvesni krugovi nam nisu hteli verovati i nastojali su omalovažiti našu akciju.

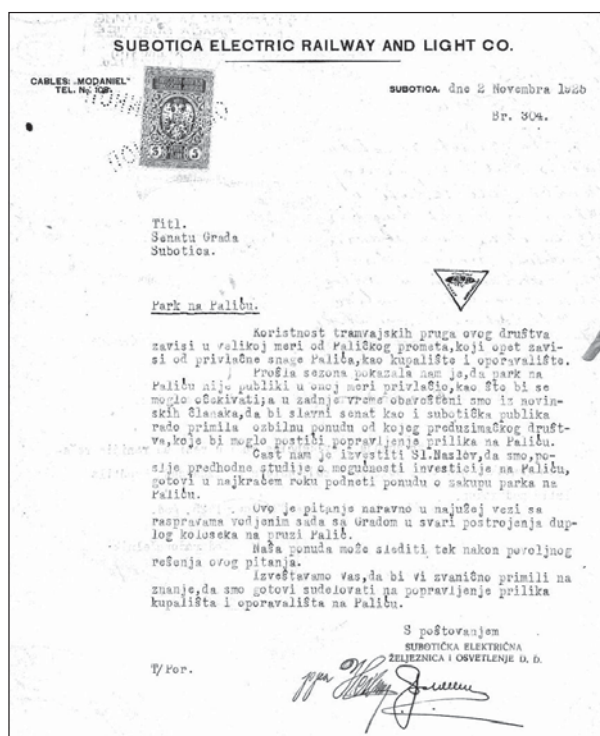
Nije postala još ni pramomoćna odluka proširenog senata, a već se brzo ostvaraju naša nagoveštavanja. Čim se naime proneo glas, da se Palić izdao pod zakup, odmah se počela akcija da se stupi privrednom poboljšavanju i napredku. Nekretnine ne samo da su poskupile, nego su traženja za njima postala vrlo velika od danas na sutra, te se može reći, da se za nekoliko dana više postiglo nego dosada za ne-

koliko decenija.

Sasvim tačno smo obavesteni da će jako novčani krugovi podignuti više palata sagraditi bezbroj činovničkih stanova na Paliću i prema Paliću. Na ovaj način će se potpuno eliminirati stambena kriza, dobiti će Subotica zdrave stanove u čemu oskudeva u vrlo velikoj meri, što će sve vrlo doprineti napretku i blagostanju naroda.

Ovako se je brzo promenilo stanje na dobro i ako je ostvaren samo jedan deo programa te druga tramvajska pruga nije još izrađena. Dosadašnji uspeh ukazuje na to da je treba izgraditi, što pre, da bi napredak i razvitak bio što brži i što veći.

Bunjevačke novine od 25.3.1927. str. 2

IASu, F.47, XVIII 57/1925

hitnim i neodložnim slučajevima i samostalno voditi sve poslove.²² Za njegovu dužnost nije bila predviđena plata, već će samo imati pravo na 2 sobe i kuhinju u zgradi palićke pošte. On je bio odgovoran za materijalno poslovanje i blagajnu.

Vlasti su odredile i cene smeštaja, koje su bile sledeće: u *Hotelu Trščara*, jednokrevetna soba - 20, dvokrevetna -

30 dinara dnevno. U *Novom Hotelu* su cene bile više za po 10 dinara, a u *Starom Hotelu* za po 20. *Hotel Mali Abel* je bio najjeftiniji, tu je za jednokrevetnu sobu trebalo izdvojiti 10, a 15 za dvokrevetnu.²³ Na *Štrandu* i *Hladnoj kupki* plaćalo se za kupanje i upotrebu kabine po 2, u *Toploj kupki* od 5 do 7 (emajlirana ili mramorna kada), a u *Blatnoj kupki* po 12 dinara na dan. Vožnja čamcem koštala je 5 dinara po osobi isto kao i jedrilicom i motornim čamcem. Mesečna dozvola za pećanje je bila 30 dinara, a za celu sezonu 100 dinara. smelo se koristiti samo 2 štapa sa po jednom udicom.

Iz izveštaja gradskih vlasti saznajemo osnovne podatke o objektima kojima 1937. godine raspolazu na Paliću:²⁴

1. **VELIKA GOSTIONA** (Palić, Park br. 13). Ima 3 otvorene prostorije prema ulici, 2 otvorene prema prolazu i 15 pomoćnih prostorija prema dvorištu. Zgrada je na sprat.

2. **MALA GOSTIONA** (Palić, Pijaca br. 2). Ima 2 prostorije za stanovanje prema dvorištu, 2 otvorene prostorije prema dvorištu u 2 pomoćne prostorije. Zgrada je prizemna.

3. **ŠTRAND** (Sokolski park br. 3). Ima 6 pomoćnih prostorija prema dvorištu. Zgrada je prizemna.

Ova tri objekta su izdata pod zakup odlukom br. IV 5484/1936 Šibalić Iliji uz zakupninu od 50 000 dinara.

4. **NOVI HOTEL** (Palić, Park br.13). Ima 30 prostorija za stanovanje prema prolazu i 6 pomoćnih prostorija. Zgrada je na sprat. Bruto prihod ove zgrade u prošloj sezoni je bio 34 875 dinara.

5. **HOTEL NADAŠ** (Palić, Park br. 10). Ima 1 prostoriju za stanovanje prema prolazu, 22 prostorije otvorene prema prolazu u 2 pomoćne. Zgrada je prizemna. Bruto prihod ove zgrade u prošloj sezoni je iznosio 20 818 dinara.

6. **STARI HOTEL** (Palić, Park br. 11). Ima 30 prostorija za stanovanje, prema prolazu i 20 pomoćnih. Zgrada je na sprat. Bruto prihod je bio 55 046 dinara.

7. **VELIKA TOPLA KUPKA** (Palić). Ima 47 kabina. Zgrada je prizemna. Bruto prihod je bio 43 399 dinara.

²² IASu, F. 47, IV 1597/1936

²³ U 1937. godini, kako saznajemo iz dopisa IV 5771/1937, sobe nisu ni izdavane, jer je su bile u lošem stanju.

²⁴ Isto.

Razglednice Banje Palić

8. **BLATNA KUPKA** (Palić, Obala br. 9). Ima 5 kabina. Zgrada je prizemna. Bruto prihod je bio 26 260 dinara.

9. **ZGRADA POŠTE** (Palić, Veliki park). U zgradi je 1 kancelarije pošte kao i stan za činovnika, od 3 glavne i 4 pomoćne prostorije. Pošta za ove prostorije ne plaća zakupninu. U ovoj zgradi je smeštena i Uprava kupališta Palić, koja ima jednu kancelariju kao i stan za Upravnika kupališta od 2 glavne i 3 sporedne prostorije.

10. **STAMBENA ZGRADA ZA OSOBLJE KUPALIŠTA** (Palić). U ovoj zgradi stanuje Stipan Vujković, baštovan, koji ima 2 glavne i 2 pomoćne prostorije. Za ovaj stan imenovani ne plaća zakupninu. U istoj zgradi stanuje i Lazar Matković, čuvar parka, koji ima 1 glavnu i 3 pomoćne prostorije. Ni on ne plaća zakupninu. Tu se nalazi još i radionica gradskog stolarskog majstora od 2 prostorije. Zgrada je prizemna.

11. **STROJARNICA**. Ima 6 prostorija. Zgrada je na sprat.

12. **ZGRADA ZA PRANJE I PEGLANJE**. Zgrada je prizemna i ima 4 prostorije.

13. **ČUVARSKA KUĆA KOD ŠTRANDA**. U ovoj zgradi stanuje Josip Velhec, čuvar, koji ima 1 glavnu i 1 pomoćnu prostoriju. Ne plaća zakupninu. Zgrada je prizemna.

14. **ČELJADSKA ZGRADA**. Ova zgrada je prizemna i ima prostoriju za stanovanje i 1 pomoćnu. Iste se upotrebljavaju samo za vreme sezone.

15. **VILA KIŠ ABEL**. Ova zgrada je prizemna i ima 17 prostorija za stanovanje. Od istih su 2 izdate Jeleni Čović²⁵ uz mesečnu zakupninu od 100 dinara, dok se ostale ne izdaju jer su u trošnom stanju.

Navedeni podaci govore da je 1936. godine bruto zarada od tih objekata iznosila 231 478 dinara, što je uz ostale prihode koje je dobijala gradska blagajna od Kupališta, dovoljno svedočanstvo uspešnosti samostalnog upravljanja Palićom od strane gradskih vlasti. Broj posetilaca se popeo na oko 1500 u sezoni. Ovo naše omiljeno kupalište i izletišta broji blizu 400 letnjikovaca i drugih zgrada za stanovanje. Poseta za vreme letnje sezone iznosi oko 1 500 gostiju stoji u plaćenom reklamnom tekstu objavljenom u novosadskom listu *Dan* 30.05.1937.²⁶

Proglašenjem Palića za turističko mesto 1937. godine, centralne vlasti su učinile još jedan korak ka prosperitetu ovog mesta. Zanimljivo je s koliko mnogo nade i očekivanja u privredni prosperitet čitave Subotice, taj potez komentariše dr Matija Ečetović, upravnik Kupališta. *Turizam je od velikog značaja, ne samo sa materijalne, nego i*

sa kulturno prosvetne. Svaki onaj deo naše zemlje koji je proglašen za turističko mesto može se nazvati izvorom kulturnog, prosvetnog i privrednog značaja. Naravno je gradu Subotici, proglašenjem Palića za turističko mesto podignut privredni značaj, koji je u poslednje vreme bio toliko opao. Iako je ovo prva godina, već je primećena osetna promena koju su uneli u privredni život posetioци Palića. Nastojanjem koje grad sada ulaže za polepšavanje i uređenje Palića, očekuje se da će kroz nekoliko godina Subotica postati opet onaj živi prometni centar koji je bila pre rata i da će njen privredni značaj dobiti zaslužno mesto među ostalim gradovima, koji su po broju stanovnika kud i kamo manji, ali jer su bili manje zapostavljeni od Subotice, vidno napredovali. Subotica je radosno pozdravila proglašenje Palića za turističko mesto, jer se nada da će time opet pokrenuti svoju obamrlost u privrednom pogledu i da će uskoro moći sebe ubrajati među ostale važne centre privredne Evrope.

Gradske vlasti su problem izlivanja otpadnih voda u Paličko jezero, prvi put razmatrale još 1904. godine ali zbog nedostatka sredstava nisu preduzimale nikakve mere na njihovom prečišćavanju, pa su one i dalje direktno išle u Palić. Gradska kanalizacija, čija dužina krajem tridesetih godina iznosi preko 30 km, koja je u prvo vreme odvodila samo vodu iz domaćinstava a zatim i industrije, znatno ubrzava prirodni proces odumiranja jezera, menjajući karakteristike vode, čineći je zasićenom sulfatima.²⁷ Tek 1938. godine, subotička Opština u planovima za ulaganja u narednom periodu, predviđa i izgradnju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda. Ni ovaj put, takvi planovi koji su uvidali dalekosežne štete od zagađivanja Palića i predlagali mere za njegovo svođenje na najmanju meru, zbog približavanja ratnog vihara, nisu bili realizovani. Hemijska i biološka ravnoteža jezera, pored svih negativnih uticaja, još nije tada bila toliko alarmantno narušena, da bi onemogućila funkcionisanje Palića kao turističkog mesta.

Nažalost, vremena koja su sledila nisu donela ništa dobro. Od izbijanja rata 1939, nije bilo više mogućnosti za dalekosežne poteze u unapređivanju Palića kao turističkog zamajca subotičke privrede.

Danas je već poznato da za razvoj turizma nisu dovoljni samo prirodni preduslovi i dobre namere. Da bi se ubirali plodovi sa tih grana, nužni su snažni društveni temelji, razvijena i zdrava privreda, kapitalna ulaganja, itd.

²⁵ Reč je o imenjakinji akademske slikarke Jelene Čović.

²⁶ IASu, F. 47, IV 2902/1937

²⁷ S. Mačković, Szabadkai gyárak - Palić környezetszenyezői 1939-ben, u: Palić és környéke, br. 4, januar 1999, str. 11.

Palić je tako u čitavom međuratnom periodu ostao samo omiljeno izletište subotičana, sa vrlo malim brojem stranih posetilaca, koje je živelo od stare slave i većinom od ranije izgrađene infrastrukture. Grad, opterećen nizom

svojih komunalnih problema²⁸, kao titular *Kupališta*, kao i zakupci koji su njime gospodarili, pokazali su se nedovoljno snažnim faktorima koji bi iz korena promenili i unapredili stanje u *Kupalištu Palić*.

Összefoglaló

Hogyan hasznosította Szabadka Palicsfürdőt a két világháború közötti időszakban (1918–1941)

Az 1918 és 1941 közötti időszakban Palicsfürdő tulajdonosa Szabadka város volt. A fürdőt vagy maga a város irányította, vagy pedig bérbe adta. E tanulmány célja, hogy bemutassa a fürdővel kapcsolatos eseményeket és ezeknek hatását és következményeit Palics fejlődésére. A legfontosabb történéseket, melyek meg-

határozták Palics fejlődését, időrendi sorrendben lehet követni. Szó esik a strand kiépítéséről, a fürdő bérbéadásáról a villanygazdaságnak, a szállodák állapotáról, a tó vizének minőségéről, valamint a szennyvizek beengedésének következményeként a víz szennyezett-ségéről.

Summary

Remarks about Subotica as a proprietor of Palić beach and swimming area between two wars (1918–1941)

The Town of Subotica has been the proprietor of Palić beaches and swimming area between 1918 and 1941. The Town exploited its potential in two ways, by governing it itself or leasing the rights to govern it. The purpose of this paper is to retrace the events, status and consequences for the overall development and prosperity of Palić by the changes in governing.

The most significant moments of these events are stated chronologically, from the construction of the beach area, the leasing of the swimming area, the state of the hotel infrastructure to the reports about the quality of the lake water and detecting the problems caused by the pollution from the wastewater.

²⁸ U prvom redu nedostatkom vodovodne i kanalizacione mreže, problemima osvetljenja i izgradnje lokalnih puteva, trotoara, itd.

Halász Tibor,
levéltáros, Szabadkai Történelmi Levéltár

Szabadka 1915-ben a közgyűlési jegyzőkönyvek tükrében

Összefoglaló: Szabadka szabad királyi város közgyűlése, a törvényhatósági bizottság az első világháború második évében, 1915-ben, összesen ötször ült össze. A közgyűlési jegyzőkönyvekből kiviláglik, hogy az akkori szabadkai városatyáknak elsősorban a háborúval kapcsolatos ügyekkel kellett foglalkozniuk. Fontos határozatok születtek a járványok és betegségek felszámolásának kérdésében, a járványkórház és fertőtlenítő intézet, majd a barakkaktanya és lókorház felépítésével kapcsolatban, a város lakosságának élelemmel való ellátásáról, a különböző segélyek odaitéléséről, illetve hadikölcsönök jegyzéséről. E ügyek mellett a törvényhatósági bizottság tagjainak dönteniük kellett a színház leégése miatt hajlék nélkül maradt szintársulat sorsáról, az egy évvel korábban elhunyt híres világtávozó Vojnich Oszkár hagyatékáról és megszavaztak több szabályrendeletet is, mint az állattenyésztésről, a géperejű (automobil) bérkocsi iparról, az ebtartásról és a gyámpénztárról.

Kulcsszavak: Szabadka, 1915, világháború, törvényhatósági bizottság, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgármester.

Szabadka mint törvényhatósági jogú város

A dualista monarchia idején Magyarországon az állami közigazgatás legfontosabb helyi szervei a törvényhatóságok voltak, vagyis a vármegyék és a törvényhatósági joggal felruházott városok. Legfontosabb jogszabály, mely működésüket szabályozta, az 1886. évi XXI. törvénycikk volt. E törvénycikk 24 törvényhatósági joggal felruházott várost sorolt fel, köztük Szabadka szabad királyi várost is. Mint törvényhatóság, Szabadka önkormányzattal rendelkezett, de foglalkozhatott közérdekű országos ügyekkel is. Önkormányzati jogosítványainál fogva saját belügyeiben önállóan hozhatott határozatokat, szabályrendeleteket alkothattak, ezeket végrehajthatta saját hatóságaival, maga választhatta tisztviselőit, továbbá megállapíthatta az önkormányzat és a közigazgatás költségeit és gondoskodott ezek fedezetéről.

A törvényhatóság legfontosabb szerve a törvényhatósági bizottság volt, mely mint első számú törvényható-

sági fórum, határozatokat hozott az összes közigazgatást érintő ügyben. A törvényhatósági bizottság tagjai voltak a törvény által meghatározott főtisztviselők, a választott képviselők és a virilisták, azaz a törvényhatóság területén legtöbb adót fizető polgárok. 1915-ben Szabadka szabad királyi város törvényhatósági bizottságának összesen 352 tagja volt – az elnöklő főispán, tisztí állásuk jogán 26-an, virilis jogosultságuk alapján 169-en és 161 választott bizottsági tag (a főispán és négy tisztviselő egyben virilista is). 1915-ben Szabadka szabad királyi város törvényhatósági bizottsága összesen ötször ült össze.

A főispán volt a törvényhatóság első számú tisztviselője. Szabadka szabad királyi város főispánja jószeri dr. Purgly Sándor volt,¹ akit a miniszterelnök előterjesztése és ellenjegyzése mellett, az uralkodó nevezett ki. A főispán, mint a végrehajtó hatalom képviselője, ellenőrizte a törvényhatósági önkormányzatot, örökölt a központi állami közigazgatás érdekei felett, összehívta és elnökölt a törvényhatósági közgyűlésen.

Mint törvényhatósági joggal felruházott várost, Szabadkát a polgármestere, dr. Biró Károly irányította. Feladatai közé tartozott átvenni a városhoz intézett kormányrendeleteket és leveleket, végrehajtotta a kormányrendeleteit, aláírta a város nevében kiállított okmányokat, őrizte a város pecsétjét, a közgyűlésnek pedig köteles volt részletes jelentést tenni intézkedéseiről. Egyben elnökölt a városi tanács ülésein, a főispán távollétében pedig a törvényhatósági közgyűlésen.

A városi tanács a törvényhatóság végrehajtó szerve volt. A tanács intézte a város gazdasági ügyeit, gondoskodott a város közvagyonáról, jövedelmeinek fenntartásáról és hasznosításáról, felügyelte a különböző városi alapok szabályszerű működését. A városi tanács tagja volt a polgármester, a helyettes polgármester, a tanácsnokok, a rendőrfőkapitány, a főjegyző és a főügyész.

1915. évi február hó 27. napján tartott rendes közgyűlés²

Az év első közgyűlését dr. Biró Károly udvari tanácsos, polgármester nyitotta meg, több főtisztviselő, dr. Dembitz

¹ Szabadka mellett Dr. Purgly Sándor egyúttal Bács-Bodrog vármegye, Baja és Zombor városok főispánja volt.

Meghívó.

Szabadka sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1915. évi február hó 27-én (szombaton) d. e. 9 órákor a városi székház dísztermében megtartandó

rendes közgyűlésére

a t. bizottsági tag urakat tisztelettel meghívom.

Tárgysor:

1. Polgármester jelentése a közigazgatás állapotáról. (Fjzö.)
2. Interpellációk.
3. Indítványok.
4. A m. kir. kereskedelemügyi miniszter leírata, amelyben közli Fuchs István műszaki tanácsosnak a zombori m. kir. állampépítészeti hivatal vezetésével való megbízását. (Fjzö.)
5. A m. kir. földművelésügyi miniszter leírata az állattenyésztéssel szőlő szabályrendelet módosítása tárgyában. (Gzsd. ü. o.)
6. A gyámpénztári szab. rendelet módosítása. (Ügyész.)
7. A járdaszabályrendelet módosítása (s majnai utak a járdakörzetekbe való beosztása. (Fjzö.)
8. Az ingatlanok átruházása után fízetendő pótlétekről alkotott és jóváhagyást nyert szabályrendelet megindítása. (P. ü. o.)
9. A központi választmányi tagjainak megválasztása. (Fjzö.)
10. A hadsegélyezés céljait szolgáló jövedelemadót kivétől bizottságba 2 rendes és 2 póttagnak megválasztása. (Fjzö.)
11. Tanács előterjesztése Gabrics Vince gazd. felügyelőnek ezen állásában való ideiglenes további alkalmazása tárgyában. (Fjzö.)
12. A házipénztár és gyámpénztár pénzkészletének az 1915. évben való gyümölcsöző elhelyezése. (P. ü. o.)
13. A szabadkai keresk. és iparbank ajánlata a Halasi-úton levő Pullmann-féle telepnek fertőtlenítő (s járványkórház céljára leendő) eladása tárgyában. (Mérn. hiv.)
14. Az utcai közvilágítás biztosítása. (G. ü. o.)
15. Tanács javaslatát a rendőrségi államségély szétosztása tárgyában. (P. ü. o.)
16. A helyi halászbérlők ajánlata a sándori vízköztételeknek halászat céljaira leendő kibérése tárgyában. (G. ü. osztály.)
17. Dér Vilmos ajánlata 40 hold csantavéri uradalmi földnek haszonbérbe vétele tárgyában. (G. ü. o.)
18. Kozma Antal ajánlata 55 hold csantavéri uradalmi földnek haszonbérbe vétele tárgyában. (G. ü. o.)
19. Bordás Jánosnak ajánlata 172 hold és 600 []-öl csantavéri uradalmi földnek haszonbérbe vétele tárgyában. (G. ü. o.)
20. Dér István ajánlata 56 hold, 1200 []-öl csantavéri urad. földnek haszonbérbe vétele tárgyában. (G. ü. o.)
21. Balassa János ajánlata 31 hold csantavéri urad. földnek haszonbérbe vétele tárgyában. (G. ü. o.)
22. Racsmán Borbála I. kör Tompa-utcai telkénél elfoglalt utcaterület megváltása. (Fjzö.)
23. Vukmanov Simokov Lázár. III. k. Jenő-utca 168. számú telkénél elfoglalt közterület megváltása. (Fjzö.)
24. Grósz Henrik kérelme a községi kötelekbe leendő felvételeiről. (Fjzö.)
25. Toricelli Angelo vívomester kérvénye a községi kötelekbe való felvételeknek kilitásba helyezéseiről. (Fjzö.)
26. A Hamburgban lakó magyar állampolgárok részére kiutalt 200 korona segély folyósításának jóváhagyása. (Fjzö.)
27. Karácsonyi Arpad ny. adópenztárnok kérvénye a helyettes allévtárosi minőségben elhőstől idejének nyugdíjába való beszámítása iránt. (Fjzö.)
28. Özv. dr. Mikló Zsidorné kérvénye a Róza nevű gyermeke után járó nevelési segély meghosszabbítása iránt.
29. Czuczics György volt javadalmi hivatali ügynök kérvénye kedvezményről. (P. ü. o.)
30. Csik István 1848-49-iki honvéd kérvénye segélyről. (P. ü. o.)
31. Mamuzsics István segélyadósítást kérvénye 3 havi szabadságért. (Fjzö.)

Es a még beérkező és a főjegyzői hivatalban megteudható tárgyak.

Szabadkán, 1915. évi február hó 22-én.

Szabadka utcahálózata 1915-ben

Kárpátok lejtőin a hó, vele együtt el fog tűnni a moszkoviták rengeteg serege s a tavasznak virágai között fog virítani a végleges győzelem virága is, amely hamarosan megfogja hozni az ő várva - várt gyümölcsét: a diadalmas békét."

A továbbiakban dr. Biró Károly tájékoztatta a közgyűlést, hogy január első napjaiban egy veszedelmes fertőző betegség, a kolera szedte áldozatait a polgári lakosság körében. Annak is egy igen súlyos formája, mert a betegek nagy része alig 8-10 órai betegség után kiszenvedett. Mint kiderült, a ragályt egy Szerbiából hazatért polgár hurcolta be, összesen nyolcan betegedtek meg és közülük hatan haltak meg. A súlyos betegség terjedését sikerült megakadályozni, mivel a betegeket azonnal járványkórházba vitték, a fertőzött házakra katonák vigyáztak, akik megakadályozták a házak lakók eltávozását, a hatósági orvosok pedig mindennap felkeresték a fertőzött terület lakóit. A továbbiakban a fertőzött területről kb. 80 személyt egy elzárt, „közös veszteglőhelyre” szállítottak el, majd az üres házakat szakszerűen fertőtlenítették. A ruháikat és az edényeket üstökben jól kiforalták, a bútorokat szublimált oldattal lemosták, a lakásokat kívül-belül oltott mésszel kimeszelték, majd a szobákat glikoformalin gőzzel fertőtlenítették. A fertőzött területen lakók közül 1130 személyt oltottak be kolera elleni szérummal. Ezen kívül hivatalból be lettek oltva a rendőrök, a mentősök, a prostituáltak és mintegy 120 önként jelentkező is.

Dr. Biró Károly arról is tájékoztatta a közgyűlést, hogy a városban „nem kevésbé aggodalmat keltő volt az a körülmény, hogy január hó 7-én a Gubógyárban elhelyezett katonai tartalék kórházból 30 typhus megbetegedés lett bejelentve, amely létszám január hó folyamán a katonai tartalékkórház többi osztályából 60-ra emelkedett”. Összesen 13 katona halt meg, a civil lakosok közül pedig heten betegedtek meg, de senki sem halt meg.

Dr. Biró Károly beszámolt a várost erő másik nagy veszedelemről is, az élelmiszerhiányról. Mint elmondta, ennek „bekövetkezését oly kevesen hitték s amelynek elhá-

Meghívó Szabadka sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1915. február 27-én tartott közgyűlésére

Lajos helyettes polgármester, Szalay Mátyás rendőrfőkapitány, dr. Vojnich Ferencz főjegyző, dr. Vojnich H. József tisztifőügyész, dr. Vinkler Imre helyettes főszámvévő és Balogh Károly főlevéltárnok, illetve az 1886. évi XXI. t. c. értelmében meghívott és egybegyűlt törvényhatósági bizottsági tagok jelenlétében.

Az első napirendi pont a polgármester jelentése volt a közigazgatás állapotáról. A jelentését dr. Biró Károly a következő beszédével kezdte:

„Ma minden kérdés a háború körül forog. Társadalmi életünk egészen a háború hatása alatt áll s miközben közigazgatásunk is teljes erejével a háború által felszínre hozott feladatoknak megoldásán fáradozik, minden figyelmünk állandóan a csataterekre irányul, ahol fiaink és testvéreink az egymást megértésnek szép példáját nyújtva, benső egyetértéssel a szövetségeseikkel erős karral vívják nehéz csatáikat.

És a mi bizalmunk katonáink hősiességében, hű szövetségeseinknek odaadásában nem is alaptalan. A korán beköszöntött tavaszunk első szellői olyan sikereknek hírt hozzák az északi harcztérről, amelynek hatása alatt mindjobban megerősödik bennünk a hit, hogy mire elolvad a

² SzTL, F.2. 99. Az 1915. évi közgyűlési jegyzőkönyv. Fol. 1.

ritására okos takarékossgal eddig oly keveset tettünk, de amelyik kérlelhetetlen szigorral mégis beköszöntött s ellene most már a közigazgatásnak is sorompóba kellett lépni". A kormány zár alá vette az összes gabonakeresletet, de megnyugvással jelentheti, hogy annak ellenére, hogy a városban nagyszámú katonaság tartózkodik, „a rendelkezésre álló készletekből a viszonyok által diktált restringált mértékben a közszükségletet az új termésig el tudjuk látni". A nagyon is indokolt szigorú takarékossgal mellett, a város a készleteket maga öröklötte meg és így bocsájta a lakosság rendelkezésére.

Jelentésében dr. Bíró Károly megemlékezett a törvényhatósági bizottságot ért veszteségekről. Méltatva az elhunyt nagybudafai Vermes Gábor emlékét, elmondta róla, hogy több mint negyven évig tagja volt a bizottságnak, mint egyik első virilistája, hazaszeretettel pedig kitünt már az 1848-as forradalom idején. Azt is elmondta róla, hogy Szabadka gazdasági életének egyik vezető egyénisége volt és „az ő támogatásával vált lehetővé, hogy társadalmi életünk egyik jelentős tényezője, a Nemzeti Casinó új otthonot kapott s működését megfelelő keretek között fejtheti ki". A virilisz bizottsági tagok közül betegségben hunyt el szentiványi dr. Joó Aurél, a harcmezőn pedig a bizottság egyik választott tagja, dr. Regényi Gábor, „egy fiatal élet, amely hivatva lett volna a közügyek szolgálatában megöszült apának a nyomdokaiba lépni, tünt el nyomtalanul a Kupinováti csataterén".

Miután a törvényhatósági bizottság a polgármester jelentését jóváhagyólag tudomásul vette, áttért a többi napirendi pont megtárgyalására.

A közgyűlés tudomásul vette a m. kir. földművelésügyi miniszter leiratát az állattenyésztésről szóló szabályrendelet módosítása tárgyában és meghozta az új szabályrendeletet az állattenyésztésről. E szabályrendelet kimondta, hogy Szabadka város tulajdonában lévő legelőkön csakis magyar fajú bikák használhatók, míg a többi legelőkön még a szimentáli fajú bikák is, a sertéscsordáknál pedig kizárólag csak a mangalica kan. A szabályrendelet az apaállatok számát is rögzítette, amely szerint negyven tehénre egy tenyészbika, 25 kocára egy kan, 30 darab juhra pedig egy kos szükséges. A köztenyésztésre szánt apaállatokat minden évben szigorú vizsgálat alá kellett vetni, az alkalmas jóságok bélyeget kaptak és számukra tenyészigazolványt is kiállítottak. A hiányzó apaállatokat beszerzéséről a városi tanács köteles volt gondoskodni. A szabályrendelet ellen vétők mezőrendőri kihágást követtek el és komoly pénzbüntetésre számíthatnak.

Figyelembe véve a m. kir. belügyminiszternek a központi választmányok megalakítása tárgyában kiadott körrendeletét, a törvényhatósági bizottság megválasztotta az országgyűlési választások lebonyolításáért felelős központi választmány tagjait. E testület elnöke maga a polgármester, dr. Bíró Károly lett, helyettese pedig dr. Dembitz Lajos polgármester helyettes. Mindketten a közgyűlés előtt letették az előírt esküt.

E mellett a közgyűlés megválasztott két rendes és két póttagot a hadisegélyezés céljait szolgáló jövedelemadó kivető bizottságba. Továbbá döntött a házipénztár, a házipénztár kezelésében lévő alapok, illetve a gyámpénztár pénzkészleteinek elhelyezéséről a Magyar Általános Hitelbank Szabadkai Fiókjánál, illetve olyan megbízható pénzintézeteknél, amelyek legalább már 12 éve működnek Szabadkán.

Az egyik legfontosabb napirendi pont, amellyel a közgyűlésnek foglalkoznia kellett és határozatot hoznia, a járványkórház és fertőtlenítő intézet létesítésének ügye volt. Mint dr. Barta Antal tisztifőorvos a városi tanácsnak 1915. január 20-án írt levelében említi,³ Szabadka egészségügyi intézményeit maga a m. kir. belügyminiszter látogatta meg. A miniszternek igen lesúlytó véleménye volt a fertőző betegek elhelyezésére szolgáló kórházzal, mivel „a főépület egy kisebb arányú, négy szobából álló magánlakások felépítésére, ahol fűrdőszoba nincsen, az árnyékszék elhelyezése rossz, a konyha a kórszobák keretei közé van építve, vízvezetéke nincsen, a víz levezetéséről gondoskodás nem történt, éléskamrája nagyon rossz helyen van, raktárhelyisége nincsen, udvarai és utai rendezetlenek, fertőtlenítő helyisége nincsen”.⁴ Emellett a kórháznak annyira szegényes a felszerelése, hogy a betegeknek még fejpárnájuk sem volt. Mint dr. Barta Antal tisztifőorvos a levelében kihangsúlyozta, a belügyminiszter szóbeli utasításának megfelelően, javaslatot tesz egy központi fertőtlenítő intézet létesítésére, amely rendelkezne megfelelő kórházzal a betegek elhelyezésére, megfigyelő helyiséggel a családtagok számára és olyan helyiségekkel, ahol szakember végezhető a fertőtlenítés a bútorokon, ágyneműkön, ruházaton. Váli Gyula városi főmérnökkel egyetértésben, az a javaslata, hogy a város a központi fer-

A Bácskai Hírlap 1915. január 7-i száma

³ SZTL, F.2., XXI 6/1915.

⁴ SZTL, F.2., XXI 6/1915.

tőtlenítő intézet céljaira vásárolja meg a Pulmann-féle telepet, amely rendelkezett mintegy 150 ágy elhelyezésére alkalmas szilárd anyagból készült épülettel, saját gépházal és áramfejlesztővel. Tekintettel az ügy sürgösségére, a városi tanács már január 29-én határozatot hozott, hogy fertőtlenítő intézetet létesít és a Teudloff-Dittrich budapesti cégtől megrendelte a szükséges berendezéseket (egy 6 m³-es és egy 1,7 m³-es fertőtlenítő kazánt, egy kazánt injektorral, egy forraló üstöt, illetve a szükséges csővezetéseket). A törvényhatósági közgyűlés, elfogadva a tanács javaslatát, meghozta a következő határozatot: *„Miután az ország déli határán folyó háború következtében a tavasz beálltakor különféle járványok fellépésére van kilátás s ezen járványok a katonai csapatok mozdulatai révén előreláthatólag városunkat sem fogják kimélni, figyelemmel továbbá arra, hogy a mintegy 30 év előtt seb-
tében készült s alig 30 beteg befogadására alkalmas járványkórházunk a várható nagy forgalomnak nem felel meg, közegészségügyi szempontból nem tűrhető, végül arra való tekintettel, hogy a fertőzés tovaterjedését csak a fertőzött személyek és tárgyak alapos és szakszerű fertőtlenítése útján lehet megakadályozni: a törvényhatósági közgyűlés elhatározza, hogy a járványok elleni védekezés hatályossá tétele szempontjából járványkórházat és fertőtlenítő intézetet létesít.”* Továbbá a közgyűlés jóváhagyólag tudomásul vette, hogy a város a járványkórház és fertőtlenítő intézet céljaira a Szabadkai Kereskedelmi és Iparbanktól megvásárolta a Pulmann-féle telepet 99000 koronáért, illetve azt is, hogy a tanács elkészítette a szükséges átalakítások vázlatos tervét és költségvetését. A közgyűlés határozatát a belügyminiszter egy évvel később, 1916. március 27-én kelt döntésével jóváhagyta és a következő megjegyzéssel küldte vissza: *„A Szabadkán előzetes hozzájárulással létesített járványkórház és fertőtlenítő intézet építési és felszerelési költségeinek felerészét ... az országos betegápolási alap terhére átvesszem”.*⁵

A m. kir. belügyminiszter által a rendőrség fejlesztésére kiutalt államsegély kapcsán a közgyűlés határozatában kimondta, hogy *„a th. bizottság tudomásul veszi, hogy a m. kir. belügyminiszter úr az 1912. évi LVIII. t. cz. 1§-a alapján az 1915. évre az állami költségvetésbe a városi rendőrségek fejlesztésére előirányzott 3.000.000 koronából az ezuttal felhasználott 2.000.000 kor. felosztásánál a városi közönsége részére 54000 koronát juttatott, amely összeget a városi tanács a szabadkai m. kir. adóhivatalnál felvéve a házipénztárba a megfelelő számadási címnél be is vételezett.”* E határozat értelmében az államsegély nagy része, 40409 korona 43 fillér, a polgári biztosok, a rendőrtisztok és a rendőrlégénység fizetésének és lakáspénzének kiegészítésére lesz elköltsve, illetve kisebb összegek jutnak majd a légénység szakszerű oktatására, egy új polgári biztos és három hivataloszolgá javadalmazására, egyenruha és felszerelés beszerzésére, továbbá 1200 korona *„a rendőrfőkapitány által az év folyamán teljesítendő különleges és bizalmas természetű rendőri kiadások fedezetére”.*

Mivel a törvényhatósági bizottság jogkörébe tartozott döntést hozni a községi kötelekbe való felvételtől, a bizottság e közgyűlésen foglalkozott az olasz állampolgár-

Polgártársak!

Tizedik hónapja immár, hogy a megpróbáltatások nehéz ideje reánk szakadt s hősi önfeláldozással vívja rettetten élet-halálharcát a nemzet.
Dicső fiaink halált megvető bátorságukkal s emberfeletti harci kitarításukkal ámulatba ejtik az egész világot!

Kigyulladt a régi dicsőség!

A magyar név ismét szép lett méltó régi hirteléhez!
Hős katonáink vérük ontásával bizonyítják nap-nap után mennyire átérik, hogy nemzeti létünk nagy kérdése forog kockán, hogy pusztulás és romlás vár reánk, ha ezt a harcot győzelmesen meg nem vívjuk.
Szédtületes erővel csapnak le a moskovita hadakra, a melyek a Kárpátok kapuit me-résztelék döngetni, életükkel és véréikkel pecsételik meg forró honszerelmüket!
De a honszeretet szent tüze hevíti a mi keblünket is!
Az egész Nemzet tanubizonyosságát szolgálta a Haza iránti áldozat készségének, mert mindannyian átérezzük a nagy idők parancs-szavát.

Polgártársak!

A hazának ismét szüksége van a ti anyagi támogatástokra.
Ismét nem áldozatot kér tőletek — csak megtakarított pénzeszközöket kéri kölcsön illő kamat mellett.
Tudom, hogy nem fog akadni közöttetek hitlen, a ki a Haza szavát meg ne hallgatná és ne jegyezze a

második hadi kölcsönből

anyagi tehetségéhez képest!
Szabadka sz. kir. városi polgársága minden alkalommal megmutatta, hogy felgyulad lelkeiben az áldozat-készség nemes lángja, a mikor édes magyar Hazánk szól hozzá.
Most is a Haza szólit benneteket

Szabadka Polgársága!

Felhívlak benneteket maradjunk méltók Öseinkhez!!!
Szabadkán, 1915. évi május hó.

Dr. Biró Károly

ulv. tancsós, polgármester.

Figyelemztetés! A hadikölcsönre vonatkozó jegyzéseket I. hó 17-től 26-ig napenként d. e. 8—12 óráig a városi székház tanácstermében a polgármester is elfogad.

Fischer és Krausz Szabadka, Leudvai-utca.

Korabeli plakát – dr. Biró Károly polgármester felhívása a második hadikölcsön jegyzésére

ságú, de palicsfürdői lakos, Toricelli Angeló⁶ kérelmével, aki egyben a belügyminisztériumtól kérvényezte a magyar állampolgárságot is. A közgyűlés határozatában kimondta, hogy *„a törvényhatósági bizottság ezen kérelem folytán arra az esetre, ha Toricelli Angeló vívómester, jelenleg szabadkai palicsfürdői lakos, olasz állampolgár, a magyar állampolgárságot elnyerné, részére Szabadka szab. kir. város községi kötelekébe leendő felvételt – tekintettel arra, hogy az 1886: XXII. t. c. 9§-ában foglalt akadályok fenn nem forognak – ezennel kilátásba helyezi”.* Határozatában azt is kimondta, hogy a községi kötelekbe való felvételt járó illeték legkisebb mértékét szabja ki *„arra való tekintettel, hogy Toricelli Angeló vívómester a magyar Vörös Kereszt szolgálatában a háború kitörése óta buzgó és értékes szolgálatot teljesít”.* A belügyminiszter 1915. augusztus 21-én kelt rendeletével Toricelli Angeló el is nyerte a magyar állampolgárságot, az állampolgári esküt augusztus 30-án tette le, a 4 korona illeték befizetése után pedig felvételt Szabadka város községi kötelekébe.⁷

A törvényhatósági bizottság döntött több segély, illetve kegydíj odaítéléséről is. Jóváhagyta a Hamburgban lakó magyar állampolgárok részére már kiutalt 200 korona segélyt, illetve Csik István és Blenkovics Máttyás 1848/1849-

⁵ SzTL, F.2., XXI 6/1915.

⁶ Toricelli Angeló vívómester 1899-ben érkezett Magyarországra a Szegedi Vivó Egyesület meghívására. Nagy szerepe volt az olasz vívóiskolára jellemző ún. „könyökvívás” módszerének elterjesztésében a régebbi magyar „csuklövívással” szemben.

⁷ SzTL, F.2., I 5/1915.

iki hónapok számára havi tíz-tíz korona segélyt szavazott meg, arra való tekintettel, hogy a királyi kincstár által kiutalt honvédségely az általános drágaság miatt a megélhetésre nem elegendő, a kérvényezők pedig vagyontalanok és munkaképtelenek, eltartásukra képes hozzátartozóik pedig nincsenek. Csatlakozva Budapest székesfőváros által kezdeményezett társadalmi akcióhoz, Szabadka is pénzügyi támogatást nyújtott a törökországi Vörös Félhold segélyszervezetnek. Határozatában a törvényhatósági bizottság kimondta, hogy „arra való tekintettel, hogy a testvér török nemzet az egyetlen, aki hazánkknak, a monarchiának és a német birodalomnak a fél világ ellen az igazságért és műveltségért folyó szabadságharczát nem nézi tétlenül, hanem maga is vért és életet áldoz ama nagy értékekért a melyeket az emberiség számára megmenteni a mi feladatunk, - a „Vörös félhold” részére az „Előre nemláthatók” számlájánál 1000 korona, azaz szóval Egyezer korona segélyt megszavaz”.⁸

Az ülés berekesztése után az elnöklő polgármester felhívta a közgyűlést, hogy szíveskedjen megválasztani a hitelesítő bizottság tagjait. A jegyzőkönyv felolvasására, majd annak hitelesítésére néhány nappal később, március 3-án került sor a polgármester, a városi tanács tagjainak, továbbá a hitelesítő bizottság tíz tagjának jelenlétében.

1915. évi május hó 20. napján tartott rendes közgyűlés⁸

A törvényhatósági bizottság évi második közgyűlését dr. Bíró Károly udvari tanácsos, polgármester nyitotta meg, több főtisztviselő, illetve az 1886. évi XXI. t. c. értelmében meghívott és egybegyűlt törvényhatósági bizottsági tagok jelenlétében.

A közgyűlést dr. Bíró Károly a következő beszéddel nyitotta meg:

Lapszám: 32
Vezetők: Blaskó
Készítette: Blaskó
1915. Okt. 23.
TÁVIRAT.
79112 eLn
Pendoerkapitányknak szab
Törvényhatóság:
Központ: Budapest 53-1791-57-7-40 s
= Országos Gazdasági Bizottság illetve Gabonarekiviráló
központ megbízásból Szabadkán Lako Jakobsics Imre
miniszteri meghatalmazott feladta a fenti allomasrol
negyszaz metermáza továbbá beköve allomasrol szaz
metermáza tengerit cs es kir katonai elemelési
raklar cimere budapest közbánya alsó pályaudvar allomasra
felhívom hogy fenti szállitmanyokra a szállitási
igazolványokat a miniszteri meghatalmazott megkeresésére
állítsa ki = országos gazdasági bizottság +

Az Országos Gazdasági Bizottság távirata, melyben értesíti Szabadka hatóságait, hogy a város területéről többszáz métermáza kukorica lesz elszállítva a hadsereg részére

„A királyához törhetetlenül ragaszkodó nemzet minden polgára egy szívvel és lélekkel küzd a dicső szövetségeseikkel, hogy az a föld, amelyben ősei nyugszanak, unokáinak is otthona maradjon.

Nemcsak a katonák, de az egész nemzet egyeteme vivja most fennmaradásának gigászi harcát. Nemcsak azok, akik hadbavonultak, de azok is, akik itthonmaradtak, részesei a nagy küzdelemnek. Ne gondolja senki, hogy az a szántó - vető, aki megfeszített munkával azon van, hogy földjén dustabb legyen az idén az aratás, nem végez ép oly fontos feladatot, mint az akinek rendeltetése fegyvert adott a kezébe. Ne higgye senki, hogy akik minden szabad idejüket feláldozzák, hogy segítségére legyenek támasz nélkül maradt felebarátainknak, akik szerető szívvel, kitárt karokkal azok felé fordulnak, akiktől a haza védelme a kenyérkeresőnek, az édes apának a feláldozását kívánta, akik minden odaadásukkal azon vannak, hogy a harctérről kimerülten hazajötteknek enyhülést nyújtsanak, a sebesülteknek gyógyulást szerezzenek: hogy ezek nem éppen oly szükséges és érdemes harcosai a hadban álló nemzetnek.

Az a tudat, hogy mindnyájan részesei vagyunk a nagy küzdelemnek, hogy annak kedvező sikere ép oly mértékben a mi jól végzett munkánktól is függ, töltsön el mindannyiunkat büszkeséggel, de egyben kötelességteljesítéssel is.

Ne legyen a városnak egyetlen tisztviselője, ne legyen egyetlen polgára és honleánya, akinek lelkét ez a felemelő érzés át nem járja. Ne legyen senki, akit kitartásra, fokozott erőfeszítésre ne ösztönözne a tudat, hogy - amiként a katonának helyt kell állnia utolsó csepp véréig - ép úgy nekünk sem szabad fáradni, nem szabad félreállni.

Ha áldozatokat hoztunk, áldozzunk tovább s készüljünk arra, hogy tovább áldozatokat hozhassunk.

Ha dolgoztunk, a küzdelemnek heve ne lankassza, hanem acélozza erőnket s legyünk készen arra, hogy a jövő még fokozottabb munkát fog követelni tőlünk.

Ne higgye senki, bármennyit is dolgozott, különösen ne higgye senki közülünk, akik eddig oly szerencsésen távol estünk a háború forgatagától, hogy amit eddig tett, azzal eleget tett a hazának.

És ha előző jelentéseimben meglepedéssel számoltam is be arról, hogy Szabadka városnak közigazgatása és polgársága egyaránt lélekelő tanubizonyságát adta annak, hogy méltó a történelmi időkhöz, - ha ezen jelentéseim kiegészítéseül örömmel adok számot arról, hogy a hadsereg céljait szolgáló fémgyűjtés, érdemes bizottsági tagoknak, az iskolák lelkes igazgatóinak és tanulóifjúságainak szorgos gyűjtése során immár a 150 métermáza bruttó súlyt eléri, - ha a II. Hadikölcsön megnyitásával a jegyzések fokozódó voltára már ez uttal is rámutathatók, - mégis nem azt mondom, hogy mindezzel megtettük minden kötelességünket, hanem azt, hogy - amiként a katonának sem szabad letenni a fegyvert, ha az ellenség támadását visszaverte, ha annak hadállását elfoglalta, hanem készülnie kell az újabb küzdelemre, - nekünk, akiknek a feladat könnyebb része jutott, még kevésbe szabad fáradnunk és kimerülnünk, hanem még fokozottabb mértékben kell elszánnak lennünk, hogy ha sokat is dolgoztunk, holnap még jobban megfeszítjük izmainkat - ha jelentős áldozatokat is hoztunk, holnap, - ha kell - odaadjuk az utolsó garast is: de addig nem is engedünk, amíg a nagy munka nincs teljesen befejezve. Megállásra soha, - pihenésre is majd csak akkor gondol-

⁸ SzTL, F.2. 99. Az 1915. évi közgyűlési jegyzőkönyv. Fol. 23.

junk, ha majd hazajönnek azok, akik ma minden nyugalmukat és kényelmüket feláldozták, életüket és vérüket kockára teszik, a mi nyugalomunkért és biztonságunkért.

Csak a kitartás, a végsőig menő odaadás lehet az egyedüli, amely a világháború nagy, folyton növekvő forgatagában is a kötelesség teljesítés érzése révén lelkiünknek nyugalmat ad s kölcsönzi azt az erőt, amelyet a poklok kapui sem tudnak legyőzni.

A tekintetes törvényhatósági bizottságnak megnyugvással jelenthetem, hogy a törvényhatósági tisztikarnak nagyobb része át van hatva ettől a kötelességérvéstől és bár az ismételt bevonulások a tisztikar sorait erősen megritkították, bár a legszükségesebb erők elfogadható pótlása is csak elvéve lehetséges és bár az itthonmaradottakra a háború újabb és újabb terheket ró, - a városi tisztikar és általában az alkalmazottak iparkodnak az eléjük háruló feladatoknak becsülettel megfelelni s a teljesítmény a rendkívüli viszonyok között megkívánható mértékben kielégítő."

A polgármester beszéde után a törvényhatósági bizottság átfért a napirendi pontok megtárgyalására.

Elfogadva a városi tanács javaslatát a kibocsátásra kerülő második hadikölcsönnel kapcsolatban, a közgyűlés határozatában kimondta, hogy „a törvényhatósági bizottság tanujelét kívánva adni az immár 10 hónapja lankadatlan hevességgel folyó küzdelem iránti lelkesedésnek s ezen igaz ügyért vívott háború diadalmas befejezése iránt táplált törhetelen bizalmának, elhatározza, hogy a m. kir. kormány által az 1912. évi LVIII. t. cz. alapján a hadjárat költségeinek fedezetére kibocsátott második 6 %-os hadi kölcsönből szabad darabokból a házipénztár részére 1 000 000 korona n. é. kötvényt jegyez”. E határozat értelmében a kötvények jegyzésére a város kézzizálog kölcsönt vesz fel, illetve felhasználja az árvapénztár vagyonát is. Az ügy sürgőségére való tekintettel a törvényhatósági bizottság kimondta „a jelen határozatnak felelősségre való tekintet nélküli végrehajthatóságát” és utasította a tanácsot, hogy azt jóváhagyás végett haladéktalanul terjessze fel a belügyminisztériumnak.

A közélettel kapcsolatosan a törvényhatósági bizottság tudomásul vette, hogy „a m. kir. földművelésügyi miniszter ur 7371/eln. 1915 sz. rendeletével az országos gazdasági bizottság részére zár alá vett készletekből a város lakosságának élelmezésére 12000 q búzát, 3000 q árpát, illetve a későbbi feloldások folytán 10950 q búzát és 2809 q árpát, 13754/eln. 1915 sz. rendeletével pedig 15000 q tengerit kiutalt. Minthogy pedig az idézett rendeletek szerint a kiutalt gabonamennyiségek ellenértéke a Magyar általános hitelbank gabona rekviráló központnak 8 napon kifizetendő volt, jóváhagyólag tudomásul veszi a törvényhatósági bizottság a tanács azon intézkedését is, hogy az ezen célra eddig szükségessé vált 720.000 koronát a Magyar általános hitelbank szabadkai fiókjánál ... folyószámlakölcsönként felvette”. Továbbá a törvényhatósági közgyűlés jóváhagyta a tanácsnak azon intézkedéseit is, hogy az átvett gabona megőrlését a Szmolenszki és Társa cégre bízta és az így nyert lisztet saját elárúsító helyein, a már kiadott utalványokra bocsájtotta a lakosság rendelkezésére a kormány által meghatározott áron.

A közgyűlésnek foglalkoznia kellett a cs. és kir. katonai kincstár kérelmével is, amely Szabadkán egy állandó

barakkklaktanyát és lókorházat szándékozott felépíteni. Elfogadva a városi tanács javaslatát, a törvényhatósági bizottság határozatában kimondta, hogy „a 3658 betétben 15351/1 hrz. sz. alatt felvett 51 hold 1019 ö² és a 39382 hrz. sz. alatt felvett 15 hold 469 ö² területű ingatlanból - amely a város tulajdonát képezi, s amely a Szabadka-Palics országút baloldalán az utkarparó ház mellett fekvő uton tul fekszik - elad a cs. és kir. katonai kincstárnak állandó barakkklaktany építésének céljára építőtelek gyanánt cca 20.800 ö², azaz cca 13 kat. hold területet kat. holdanként 3000 korona vételárért.” Továbbá a bizottság arról is döntött, hogy „13 hold terület közvetlen szomszédságában, Palics felé elhuzodó és még ugyanezen helyrajzi számok alatt felvett területből a törvényhatósági közgyűlés bérbead a cs. és kir. katonai kincstárnak cca 100.000 m² - cca 17 hold 600 ö² területet lókorház céljaira 10 évre” és az átadott területért a háború tartamára és az azt követő fél évre haszonbért nem kíván.

E közgyűlésen a törvényhatósági bizottság elé került Szabadka híres szülöttjének, az egy éve elhunyt bajnai Vojnich Oszkár muzeális értékű hagyatékának ügye is. Mint az elhunyt öccse, báró Vojnits Sándor országgyűlési képviselő 1915. május 13-án írt levelében említi, Szabadka polgármesterével történt előzetes megbeszélés után, a család ügy döntött, hogy Vojnich Oszkár trófeáit átadja a szabadkai múzeumnak 5, esetleg 10 évre, azon kikötéssel, hogy „a kiállított dolgok felett a család szabadon rendelkezik, miután a kiállított tárgyak a család tulajdonai maradnak”.⁹ Báró Vojnits Sándor a levelében azt is megemlítette, hogy a család elvárása, hogy a tárgyak együttesen legyenek kezelve, külön legyenek katalogizálva és a közönség számára hozzáférhetővé legyenek téve. A törvényhatósági bizottság, elfogadva a nagylelkű felajánlást, határozatában kimondta, hogy „a családnak a város közművelődésügye iránt tanusított figyelme és áldozatkészségéért köszönetet mond”, továbbá megbízta a városi tanácsot, hogy az elfogadott ajánlat alapján a családdal lépjen érintkezésbe, a tárgyakat leltár ellenében vegye át és gondoskodjon azok együttes és megfelelő elhelyezéséről, valamint a közönség számára hozzáférhetővé tételéről. Ezzel a feladattal a városi tanács Resch Béla középiskolai tanárt bízta meg. 1915. szeptember 20-án kelt levelében Resch Béla értesítette a tanácsot, hogy „a néhai bajnai Vojnich Oszkár vadásztrofeáit a városi múzeum részére letétként való kezelés céljából báró Vojnich Sándorné Öméltóságától átvettem és a Magyar-féle ház első emeletén rendelkezésemre bocsájtott négy teremben helyeztem el”.¹⁰ Levelében azt is megemlítette, hogy ugyanitt helyezte el öt nagy üvegszekrényben azokat a tárgyakat, melyeket Vojnich Oszkár még 1913-ban ajándékozott a városnak.

Egyéb ügyek mellett a közgyűlés, eleget téve a bérkocsisok kérelmének, felemelte a viteldíjakat és szabályrendeletet hozott a géperejű (automobil) bérkocsi ipar gyakorlásáról. A városi rendőrök, illetve a vasútállomáson ügyeleti szolgálatot teljesítő rendőrbiztosok kérelme is meghallgatásra talált. A rendőröknek a törvényhatósági bizottság szolgálati pótlékot szavazott meg „arra való tekintettel, hogy a városi rendőrök csaknem fele katonai szolgálatot teljesít s az ekként megcsappant létszámú rendőrlétszámot a háború tartama alatt még megszapordított teendőik ellátása

⁹ SzTL, F.2., II 79/1915. A levelet Szabadka akkori főjegyzőjének, dr. Vojnics Ferencnek címezte.

¹⁰ SzTL, F.2., II 79/1915.

a legteljesebb mértékben igénybe veszi, úgy hogy eddig élvezett szabadnapjaiktól elestek s az éjjeli szolgálat is a rendesnél jóval sűrűbben esik rájuk”.

Az ülés berekesztése után az elnöklő polgármester felhívta a közgyűlést, hogy szíveskedjen megválasztani a hitelesítő bizottság tagjait. A jegyzőkönyv felolvasására, majd annak hitelesítésére néhány nappal később, május 24-én került sor a polgármester, a városi tanács és a hitelesítő bizottság tagjainak jelenlétében.

1915. évi június 28. napján tartott rendes közgyűlés¹¹

A törvényhatósági bizottság évi harmadik közgyűlését dr. Purgly Sándor főispán nyitotta meg több főtisztviselő, dr. Biró Károly udvari tanácsos, polgármester, dr. Dembitz Lajos helyettes polgármester, Szalay Mátyás rendőrfőkapitány, dr. Vojnich Ferencz főjegyző, dr. Vojnich H. József tisztifőügyész, dr. Vinkler Imre helyettes főszámvevő és Balogh Károly főlevéltárnok, illetve a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. t. c. értelmében meghívott és egybegyűlt törvényhatósági bizottsági tagok jelenlétében.

A közgyűlést dr. Purgly Sándor a következő beszéddel nyitotta meg:

„Tekintetes Törvényhatósági Bizottság!

Mély megilletődéssel eltelt lélekkel nyitom meg a mai napra egybehívott közgyűlést, mert ma van az évfordulója annak, hogy a magyar király trónjának örökösét és édes hitvesét ellenségeink által felbérelt orgyilkosok fegyvere Sarajevóban megölte.

Akkor tek. Törvényhatósági Bizottság megszirttuk, meggyászoltuk Ferencz Ferdinánd Ő császári és királyi fenségét, trónörökösünket és feleségét Hohenberg Zsófia hercegnőt, – ma pedig, azt hiszem, hogy e világra szóló, megrendítő tragédiának évfordulója, lelkünkben és szívében a bánatos hazafiúi kegyelet és megemlékezés érzését váltja ki. Ezért előterjesztem, hogy az immár megdicsőült trónörökös pár iránti kegyeletes érzésünket és megemlékezésünket mai üléseinkből felveendő jegyzőkönyvünkben örökítsük meg.

A gyilkos golyó a Végzet hirdetője volt és mi akarunk ellenére belesodortattunk a világháború lángtengerébe. Tizenegy hónapja folyik immár a népek ama rettenetes tusája, amelyhez hasonlóról nem tud a világtörténelem és mi nemes büszkeséggel, hazafias örömmel állapíthatjuk meg, hogy csodálattal, forró szeretettel és rendíthetetlen bizalommal tekinthetünk a mi vitéz hadseregünkre, mely önfeláldozóan halálmegevető bátorsággal küzd a hazáért és királyért.

Amikor még tisztelettel utalok a szövetségi hűség és bámulatos vitézségnek ama ragyogó, tündöklő példájára, amelyekkel a nagy német birodalom, élén fenkölt lelkű császárával harcedzett kitiűnő csapatait állította a mi elszántságunk mellé, azt hiszem mindnyájan megvagyunk győződve arról, hogy a mi nehéz és küzdelmes harcaink tüzeiből, Olaszország hitszegése dacára az igazság győzedelme, a mi győzelmünk fog fakadni és hogy a majdan bekövetkező békés idők áldásait is a mi hadseregünknek köszönhetjük.

Ezért tisztelettel indítványozom, hogy a mai együtt ülő közgyűlésből Ő császári és apostoli királyi felsége iránti

érett hódolatteljes ragaszkodásunknak, együttérzésünknek és áldozat készségünknek a szokott alkotmányos uton feliratilag adjunk kifejezést.

Másodsorban Frigyes főherceg úrhoz, mint az összes haderő főparancsnokához intézendő üdvözlő táviratban fejezze ki Szabadka szab. kir. város közönsége azt a csodálatot, törhetetlen bizalmat és igaz szeretetet, amellyel a mi dicső hadseregünk iránt viseltetik.”

A főispán emelkedett hangú beszédét a törvényhatósági közgyűlés mély megilletődéssel és kegyelete jeléül állva hallgatta végig. A főispán előterjesztését elfogadva, a törvényhatósági bizottság egyhangú határozattal kimondta, *„hogy néhai Ferencz Ferdinánd trónörökös és fenséges hitvese Hohenberg Zsófia hercegnő fenkölt emlékét haláluk évfordulója alkalmából jegyzőkönyvében megörökíti, hogy a miniszterelnök urat feliratban megkéri, hogy a város közönségének törhetlen hűségét és ragaszkodását, áldozatkészségét és kitartását a legmagasabb trón számára tolmácsolni kegyeskedjék, végül hogy Frigyes főherceg úrhoz, mint az összes haderők főparancsnokához táviratot intéz, amelyben a kettős monarchia vitéz hadseregének hű szövetségünkkel kivívott fényes győzelmei alkalmából törhetlen bizalmának, csodálatának és forró szeretetének ad kifejezést”.*

Ezután dr. Biró Károly polgármester beszámolója következett. Tájékoztatta a közgyűlést, hogy a közigazgatás számára a legfontosabb feladat az aratás sikerének a biztosítása volt. A megtett intézkedések közül megemlítette, hogy a város kérelmezte mindazoknak a gépezeteknek és fűtőknek az aratási szabadságot, akiknek ezt a katonai beosztásuk lehetővé teszi. Továbbá a város kérelmezte katonai munkásokra kirendelését és azt is kérte, hogy az aratási munkálatokra vegyék igénybe a hadifoglyokat. Jó termés van kilátásban, de ennek dacára a piaci árak folyamatosan emelkednek és ezért a hatóságok kezükbe vették az árszabályozás ügyét is. A közigazgatás működése szempontjából komoly gondot jelent a bevonulások miatt lecsökkent létszám, a háború kitörése óta pedig a sok többletmunka maga után vonta a hivatalos órák meghosszabbítását. Mint dr. Biró Károly elmondta, a megfeszített munka ellenére csak a sürgős ügyeket sikerül időben elintézni, ezért állandóan növekszik a hátralékos ügyek száma. Az egyre súlyosbodó helyzeten a vallási és közoktatási miniszter döntése fog segíteni, aki megengedte, hogy a szünidő alatt a tantestület tagjai a közigazgatásban teljesítsenek szolgálatot. Mivel ekkor már 14 tanár kapott beosztást, dr. Biró Károly kihangsúlyozta, hogy *„megelégedéssel és örömmel jelenthetem, hogy az eddigi jelenségek szerint a behívott tantestületi tagok legnagyobb része megértette azt a nagy érdeket, amelynek szolgálatában értékes munkaerőjét korlátozott mértékben, – anélkül, hogy jól kiérdemelt pihenőjét tőle teljesen elvontuk volna, – igénybe vettük s a kért segédkezet hazafias készséggel s amint várható is volt, megfelelő eredménnyel is bocsájtják rendelkezésünkre”.*

A polgármester jelentésének tudomásul vétele után a közgyűlés áttért a többi napirendi pont megtárgyalására.

A közgyűlés egyhangú helyesléssel vette tudomásul, hogy dr. Purgly Sándor főispán az addigi főszámvevő helyett, dr. Vinkler Imrét, kinevezte tb. főszámvevőnek, aki saját teendői mellett ellátta a hadbavonult pénzügyi

¹¹ SzTL, F.2. 99. Az 1915. évi közgyűlési jegyzőkönyv. Fol. 23.

tanácsnok munkakörét és eredményesen vezette a városi lisztüzletet is.

A törvényhatósági bizottság két városi főtisztviselő, Lyubibratic Kelemen tb. helyettes polgármester, városi tanácsnok és Dimitrievics Bogdán városi főpénztárnok nyugdíjügyét is megtárgyalta. Mivel mindketten megrendült egészségi állapotuk miatt képtelenek voltak hivatalukat ellátni, a törvényhatósági bizottság helyt adott kérelmüknek és elrendelte nyugdíjazásukat, kihagsúlyozva, hogy távozásukat sajnálattal veszi tudomásul.

A közgyűlés foglalkozott Maros–Torda vármegye közönségének az Osztrák–Magyar Monarchiának hadat üzenő Olaszországot elítélő nyilatkozatával. Egyetértve „a szövetségszegő Itália álnok hadüzenetével szemben” megfogalmazott nyilatkozattal, a törvényhatósági bizottság kimondta határozatában, hogy „teljes egészében osztja a nemes vármegye felfogását az olasz királyság hűtlenségével szemben s a hadüzenettel kiváltott érzelmei az övével azonosak. Áthatva a nagy költő által oly szépen kifejezett igazságtól, hogy „minden állam támasza és talpköve a tiszta erkölcs”,¹² szilárdul meg van győződve, hogy az erkölcsi világrend ily nemtelen megsértése magában hordja s mihamarabb megfogja értetni jól kiérdemelt bünhődését”.

Az olasz állampolgárságú De Negri család tagjai kérelemmel fordultak Szabadka város hatóságaihoz, kérve a szabadkai illetőség megadását. Mint De Negri Ferencz 1915. május 24-én kelt levelében említi, már 25 éve dolgozik önálló iparosként, saját házzal rendelkezik és egyben kérvényezte maga és családja számára a magyar állampolgárságot is.¹³ Eleget téve a De Negri család kérelmének a törvényhatósági bizottság kimondta határozatában, hogy „a Szabadkán hosszú idő óta mint önálló iparos működő és kifogástalan magaviseletet tanusító De Negri Ferencz és fiainak Jánosnak és Lajosnak a községi kötelekbe való felvételt kilátásba helyezi. A községi kötelekbe való felvételtől alkotott szabályrendelet 2 §-a alapján tartozik De Negri Ferencz e határozat kézhezvételétől számított 15 nap alatt a „szegényalap” javára a városi házipénztárba 10, Tíz koronát befizetni.”

Az ülés berekesztése után az elnöklő főispán felhívta a közgyűlést, hogy szíveskedjen megválasztani a hitelesítő bizottság tagjait. A jegyzőkönyv felolvasására, majd annak hitelesítésére néhány nappal később, július 1-én került sor a főispán, a városi tanács és a hitelesítő bizottság tagjainak jelenlétében.

1915. évi augusztus 29. napján tartott rendkívüli közgyűlés¹⁴

Az 1915. év negyedik közgyűlését dr. Purgly Sándor főispán nyitotta meg, több főtisztviselő, illetve a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. t. c. értelmében meghívott és egybegyűlt törvényhatósági bizottsági tagok jelenlétében.

Mint az egyik legfontosabb napirendi pontot, a közgyűlés megtárgyalta a m. kir. belügyminiszter körrendeletét a gabonabeszerezésnél követendő eljárásról és döntéseket hozott a város közönségének lisztellátásával kap-

csolatban. Hivatkozva a magyar királyi kormány 2072/915. M.E. sz. rendeletére, mely biztosítja a termelőknek, hogy megtartsák a saját házi szükségletükre való gabonát, illetve arra, hogy a fogyasztók a szükséges gabonát beszerezhetik közvetlenül a termelőktől, a törvényhatósági bizottság határozatában kimondta, hogy Szabadka város hatóságainak csak azok számára kell biztosítani a lisztellátást, akik más okból ezt beszerezni nem tudják. Határozatában megállapította, hogy „a tanács által már előzőleg fogantatott összeírás szerint 23784 személyt tesz ki azok száma, akik a jövő évben gabona, illetve lisztigényüket a saját erejükből egyszerre beszerezni nem tudják” és e összeírás szerint a lakosság „bejelentett lisztigénye gabonára átszámítva 33004 métermázsát tesz ki”. Ugyanakkor a városnak gondoskodnia kell a területén lévő intézetek, kórházak, szállodák, vendéglők és pékek gabonaszükségletének biztosításáról is, mivel az „előterjesztett kérelmük szerint az ő ellátásukat is a törvényhatóság kezébe kívánják tenni” és ezért az általuk bejelentett 50635 métermázsza gabona beszerzését szintén átvállalja Szabadka városa. Határozatában a törvényhatósági bizottság azt is kimondta, hogy a gabona beszerzését saját megbízottai által kívánja megvalósítani és lisztnek feldolgozva bocsájta majd a lakosság rendelkezésére. A gabona feldolgozását a Szmolenszky és Társa szabadkai cég vállalta és az átadott gabonamennyiség után a malom köteles volt saját zsákjaiban „15% 0-ás, 25% 2-es és 38% kenyérlisztet ... a tanács által megjelölt elárúsító helyre szállítani”. A törvényhatósági bizottság fontosnak tartotta a szigorú ellenőrzést is, „amely hivatva van biztosítani azt, hogy mindenki, aki a törvényhatósági lisztellátásra való igényét bejelentette, a kívánt lisztmennyiséget meg is kapja, viszont többet se vihessen el”. A bizottság azt is kihangsúlyozta, hogy a szigorú ellenőrzés egyben „a nemzet létérdekéért folytatott küzdelem sikere iránt tartozó kötelesség”.

A Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újrafelépítő Országos Bizottság¹⁵ megkeresésének eleget téve, a közgyűlés a következőket mondta ki határozatában: „Szabadka város törvényhatósági bizottsága hazafias kötelességének ismeri segítségre sietni azon honfitársaknak, akiknek tűzhelye a háború áldozatául esett, akik az ellenség betörése következtében ingóságaik javát elvesztették és legtöbbször családjaitól szétszakítottan, kitéve éhségnek és nélkülözésnek, a legnagyobb télviz idején heteken és hónapokon át földönfutók voltak. Amilyen mértékben éreztetni kell ezekkel a szerencsétlen kárvalottakkal azt, hogy a magyar hazának édes gyermekei; - ép oly mértékben meg kell mutatni nekik azt is, hogy nemcsak édesanyjuk, de testvéreik is vannak, akik hálásak a Gondviselésnek, hogy őket, családjaikat és tűzhelyeiket ezen rettenetes csapástól megmentette, - meleg részvétellel vannak azon polgártársaik iránt, akik ezeket a szörnyű szenvedéseket értettünk kiállották s veszteségeiket szeretet-adományaikkal pótolni és elfeledtetni iparkodnak. A szenvedéseiktől megóvni nem tudtuk őket, legyen a miénk és osszuk szét magunk között legalább azokat a veszteségeket, amelyeket ők az alatt szenvedtek, amíg mi itthon tovább élveztük tűzhelyeink melegét és mun-

¹² Idézet Berzsenyi Dánielnek *A magyarokhoz* című verséből.

¹³ SzTL, F.2., IV 171/1915.

¹⁴ SzTL, F.2. 99. Az 1915. évi közgyűlési jegyzőkönyv. Fol. 50.

¹⁵ A Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újrafelépítő Országos Bizottság feladata volt megszervezni a keleti fronton történt orosz betörés által feldúlt kárpáti falvak újjáépítését. Az Országos Bizottság elnöke gróf Khuen-Héderváry Károly volt, aki korábban már két ízben is betöltötte a miniszterelnöki tisztséget.

kásságunk bőséges gyümölcsét. Szabadka város törvényhatósági bizottsága ezen hazaftias kötelességet mélyen átérezve, a segélyezés céljára házipénztárából a "Jutalmak és segedelmek" számlájánál kivetendő községi pótdó terhére ez uttal Ötvenezer [50000 K.] koronát lelkesen felajánl és már most kijelenti, hogy további áldozatoktól sem fog elzárkozni, ha annak később szükségét fogja látni."

Határozatában a közgyűlés felhívást intézett Szabadka polgáraihoz, hogy önkéntes adományaikkal növeljék ezt az összeget és felkérte dr. Biró Károly polgármestert, hogy áljon e társadalmi akció élére, illetve a bizottság tagjait arra, hogy áldozatkészségben jó példával járjanak elő. Egyben azt a reményét is kifejezte, hogy a város adománya és a gyűjtés eredményeként Szabadka egymaga is képes lesz biztosítani egy elpusztult kárpati falu helyreállítási költségeit.¹⁶ Értesülve a törvényhatósági bizottság ezen döntéséről, Komor Marcell és Jakab Dezső budapesti építézetek ajánlották fel segítségüket Szabadka városának. Az 1915. szeptember 2-án kelt levelükben írják: „Miután olvastuk Szabadka városának azon irányu törekvését, hogy cca. 100,000. - koronával egy falut akar megcsinálni, úgy gondoljuk, hogy Szabadkának ajánljuk fel ezen munkálkodásunkat és megtervezük a falu típusos házait, templomát, iskoláját, községházát és egyéb műszaki munkálataiban tér és utca elrendezésében is segédkeztet nyújtunk és ezekért díjazást nem igénylünk, természetesen, ... Tesszük ajánlatunkat pedig azért, mert Szabadkához kapcsolnak bennünket egyéb építkezéseink és szívesen áldozzuk munkánkat és irodai költségeinket Szabadka városának és csatlakozni kívánunk azokhoz, akik Szabadkával együtt alkotják meg Szabadkafalvát.”¹⁷

E rendkívüli közgyűlésen a törvényhatósági bizottság megjelent tagjainak foglalkozniuk kellett a már néhány hónapja, 1915. március 11-én, a hajnali órákban leégett szabadkai színház ügyével is. Nádasy József színigazgató 1915. április 12-én kelt segélykérő levelében megemlíti, hogy önhibáján kívül tetemes kár érte, mivel az összes díszlet bennégett és az egyéb felszerelésnek is nagy része teljesen hasznavehetetlenné vált. Kártérítésre pedig azért nem számíthat, mert a színháznak nem volt vasfüggönye és ezért egyik biztosító társaságnál sem lehetett biztosítást kötni. A kérése pedig az, hogy a tanács és a színügyi bizottság egy ideiglenes színház vagy egy alkalmas helyiség átalakításával tegye lehetővé, hogy a színház októberben ismételtelen megkezdhesse az előadásokat, mert „Szabadka város közönsége még egy évadon keresztül sem maradhat magyar színészet nélkül, mert ez kulturális szempontból is nagy veszedelmet rejthetne magában”.¹⁸ Az országos színészegyesület képviselői is ellátogattak Szabadkára és a polgármesterrel történt tárgyalások után az a döntés született, hogy a Pest Szálló nagyterme lesz átalakítva színházteremmé. A szálloda nagytermének átalakítási terveiről Nádasy József színigazgató július 27-én kelt levelében számolt be. A levelében a következőket írja: „A színházterem megfelelő helyiségekkel rendelkezik és a terv szerint a nézőtérrel öt kijárat vezet a mi biztonsági szem-

pontról is kitűnően megfelel. A nézőtér díszítéseiben semmiféle drapéria vagy más efféle gyulekony anyag nem lesz, - a színpadi díszletek impregnált vászonnál készülnek és csupán annyi díszlet foglal helyet a színpadon a mennyi egy-egy előadáshoz okvetlenül szükséges; zsinor padlás nem lesz a színpadon és így tűzbiztonsági szempontból kifogástalanabb lesz mint bármelyik színház. A nézőtér nagysága is - tekintve az ideiglenes állapotot - megfelelő. A nézőtér berendezése, az ülőhelyek, a páholyok, a villanyfelszerelés, a terem festése mind nagyvárosi izléssel készül és minden törekvésem odairányul, hogy az ideiglenes művészjelék olyan legyen, melyet a város is önérzettel valhat magának.”¹⁹ A továbbiakban Nádasy József megemlíti, hogy e munkálatokat a budapesti vígszínház és a m. kir. operaház műszaki személyzete fogja elvégezni Pásztor János, a vígszínház scenikai főrendezőjének vezetése alatt. A kérése csupán annyi, hogy a szükséges kőműves munkákat a város végeztesse el a mérnöki hivatal által és biztosítsa a faanyagot a páholyok emelvényeihez. Az átalakítási terveket véleményezte a város mérnöki hivatala is. Július 31-én készített jelentés szerint az átalakítási terveket a hivatal rendben találta, kihangsúlyozva, hogy a szálloda nagytermében szükséges lesz két karzat átalakítására, két új ajtó kivágására, több fűtőttest, illetve gáz- és villanylámpa áthelyezésére és a terem újrafestésére. E átalakítási munkálatok összköltsége 2000 korona, míg a színpad felépítése és a nézőtér berendezése további 20 ezer koronába fog kerülni. Az átalakítások után az ideiglenes színház befogadó képessége 400 fő lesz (a 26 páholyban 104 személy, a földszinten 276 néző és 20 hely a zenészeknek). Szabadka szabad királyi város tanácsa a július 31-én megtartott ülésén foglalkozott az ideiglenes színházterem ügyével. A városi tanács az 16720/tan.1915. számú határozatában kimondta, hogy „a színház leégése következtében a színigazgatóra és társulatára nehezedő kényszerhelyzetre való tekintettel kimondja, hogy - bárha a "Pestszálló" nagytermének csekély befogadó képessége miatt egy városi igényeknek megfelelő nagy társulat megélhetése iránt súlyos aggodalmak vannak - bízva a magas Minisztériumnak a társulat sorsa iránt való további jóindulatában, a nevezett nagy teremnek ideiglenes színházzá való átalakítását Nádasy József színigazgatónak megengedi”.²⁰ Határozatában a tanács feltételként megszabta, hogy a színigazgatónak szerződést kell kötnie a szálló bérlőjével, Tumbász Lázárral, illetve a játsszói engedély megadása előtt a színházvizsgáló bizottság átvizsgálja a teljesített átalakítási és berendezési munkákat. Egyben a tanács azt is eldöntötte, hogy „a magyar színügy érdekében a színigazgató és társulatának helyzetét méltányolva az átalakítás költségeihez 3000 koronával járul hozzá”,²¹ mely összeg nagyjából megfelelt azon költségeknek, melyet a város a színház fűtésére és karbantartására szokott fordítani. Határozatát a tanács jóváhagyás végett az augusztus 29-én megtartott rendkívüli közgyűlésen mutatta be, melyen a törvényhatósági bizottság határozatában kimondta, hogy „a tanács intézkedését jóváhagyólag tudomásul veszi és a megszava-

¹⁶ A törvényhatósági bizottság 1916. február 3-án tartott közgyűlésének határozata alapján Szabadka városa Zemplén vármegye mezőlaborci járásában lévő Laborcfa község újjáépítését vállalta.

¹⁷ SzTL, F.2., I 149/1915.

¹⁸ SzTL, F.2., II 69/1915.

¹⁹ SzTL, F.2., II 69/1915.

²⁰ SzTL, F.2., II 69/1915.

²¹ SzTL, F.2., II 69/1915.

A Bácskai Hírlap 1915. november 6-i száma

zott 3000 kor. átalakítási segély fedezetéül a "Szinház" számlájánál elérendő megtakarítást jelöli ki".

A már egy éve tartó háború súlyos gondokat okozott a városi magyar főgimnázium életében is. Az 1915/1916-os iskolaév megkezdése előtti helyzetről, illetve a szükséges teendőkről Kosztolányi Árpád igazgató számolt be a városi tanácsnak. Augusztus 6-án írt levelében²² tájékoztatta a "Tekintetes Tanácsot", hogy ideiglenesen a községi polgári iskola helyiségeiben működő gimnázium csak 11 osztálytermet tudott használni.²³ A nagyszámú, 580 tanulót csak nagy nehézségek árán tudták elhelyezni a tantermekben, a 71 negyedikesnek pedig egy osztályban kellett szorongania a nevelés és tanítás eredményességének nagy kárára. A túlszűfolttság elkerülése végett, Kosztolányi Árpád igazgatónak az a javaslata, hogy a következő iskolaévben vissza kell utasítani azoknak a vidéki diákoknak a jelentkezését, akiket Szabadka városához rokonai kötelek nem kapcsolnak és akik egyébként is gyenge előmenetelűek. A tanárhiány is súlyos gondot jelent az iskolának, mivel az általános mozgósítás elrendelése óta a tanterület több tagja is katonai szolgálatot teljesít. A következő tanárok vonultak be: Bölcskei Lajos, Csajkás Mihály, dr. Petényi Gyula, Richter Nándor, Kiss István,

Vojnich Tünich János, Dulich Ferenc, Klazsik Károly, Fürst Béla, Ditelján István és Muresán Szabin. Éppen ezért elengedhetetlen új tanárok alkalmazása, mely a törvényhatósági közgyűlés jogköre. Az augusztus 29-én tartott rendkívüli közgyűlésen a törvényhatósági bizottság kimondta határozatában, hogy Kosztolányi Árpádnak, a városi magyar főgimnázium igazgatójának jelentését tudomásul veszi és „ennek alapján Szóter István okleveles tanárt az 1915/1916 tanévre ezen tanintézethez ideiglenes helyettes tanárnak megválasztja”. A közgyűlés arról is döntött, hogy „Prokesch Ignác nyug. főgimn. tanárnak, Kálmán Károly polgári fűiskolai tanítónak és Sinkovich Gábor szakvizsgálatot tett tanárjelöltnek óradíjként való bealkalmazásához hozzájárul”.

E közgyűlésen a törvényhatósági bizottságnak döntenie kellett a különböző segélyek odaiteléséről is. Mérlegelve azt a körülményt, hogy a háború miatt rendkívül megdrágultak az élelmiszercikkek, a közgyűlés döntött arról, hogy a városi alkalmazottak részére felemeli a feleség és a gyermekek után járó családi pótlékot. Támogatásban részesült a Szent Antal Kenyere Katolikus Népkönyha Egylet is. Mint segélykérő levelükben említik, az egylet hazafias kötelességének tekinti, hogy élelemmel lássa el a város szegényeit és így „voltaképpen Szabadka sz. kir. város hatóságát, illetőleg közönségét terhelő ellátási és segélyezési teendőket teljesíti”.²⁴ A város által biztosított segélyre pedig azért van szükségük, mert a négyszeresére emelkedett szükségletek miatt az egylet felélte az évek alatt felhalmozott vagyonát és egyetlen jövedelmük a szabadkai ferencesek által adományozott heti 200 korona. A katolikus népkönyha kérelme meghallgatásra talált és a törvényhatósági bizottság úgy határozott, hogy „méltányolva a szabadkai "Szent Antal" kenyere katolikus népkönyha egyesületnek a háború kitörése óta a város szegényeivel gyakorolt s anyagi erőivel arányban nem álló fokozottabb mérvű jótékony tevékenységét, részére a f. é. július hó 1-től kezdődőleg a háború tartamára havonta utólagosan a házipénztárnál a "Jutalmak és segedelmek" számlájánál elküldendő havi 1000 kor. azaz Egyezer kor. segélyt megszavaz s ezen kiadás fedezetéül a városi lisztüzletnél előálló jövedelmet jelöli ki".

Az ülés berekesztése után az elnöklő főispán felhívta a közgyűlést, hogy szíveskedjen megválasztani a hitelesítő bizottság tagjait. A jegyzőkönyv felolvasására, majd annak hitelesítésére néhány nappal később, szeptember 1-én került sor a polgármester, a városi tanács és a hitelesítő bizottság tagjainak jelenlétében.

1915. évi november 11. napján tartott rendes közgyűlés²⁵

Az év utolsó közgyűlését dr. Purgly Sándor főispán nyitotta meg, több főtisztviselő, dr. Biró Károly udvari tanácsos, polgármester, dr. Dembitz Lajos helyettes polgármester, Szalay Mátyás rendőrfőkapitány, dr. Vojnich H. József tisztifőügyész, dr. Vinkler Imre helyettes főszámvevő, dr. Brenner József helyettes főjegyző és Balogh Károly főlevéltárnok, illetve az 1886. évi XXI. t. c. értelmében meghívott és egybegyűlt törvényhatósági bizottsági tagok jelenlétében.

²² SzTL, F.2., II 175/1914.

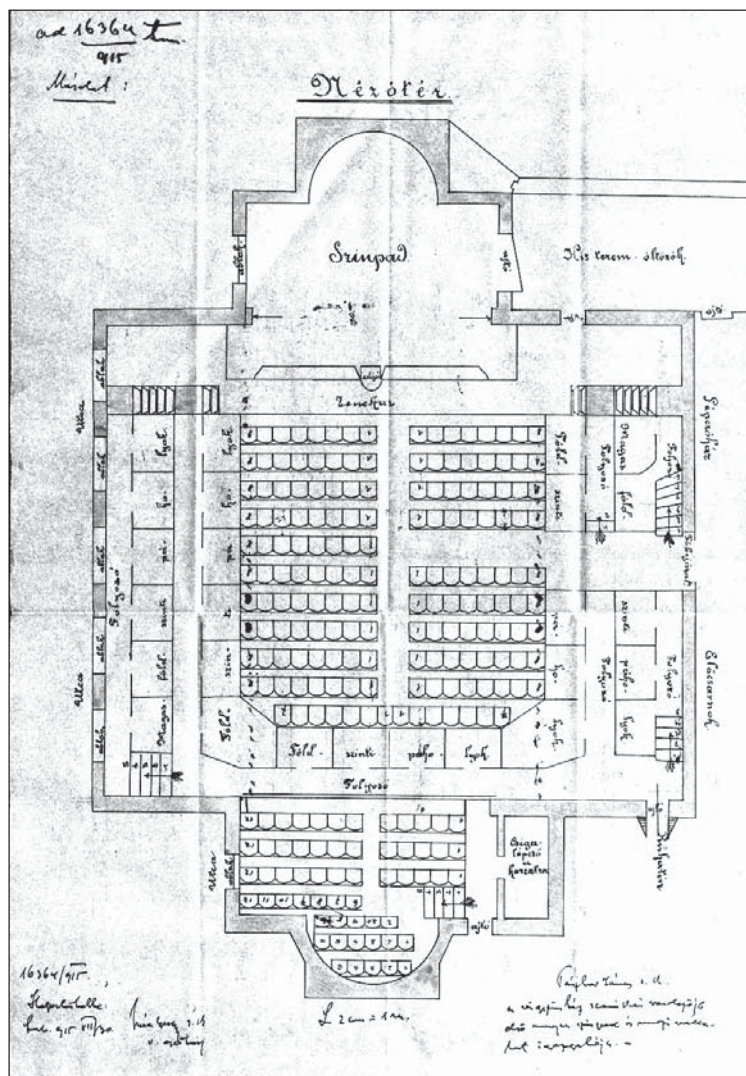
²³ A gimnázium épületében hadikórház működött.

²⁴ SzTL, F.2., X 157/1915.

²⁵ SzTL, F.2. 99. Az 1915. évi közgyűlési jegyzőkönyv. Fol. 62.

A közkórháznak nyújtott segély mellett, a törvényhatósági bizottság támogatást szavazott meg a szabadkai színház társulatának is. Mivel az ideiglenes szabadkai színház átalakítási és berendezési munkálatai sikeresen befejeződtek, Nádasy József szinigazgató november 8-án írt levelében²⁶ tájékoztatta a színügyi bizottságot, hogy a megnyitóra november 18-án kerül sor. A színügyi bizottságot arra kérte, hogy járuljon hozzá a helyárák felemeléséhez, mivel társulata sem számban, sem művészi színvonalban nem marad el a korábbi társulataitól, viszont a színház mégis csak kisebb. E javaslat szerint a helyárák a következők voltak: páholy 12,20 korona, földszint 1,60 – 3,00 korona, erkély 1,30 korona, a karzati állóhely pedig 0,42 korona. A délutáni előadásokon a helyárák a rendes napi árak 60%-át tették ki. Nádasy József szinigazgató egyben a polgármesterhez is fordult, levelében arra kérve, hogy a szintársulatának nyújtott eddigi kedvezményeket továbbra is biztosítsa (a színház gondozása, fenntartása és fűtése), illetve kegyeskedjen a színház rendelkezésére bocsájtani a városi zenekart.²⁷ A szabadkai színháznak nyújtandó támogatásról a közgyűlés a következő határozatot hozta: „A törvényhatósági bizottság ezen kérvény alapján, figyelemmel arra, hogy a kérvényező igazgató a városi színház leégése folytán a „Pest szálloda” nagytermét tetemes költséggel színi előadások tarthatására átalakította; kimondja, hogy a városi zenekart az 1915/16 évi színi idényre is a kérvényező szinigazgató rendelkezésére bocsájtja. Tekintettel azonban arra, hogy a városi zenekar tagjainak nagyobb része a háború folytán katonai szolgálatot teljesít és hogy a színház leégése folytán a természetbeni fűtési segély ki nem adható, - kimondja továbbá a törvényhatósági bizottság, miszerint a városi zenekar kiegészítése és a színházi fűtés költségeinek kárpótlása fejében kérvényező szinigazgató részére az 1915/16 évi színi idényre 1915. december 1-től kezdődőleg a színi idény tartamáig, de legfeljebb 6 havi időtartamra a „színház” számlájánál havi 500 koronás segélyt szavaz meg.”

Ezen a közgyűlésen került sor Szabadka szabad királyi város új ebtartási szabályrendeletének megalkotására is, tekintettel arra, hogy az 1887-ben hozott szabályrendelet rendelkezései elavultak, illetve arra a körülményre, hogy az országban ijesztő módon kezdett el terjedni a veszettség. A szabályrendelet megalkotásakor a törvényhatósági bizottság figyelembe vette az akkori közbiztonsági állapotokat is, határozatában kihangsúlyozva, hogy „a köz és vagyonbiztonság előmozdítása és megvédése céljából szükségesnek tartja, hogy a külterületen minden gazdaságban 1-1 eb adómentesen legyen tartható; a belterületen pedig minden házban, a házórzésre használt egy eb, haszon célra

Tervrajz – a Pest szálloda nagytermének ideiglenes színházzá való átalakítása

használt ebnek tekintessék”. Ilyen döntésre pedig azért van szükség, mert Szabadka „külterülete 168,019 katastralis holdat teszen ki, a melyen a tanyarendszer erősen lévén kifejlődve, azon a legutóbbi népszámlálás adatai szerint 7956 önálló gazdaság illetve tanya találtatott, és hogy ezen nagy területen a közbiztonság fenntartására csak 33 emberből álló őrszemélyzet van alkalmazva, a mely őrszemélyzet a legnagyobb erő megfeszítés mellett is allig birja kötelességét teljesíteni”, továbbá azért, mert Szabadka „belterülete 1171 katastralis hold területen fekszik, és hogy különösen a külvárosokban a házak udvarai igen szélesek és mélyek, és hogy a köz és vagyonbiztonság fentartására itt is igen csekély számú rendőr van alkalmazva”. Szabadka új ebtartási szabályrendeletének értelmében a külterületeken lévő gazdaságokban 1-1 eb volt tartható adómentesen, a haszoncélra tartott ebek²⁸ után évi négy korona, a kedvtelésből tartott ebek után pedig évi tíz korona volt az adó összege.

²⁶ SzTL, F.2., II 172/1915.

²⁷ SzTL, F.2., II 172/1915.

²⁸ Haszoncélra tartott ebek számított a házórzó, a pásztor, a tehervonó és a patkányirtó eb.

Ugyanezen a közgyűlésen a törvényhatósági bizottság meghozta Szabadka szabad királyi városnak a gyámpénztári pénzkezelési rendszerről, a gyámpénztárban kezelt pénzek gyümölcsösztetéséről és a tartalék alap javára levonható jutalékokról szóló szabályrendeletet is.

Az ülés berekesztése után az elnöklő főispán felhívta a

közgyűlést, hogy szíveskedjen megválasztani a hitelesítő bizottság tagjait. A jegyzőkönyv felolvasására, majd annak hitelesítésére néhány nappal később, november 14-én került sor a polgármester, a városi tanács és a hitelesítő bizottság tagjainak jelenlétében.

Sažetak

Subotica 1915. godine u svetlu skupštinskih zapisnika

Skupština slobodnog kraljevskog grada Subotice 1915, u drugoj godini Prvog svetskog rata, zasedala je ukupno pet puta. Iz skupštinskih zapisnika se može zaključiti da su se tadašnji gradski oci uglavnom morali baviti problemima vezanim za ratno stanje. Donete su važne odluke radi suzbijanja zaraznih bolesti, o izgradnji bolnice za zarazne bolesti, o dodeli zemljišta za izgradnju kasarne i bolnice za konje, o snabdevanju stanovništva

namirnicama, o dodeli raznih pomoći, o upisu ratnih zajmova.

Od ostalih važnijih tema članovi gradske skupštine bavili su se problemima pozorišta, izgorelom 11. marta te godine, preuzimanjem nasleđa čuvenog svetskog putnika Oskara Vojnića, a te godine doneti su i pravilnici grada Subotice o stočarstvu, o autotaksistima, o držanju pasa.

Summary

Subotica in 1915 through the City Assembly records

Assembly of the Free Royal Town of Subotica has been held five times in 1915, the second year of the First World War. The Assembly had to deal with issues related to the war, as the assembly records show. Important decisions were made about suppression of infectious diseases, the construction of a hospital for infectious diseases, on the allocation of land for the construction of the army base and a hospital for horses, food

supply for the population, providing various means of aid, registration of war loans. Among other important topics the members of the Town Assembly have dealt with the problems concerning the Theater which burned down on March 11 of the same year and taking over the legacy of the famous world traveler Oskar Vojnic. Rules and Regulations concerning livestock, taxis and dog keeping have been passed.

Dejan Mrkić,
Istorijski arhiv Subotica

Atrijum Gradske kuće – jedna ideja, njeno ostvarenje i nestanak

Sažetak: Uređenje unutrašnjeg dvorišta Gradske kuće i njegovo pretvaranje u tržni centar, bilo je deo projekta koji je upravu i administraciju zamislio na drugoj adresi a ovu zgradu prepuštao ustanovama kulture. Atrijum je viđen kao zanimljivo mesto koje bi na neki način moglo biti i letnja pozornica kulturnim manifestacijama. Nakon predugog odlaganja, ova zamisao je delimično ostvarena u vreme kada je sve u okruženju Gradske kuće užurbano išlo ka promenama koje će ovaj prostor staviti u drugi plan i na kraju ga ponovo zatvoriti.

Ključne reči: atrijum, Gradska kuća, Dom kulture.

Uvod

Subotička Gradska kuća ima četiri atrijuma,¹ koji, povezani prolazima, ovaj prostor čine jedinstvenom celinom. Sa izlazima na Trg Slobode s jedne, i na Štrosmajerovu ulicu s druge strane, onoga koji prolazi kroz njih, ova četiri unutrašnja dvorišta poredana u nizu, podsećaju na ulicu ili male pjacete starih mediteranskih gradova, uskih i teskobnih, ali toliko drugačijih od gradskih pejzaža panonskih varoši.

Tvorcima ideje o otvaranju ovog dvorišta i njegovog pretvaranja u javni prostor, išle su na ruku okolnosti, odnosno stanje u kojem se tih godina nalazio centar grada i neposredno okruženje Gradske kuće. O tome svedoči projektna dokumentacija i fotografije sačuvane u Istorijskom arhivu Subotice, a pored toga, i novinski članci koji su pratili dug put od crteža i delimičnog ostvarenja ove ideje, pa sve do ponovnog zatvaranja atrijuma.

Subotica krajem šezdesetih godina XX veka

Na početku šezdesetih, automobili na ulicama su bili retkost, ali kako se ta dekada bližila kraju, motorizacija Jugoslovena je uznapredovala do one mere kada se u uređenju grada kao prioriteti nameću izgradnja parkinga, proširenje saobraćajnica i ostale infrastrukture, koja mora da podrži projektovani standard nacije u privrednom i tehnološkom usponu.

Centar Subotice se našao podređen automobilskom saobraćaju. Središte Trga Slobode je pretvoreno u parking dok se prostor ispred svečanog ulaza u Gradsku kuću koristio kao autobusko stajalište. U nedostatku prave stanice, autobusi se parkiraju i na Trgu Slobode, daveći kao zmija najlepšu subotičku građevinu. Mirne gradske oaze su kopnile uzmičući pred automobilima.

IASu, F. 180, Zbirka fotografija, Trg Slobode 70-ih godina

Tih dana dvorište Gradske kuće izgledalo je negostoljubivo. Pored uloge skladišta, u njemu su bile smeštene i garaže. Kada se pojavila ideja o njegovom pretvaranju u arteriju kroz koju bi prostrujao život, snažno se razbukta-

¹ Atrijum (lat. atrium - centralni otvoren prostor između zgrada, centralno dvorište u antičkoj arhitekturi).

la mašta Subotičana, pogotovo tadašnjeg mladog sveta. To je bilo nešto što im je silno nedostajalo.

Rađanje ideje

Subotica krajem šezdesetih više nije imala trgovačku ulicu koja bi bila rezervisana za šetače i ugostiteljske objekte sa baštama. Nedostatak tog kvaliteta urbanog života, podstakao je arhitekta da traže nekakav prostor koji bi mogao imati zadovoljavajući potencijal.

Rešenje je nađeno u srcu grada, u Gradskoj kući. Njeno unutrašnje dvorište – atrijum, pružalo je mogućnost da to bude jedna skrovita mala ulica velebnog izgleda. „Grad u gradu“, a ujedno i deo celine koju tvori ovo secesijsko zdanje za koje se spremala posebna namena - prepustiti ga ustanovama kulture nakon što se gradska administracija iseli u novosagrađenu zgradu na Trgu Lazara Nešića.

„Godine 1969. Veće društvenih delatnosti Opštinske skupštine razmatralo je predlog plana investicija, rekonstrukcije Gradske kuće, kao i plan definitivne raspodele prostorija. Prema odluci Skupštine od 1967. godine, ovaj značajan kulturno-istorijski objekat ustupljen je kulturnim ustanovama grada i komune, kao Dom kulture. U sklopu tih nastojanja, trebalo je, pre svega, rešiti pitanje namene i raspodele prostorija u ovom objektu, učvrstiti rokove za iseljenje svih službi Skupštine opštine, kao i usvojiti stalne izvore sredstava neophodnih za adaptaciju, restauraciju i održavanje Gradske kuće.

Komponovanjem brojnih kulturnih i drugih sadržaja oko Gradske kuće i u njoj, želimo da od nje stvorimo zaista – kuću za svakog – kažu u Domu kulture.

Atrijumi u današnjim dvorištima Gradske kuće, ambijent koji oni budu stvorili, taj mali grad u gradu, doneo bi Subotici i njenim žiteljima, njenim gostima i turistima jedan sigurno izuzetan doživljaj i jedno atraktivno mesto na kojem će nam pozavideti i mnogo veći gradovi...”²

Plan

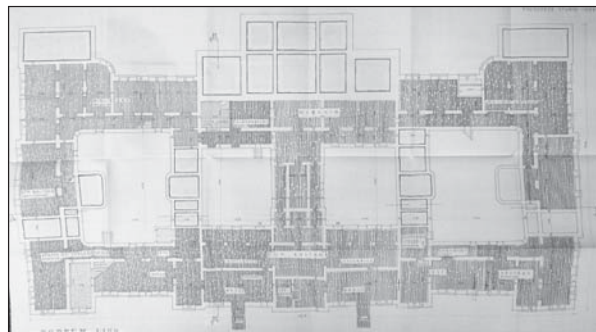
Studijski program uređenja atrijuma Doma kulture³ počinje citatom Dežea Jakaba, jednog od arhitekata subotičke Gradske kuće 1912. godine:

„Gradska kuća nije samo objekat umetničkog karaktera već i zgrada koja zadovoljava potrebe građana. Lažni ponos navodi često upravu grada da gradsku kuću nameni isključivo ukrasu i odbija mogućnost prihoda. U starim gradovima gradska kuća bila je centar svih zbivanja, tamo se odvijala trgovina i ceo društveni život...”

Graditelji ove kuće, vođeni tom idejom, prizemlje su prepustili trgovinama i ugostiteljima, a spratove gradskim službama i upravi. Poslovni prostori okrenuti ulici, dobili su i izlaze u dvorište, koje su činila lepo dekorisana i zastakljena vrata. Takva veza sa atrijumom ostavila je mo-

gućnost da se pola veka kasnije razmišlja o njegovoj novoj ulozi.

U Studijskom programu iz 1969. godine⁴ se kaže: Iseljenjem administracije i stavljanjem pod zaštitu Zakona, nametnula se potreba izmene namene ovog objekta. Odlukom Skupštine opštine u ovu građevinu treba da se usele kulturne institucije: Gradski muzej, Biblioteka, Arhiv, Radio stanica itd., s tim što brigu o ovom značajnom spomeniku vodi 1967. godine osnovana institucija „Dom kulture – Gradska kuća“.

Postojeće stanje 1968. god. IASu, F. 505, Arhivska knjiga br. 34, Studijski program uređenja atrijuma Doma kulture – Gradska kuća Subotica, mart 1969. Analiza postojećeg stanja, 3. crtež

Konkretan i studiozniji pristup ovoj ideji izvršen je u Projektom programu za idejno rešenje preuređenja prizemnog dela Doma kulture – Gradska kuća u Subotici (dipl. inž. arh. Ž. Ivković, januara 1968).

U predlogu rešenja kaže se da davanjem novog sadržaja dvorištima, privlačna moć ovih prostora postaje novi kvalitet gradske kuće, izuzetan faktor približavanja objekta publici, a da se pri tome ne nanosi bilo kakva šteta objektu tj. spomeniku koga poštujemo kao nasledenu vrednost.⁵

Po oblastima, urađena je sledeća klasifikacija budućeg sadržaja podruma, prizemlja i polusprata Gradske kuće:

KULTURA: Gradska biblioteka, Gradski muzej, Državni arhiv, izložbeni salon, Dom kulture, društvene organizacije, disko klub,⁶ antikvarnica.

TRGOVINA: Prodajni salon, Zlatarna „Celje“, dečje igračke, Srbokoteks, šeširi za žene, štampa i duvan, uvozni kurioziteti, vezene papuče - domaća radinost, prodavnica cveća, prodavnica suvenira, kristal-staklo, drogerija, butik, ženska obuća.

UGOSTITELJSTVO I TURIZAM: Kavana-poslastičarnica, snek bar (bife, mlekara i pivnica), turistički biro, banka, PTT, frizerski salon, ATRIJUMI (I, II, III, IV).

U Studijskom programu uređenja atrijuma,⁷ predočava se da bi ovakvom isprepletenošću prostora publici bila približena delatnost i drugih ustanova kulture koji bi dobili

² M. S. Vučinić, Vidici gradskog vidikovca, u: „Subotičke novine“ br. 43, 7. novembar 1969.

³ Istorijski arhiv Subotica (IASu), F. 505, Zavod za urbanizam Subotica, Arhivska knjiga br. 34, Studijski program uređenja atrijuma Doma kulture – Gradska kuća – Subotica, autori: prof. ist. umet. Bela Duranci, dipl. inž. arh. Josip Geller, dipl. inž. arh. Živojin Ivović, dipl. inž. arh. Dragutin De Negri, dipl. inž. arh. Ivan Poljaković, Subotica, mart 1969.

⁴ Isto.

⁵ Isto.

⁶ Prodavnica ploča reprodukcija i knjiga.

⁷ IASu, F. 505, Arhivska knjiga br. 34, Studijski program uređenja atrijuma Doma kulture – Gradska kuća – Subotica, autori: prof. ist. umet. Bela Duranci, dipl. inž. arh. Josip Geller, dipl. inž. arh. Živojin Ivović, dipl. inž. arh. Dragutin De Negri, dipl. inž. arh. Ivan Poljaković, Subotica, mart 1969.

mesto na spratovima te tako povećao priliv interesenata za njihove sadržaje. Atraktivne prodavnice bi svojim sadržajem i enterijerom bile usklađene sa stilom i ugledom zaštićenog spomenika. „Zgrada predstavlja izvanredno funkcionalan raspored prostora. S obzirom na to da ova varijanta ne sadrži ni jedan dominirajući stilski modul, već je kompilacija brojnih elemenata, pruža se mogućnost da razigrana mašta oblikuje veoma živopisne ambijente bez opterećivanja i oštećivanja postojeće atmosfere spomenika.“⁸

Godine prolaze

Izgledalo je tada da će ostvarenje ove zamisli biti mnogo jednostavnije i efikasnije. Iako je odmah počelo raščišćavanje dvorišta rušenjem provizornih garaža, usklađivanje interesa i mogućnosti raznih preduzeća i ustanova, zahtevalo je više vremena. Od građevinskih poduhvata najzahtevnije je bilo uređenje podrumskih prostorija.

Pet godina kasnije, Subotičke novine pišu: „Sadašnji povod da ponovo govorimo o Atrijumu je puna podrška koju je Izvršno veće dalo Domu kulture za realizaciju ove ideje... Treba reći da je Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture prihvatio već postojeći idejni projekat ATRIJUMA, a deo tog projekta već je i realizovan. Naime, u prizemlju Gradske kuće je adaptirano nekoliko prodavnica i prostorija. Iako nisu utvrđeni neki strogi vremenski rokovi, može se očekivati da u jedinstveni subotički „Bezistan“ prvi posetioci uđu već za godinu – dve.“⁹

Nakon tri godine, u proleće 1977. godine, Subotičke novine prenose da su članovi Izvršnog veća razmotrili uzroke kašnjenja i konstatovali da, između ostalog, Institut za građevinarstvo nije završio posao u predviđenom roku. U Institutu se pravdaju objektivnim okolnostima. Imaju primedbe na idejno rešenje koje predviđa centralni sanitarni čvor u podrumu, potrebna je revizija postojećeg projekta, tu je zatim prezaposlenost nekim pri-

IASu, F. 180, Zbirka fotografija, Nastup Arsena Dedića

oritetnim zadacima... Septembar te godine je zacrtani rok.¹⁰

Godine su prolazile, a sa njima i san jedne mladosti da će to mesto postati centar kulture i zabave, posve drugačiji od preovlađujućeg sivila. Kada je na kraju te decenije definitivno zatvoren korzo i prepušten šetačima, oči su uprte na tu stranu, a toliko željeno „Parisko dvorište“ počelo je da pada u zaborav.

Iznenada jednog leta

Te 1980. godine, na mestu Namateksove prodavnice u prizemlju Gradske kuće osvanuo je moderan restoran i poslastičarnica rogobatnog imena – „Agros Degustacioni centar“.¹¹ Sećanje na predratnu Gradsku kafanu koja je nekada zauzimala to mesto, čuvale su još jedino fotografije na zidovima novog lokala, ali ovaj savremeno koncipiran ugostiteljski objekat je od prvog dana postao veoma popularan. Letnja terasa u dvorištu Gradske kuće pružila je debelu hladovinu i mir, koji ulična strana nije imala, jer je to vreme kada preko Trga Slobode još teče živ auto saobraćaj.

Septembra te godine Subotičke novine pišu: „...I gle, ovog leta, kada se niko nije nadao, kad valjda niko više nije ni sanjao, a novinari našli neke druge veće teme, u ta dva dvorišta nešto se dogodilo. Zastirala je muzika, zaigrale neke devojčice i dečaci, začuo se i školovani glas operse neke dive, počeli okretati neki dragi filmovi iz naših mladosti... U prvi mah nismo ni bili svesni da se dogodilo. Da je atrijum iz davnih novinarskih reportaža pokazao prvi znak života.“¹²

Dom kulture koji je delovao u Gradskoj kući, za svoje letnje programe „sišao“ je u ovo dvorište, restoran je postavio stolove i život je prostrujao između starih zidova. „To je bio gotovo mali letnji festival. U dvorištima Gradske kuće, okićenim, osvetljenim... Gotovo kao Dubrovačke letnje igre... Nastupali su vrsni umetnici iz zemlje i inostranstva“,¹³ seća se Miroljub Vučinić, tadašnji direktor Doma kulture.

IASu, F. 180, Zbirka fotografija

⁸ Isto.

⁹ B.K., Atrijum kao Bezistan, u: „Subotičke novine“ br. 24, 21. jun 1974, str. 7.

¹⁰ F. Ružinski, Projekt „Atrijum“ do septembra, u: „Subotičke novine“ br. 15, 15. april 1977, str. 9.

¹¹ P.K., „Hram“ hrane otvoren za goste, u: „Subotičke novine“ br. 32, avgust 1980, str. 3.

¹² Boško Krstić, Iznenada prošlog leta, u: „Subotičke novine“ br. 37, 19. septembar 1980, str. 9.

¹³ <https://www.youtube.com/watch?v=IGMaH6hDVg0>, preuzeto juna 2015.

IASu, F. 18, Zbirka plakata, G, V, 724.

Pod sjajem zvezda

Sve do 1985. godine, letnje noći su bile ispunjene zanimljivim programima Doma kulture pod tornjem i zvezdanim nebom. Koncerti klasične, rok, šlagerke i džez muzike, filmske večeri, predstave... Subotički, inostrani, kao i oni najpoznatiji jugoslovenski umetnici, punili su ovaj jedinstveni prostor publikom.

Nije to bilo potpuno ostvarenje projekta „Atrijum”, ali je bio blesak u mraku, u kome su ova dvorišta provela ceo vek.

Kada se završilo leto '85, Subotica više nije bila ista ona od pre pet godina, a pogotovo ne ona iz 1969. godine.

IASu, F. 180, Zbirka fotografija

Pejzaž oko Gradske kuće u mnogome se promenio. Umesto parkinga, na Trgu Slobode je osvanula fontana, nestao je saobraćaj i šetači su zagospodarili centrom grada. Jedan za drugim otvarali su se lokali modernog tipa – „kafići”, i menjali mapu noćnog života do tada nezapamćenom dinamikom. Neke nove slobode tražile su promene i osvajanje novih prostora. Fontana i preuređenje partera gradskog jezgra, poput lančane reakcije su pokrenuli mnoge da daju svoj doprinos ovoj renesansi.

I dok je dvorište Gradske kuće tokom proteklih leta bilo stalno otvoreno, te godine su se kapije otvarale samo uoči održavanja programa. „Agros-centar” je postavio stolove na trg i izgleda, nema više interesa da drži bife u dvorištu. Uostalom, na tako malom prostoru se mogu priređivati samo muzički programi i kamerne predstave. Znači ne isplati se”, za „Subotičke novine” kaže Ivan Tikvicki, producent, i dodaje: „Za kvalitetan program su potrebne pare kojih mi nemamo, a prostori kojima mi raspoložemo ne obezbeđuju ni minimalan prihod.”¹⁴

Nakon te poslednje sezone svetla su se ugasila i ovoj priči je došao kraj. Atrijum je ubrzo zaboravljen a za njim je ugašena i ustanova „Dom kulture”.

IASu, F. 180, Zbirka fotografija, Jazz orkestar Radio-televizije Beograd

¹⁴ Laslo Kiralj, Odvikli nas od dvorišta, u: „Subotičke novine” br. 37, 13. septembar 1985, str. 9.

Zaključak

Krajem šezdesetih godina, zamisao da se u dvorištima Gradske kuće uredi ono što danas zovemo tržni centar, a da celo zdanje postane dom ustanovama kulture, bila je sjajna za ono vreme. Ona je zanimljiva i danas, ali tada, u kontekstu vremena socijalizma i masovne izgradnje gradskih blokova bez trgovačkih i ugostiteljskih sadržaja, ova ideja je razbuknula maštu subotičke javnosti, pogotovo one mlađe.

Osamdesetih godina, stare subotičke ulice počele su da

dobijaju nekadašnji romantični izgled. Stilski kandelabri su zamenili neonsko osvetljenje, stare fasade su obnovljene pa je poraslo interesovanje urbanista i investitora za neke druge pasaže i skrivena dvorišta u centru grada. Ni ta ideja nije sprovedena do kraja a već su tokovi i trendovi premeštali život na neke druge gradske prostore. Sutra će to možda biti neki moderan šoping mol, sličan onima koji su opustošili stare lokale u centru mnogih gradova.

Mladim generacijama s kraja šezdesetih i onima iz sedamdesetih, san o Atrijumu koji bi bio baš po njihovoj meri, izmicao je iz godine u godinu, kao i mladost.

Összefoglaló

A városháza átriuma – egy ötlet, megvalósítása és eltűnése

Egy korábbi ötlet alapján a városháza belső udvarában üzletpontot alakítottak volna ki.

E terv szerint a városi közigazgatás egy másik címre költözött volna el és ezt az épületet kulturális intézményeknek adták volna át. Az átriumot olyan helynek képzelték el, amely nyári színpadként helyet biztosít

különböző kulturális rendezvények számára. Az ötlet megvalósítását túl sokáig halasztgatták, így csak részben valósult meg, akkor, amikor a városháza körül minden rohamosan változott.

E változások ezt a teret háttérbe szorították, majd sor került a lezárására is.

Summary

The Atrium of the City Hall – an idea, its realisation and demise

The design of the interior courtyard of the City Hall and its transition into a shopping center was a part of the project which devised this building to be utilized by cultural institutions, not the government's administration. The Atrium was perceived as an interesting place which

could have also been used as a summer stage for cultural events. After an extended delay, this idea partially came to life at the time everything around the City Hall underwent rapid change that would force the Atrium out of the spotlight and eventually well be the end of it.

Mr Karlo Slavić

Fabrika šampanjca u Kraljevom Bregu

Sažetak: U radu se opisuje razvoj vinogradarstva na području naselja Kraljev Breg. Na osnovu literature i malobrojne sačuvane arhivske građe, prati se posebno proizvodnja šampanjskog vina u fabrici „Ladanji i Sin”.

Ključne reči: Kraljev Breg, vinogradarstvo, fabrika šampanjca.

Istorija Kraljevog Brega¹ je vezana za vinogradarstvo. Velika potražnja za vinima nakon pustošenja filoksera, imala je za posledicu masovno podizanje zasada vinove loze na peskovitom zemljištu, kojeg je na području budućeg naselja bilo u izobilju. Ovaj tip zemljišta se smatrao manje vrednim i uglavnom koristio kao pašnjak za napasanje stoke. Shodno tome i cena mu je bila niska, a i troškovi podizanja vinograda su bili znatno niži nego na vezanom zemljištu, jer se loza sadila na sopstvenom korenu.

Ovu prednost su prvi uvideli imućniji građani, pre svega Segedina, koji su prvenstveno iz ekonomskih razloga počeli kupovati peskovita zemljišta i pristupili podizanju proizvodnih zasada vinove loze na savremenim osnovama. Za kratko vreme potonji Kraljev Breg je postao najrazvijeniji region vinogradarstva i vinarstva Subotičko-horgoške peščare. Kako je podizanje i nega zasada zahtevala mnogo radne snage, pored letnjikovaca vlasnika, i radnici-nadničari koji u sve većem broju pristižu iz okolnih mesta, podižu skromne kućerke. Ove zgrade su bile osnova budućeg naselja.

O odličnim vinogradima i još boljim vinima se pročulo i van regije. Vina iz Kraljevog Brega su postala brend, rečeno današnjim rečnikom, i prodavana su uglavnom u Beču.

Posle I svetskog rata stvaranjem Kraljevine SHS, znatno je uvećana površina pod vinogradima. Paralelno sa

površinom, povećana je i proizvodnja vina, koju nije pratila adekvatna trgovina, te je opala tražnja. Pošto su vina sa peska umerene jačine, sa nešto više kiselina, veoma pogodna za spravljanje šampanjca, a i cena im je bila niska zbog slabe tražnje, došlo se do ideje da je proizvodnja šampanjca jedno od rešenja problema plasmana vina sa lagera. Ideja nije nova, još je krajem 19. veka Josip Terlei (Törlei József) rodom iz Čantavira, kupovao grožđe i vino sa ovog područja za potrebe svoje fabrike šampanjca nadomak Budimpešte.

U literaturi se nalazi nekoliko šturih i oprečnih podataka o fabrici šampanjca u Kraljevom Bregu. Penavin piše da je fabrika bila u Hajdukovu na livadi Pereš i da je vlasnik bio Jovan Hinkel (Hinkel János).² Naderd (Nagygyörgy) tvrdi da je prva fabrika šampanjca bila u posedu Nandora Ladanja (Ladány Nándor) i njegovog sina, te da su istu imali i Jovan K. Hinkel, a kasnije Adam Miler (Müller Ádám).³ Navodi da je fabrika radila sve do 1941. godine, i da je u njoj kao knjigovođa radio Mihalj Majtenji (Majtényi Mihály), poznati vojvodanski pisac. Nadalje, pojedini delovi fabrike postoje i danas. Miljković piše da se šampanjac proizvodio u podrumu Adama Milera sve do sredine 30-ih godina prošlog veka.⁴

Istraživanja su pokazala da se početak proizvodnje šampanjca u Kraljevom Bregu vezuje za Jovana (Jean, p. p.) K. Hinkela. On je 15. aprila 1924. godine u trgovačkom sudu u Subotici, kao vlasnik, pod brojem F. 75/924 prijavio otvaranje firme: „Jovan K. Hinkel Cultiveur de vin et Fabrik da Grand vinmousseaux”. U slobodnom prevodu „Jovan K. Hinkel Podrumarstvo i Fabrika Šampanjca”. Mesto glavnog sedišta ili podružnice: Glavna radnja Kraljev Breg.⁵ Na osnovu imena vlasnika i naziva firme, nema sumnje da je Hinkel bio francuskog porekla. Kako i na koji način je dospao u Kraljev

¹ Naselje pored Subotice javljalo se pod dva naziva: Bácsorszólós (Bački Vinogradi) a od kraja XIX veka, nakon što se tamo na odmoru zaustavio kralj Jožef Ferenc (Ferenc József) na svom putovanju vozom, kao Királyhalom/Királyhalma (Kraljev Breg). To je bio i zvanični naziv u periodu Kraljevine Jugoslavije. Danas opet nosi naziv Bački Vinogradi. Više o istoriji naselja: <http://adattar.vmmi.org/?ShowObject=telepules&id=107>, preuzeto avgusta 2015.

² Penavin O., Matijevics L., Szabadka környéki földrajzi neveinek adattára. Magyar Nyelv. Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék 1976, str. 117.

³ Nagygyörgy Z., A horgosi borvidék története, u: Bácsország, br. 36, 2006, str. 32.

⁴ D. Miljković, *Peščani vinski put. Arena Zablatiensis*, Subotica 2012, str. 39.

⁵ Istorijski arhiv Subotica (IASu), F. 86, Okružni sud – Subotica (1945–); 1876–1959, 52, CE VII 247/1.

Breg i zašto je baš tu otvorio fabriku šampanjca, ostala je tajna. Nadalje, ne zna se ni gde mu je tačno bio podrum. O radu firme ima veoma malo podataka. Samo nekoliko preostalih etiketa koje su vredni eksponati kolekcionara, dokaz su rada firme. Na osnovu njih, da se zaključiti da je Hinkel proizvodio vino i šampanjac. Grožđe je najverovatnije otkupljivao direktno od proizvođača i prerađivao u svom podrumu. O prestanku rada firme nema relevantnih podataka, te ne znamo razlog ni datum zatvaranja firme. Pretpostavka je da je radila oko godinu dana.

Podrumarstvo J. K. Hinkel. Etiketa šampanjca. (Dr. Fülöp Mihály, Segedin)

Verovatno zbog toga što firma nije bila aktivna, 1943. godine nadležna vlast u Segedinu donosi odluku o brisanju firme iz registra.⁶

Sresko Načelstvo u Senti 18. decembra 1925. godine na zahtev Nandora Ladanja (Ladány Nándor) iz Horgoša, izdaje obrtnicu za trgovinu vinom na veliko, podrumarstvo i proizvodnju šampanjca.

„Prepis Br. 6447/1925 adm. Sresko Načelstvo u Senti broj registra D. dn. 59/1925. Obrtnica za zanat i trgovinu. Nandor Ladanj iz Horgoša dobrovoljno je prijavio da name-rava proizvodnju šampanjera, podrumarstvo i trgovinu svih vinskih proizvoda, zanat, trgovinu voditi. Pošto je isti zahtevima, propisanim u XVII. zak. članku od 1884 dokazao, da ima pravo gornj izanat, trgovinu voditi to sam Nandor-a Ladanj pod brojem D. dn. 59/1925 ubeležio u zanatlijski registar i ovu obrtnicu izdao.

U Senti 18-oga XII. 1925 god.

Taksena marka isplaćena je naravi. Nečitljiv potpis zam. sreskog načelnika, kao I. stepena obrtna vlast. M.P.⁷

Krajem 1925. godine, Nandor Ladanj i njegov sin Dionizije Ladanj (Ladány Dénes) u Okružnom sudu u Subotici podnose zahtev za upis zajedničke firme pod imenom „Kraljev-Bregška Fabrika Šampanjera i Podrumarstvo-Ladanj i Sin.“ Mesto firme je Kraljev Breg. Preduzeće je Društvo radi zajedničke tekovine. Članovi društva su Nandor Ladanj, trgovac i privrednik, vinogradar iz Subotice i njegov sin Dionizije Ladanj, tehnički inženjer iz Subotice. Vlasnici firme su Nandor Ladanj, vinogradar, veletrgovac vinom i njegov sin inž. Dionizije Ladanj, obojica iz Subotice. Predmet firme je

proizvodnja šampanjca, podrumarstvo i trgovina svih vinskih proizvoda. Početak rada firme je 1. januar 1926.

Okružni Sud u Subotici 22. marta 1926. godine upisuje firmu u registar. Za potpisnika firme se određuje Dionizije Ladanj, koji se potpisuje kao ing. Ladany.⁸

Po ovom predmetu Okružni Sud u Subotici 8. aprila 1929. godine donosi sledeću odluku:

„Okružni kao Trgovački Sud u Subotici
br. 65/926

Molba Nandora Ladanji i sin subotički stanovnik radi ubeležnja inokosne firme u trgovački registar.

Odluka

Okružni sud kao trgovački na osnovu molbe i prikazane obrtnice Ladanji i Sin u društveni inokosni trgovački registar. Upućuje na osnovu toga voditelja trg. registra da u trgovačkim inokosnim firmama vođenom registru otvori novu stranu, te po isteku prve i druge rubrike ubeleži u treću rubriku ovo Ladanji i Sin Kr. Breg. U četvrtu rubriku Kraljev Breg, u petu rubriku ovo Nandor Ladanji i Dionizije Ladanji subotički stanovnici. Predmet firme Proizvodnja šampanjera, podrumarstvo i trgovina svih vinskih proizvoda.

Subotica, 8. april 1929.⁹

Pretpostavljam da je Nandor Ladanj na neki način došao u posed bivše Hinkelove firme, da mu je tamo bilo i sedište firme. Nastavio je poslovanje, odnosno preradu grožđa, proizvodnju vina i šampanjca. Na ovo ukazuje i jedna preštampana etiketa podrumarstva Hinkel.

Preštampana etiketa vina Podrumarstva Hinkel od strane Podrumarstva Ladanj. (Dr. Fülöp Mihály, Segedin)

Ladanj je proširio asortiman proizvoda. Pored vina i šampanjca proizvodio je i konjak. Po pričanju meštana pored radnika-nadničara, u firmi je bilo i nekoliko stalno zaposlenih. Nadalje, plata radnika-nadničara zaposlenih u podrumu, verovatno zbog složenosti posla, bila je za oko 10% veća nego ostalima. Iz memoarskih zapisa Mihalja Majtenjija doznajemo da je u kraljevbreškoj fabrici šampanjera radio kao knjigovoda 1926. i 1927. godine.

Etiketa vina Veltlinac je interesantna jer se na njoj nalazi i pečat trgovca vinom, dvorskog liferanta, Radojice Starčevića iz Beograda. Ovo samo potvrđuje kvalitet vina iz Kraljevskog Brega.

⁶ IASu, F. 86, 52, CE VII 247/2.

⁷ IASu, F. 86, 247, CE VIII 70. X 116.

⁸ IASu, F. 86, 242, CE 218/1923, VI 176. 101.

⁹ IASu, F. 86, 247, CE 846/929, X 116.

Etiketa vina veltelini (veltlinac, p. p.) Podrumarstva Ladanj i Sin. (Dr. Fülöp Mihály, Segedin)

Kraljevbreška Fabrika Šampanjera i Podrumarstvo Ladanj i Sin je radila oko 4 godine. 9. februara 1930. godine vlasnici podnose Okružnom sudu u Subotici molbu za likvidaciju firme. Likvidacija se može dovesti u vezu sa enormnim povećanjem takse na promet vina donetim 1929. godine, i sa privrednom krizom čiji su se prvi znaci u državi pojavili još 1927. godine.¹⁰

Zatvaranje Kraljevbreške Fabrike Šampanjera i Podrumarstva ne znači i prestanak proizvodnje šampanja u Kraljevom Bregu. Posao je po sećanju meštana nastavio Miler Adam. Po Miljkoviću on je 30-ih godina prošlog veka u Kraljev Bregu sagradio majur sa savremenim podrumom.¹¹ U njemu se pored vina proizvodio i šampanjac. Rad ovog podrumarstva je još uvek pod velom tajne i predstavlja izazov za istraživače.

Literatura

Dokumenti Istorijškog Arhiva Subotica (IASu).

Dragutin Miljković, Peščani vinski put. Arena Zabatkiensis, Subotica 2012.

Nagygyörgy Zoltán: A horgosi borvidék története. Bácsországy, 2006/1 (36. szám), 29-34. Szabadka.

Penavin Olga, Matijevics Lajos: Szabadka környéki földrajzi neveinek adattára. Magyar Nyelv. Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 1976.

Összefoglaló

Pezsgőgyár Királyhalmán

E tanulmány bemutatja a szőlőművelés fejlődését Királyhalmán területén. A szakirodalom és a kevés fennmaradt levéltári anyag alapján elsősorban a Ladányi és Fia gyárában készült pezsgőbor előállítását lehet követni.

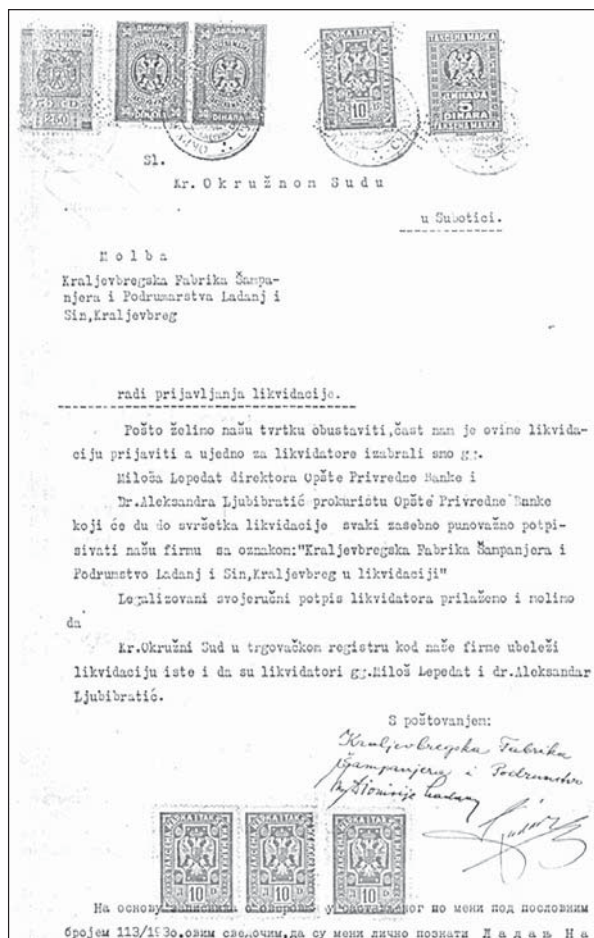
Summary

Champagne factory in Kraljev Breg

The paper describes the development of viticulture in Kraljev Breg. Based on literature and moderately pre-

Etiketa šampanja Podrumarstva Ladanj i Sin. (Dr. Fülöp Mihály, Segedin.)

Molba Kraljevbreške Fabrike Šampanjera i Podrumarstva Ladanj i Sin za likvidaciju firme. IASu. F. 86, 242, CE 218/1923.

¹⁰ IASu, F. 86, 242, CE 218/1923.

¹¹ D. Miljković, Peščani vinski put. Arena Zabatkiensis, Subotica 2012, str. 39.

served archival material, the production of champagne in the "Ladanj i Sin" factory is observed.

Dejan Mrkić,
Istorijski arhiv Subotica

Letnja pozornica Palić

Sažetak: Arh. Baltazar Bolto Dulić, privrženik moderne arhitekture, kreirajući letnju pozornicu na Paliću odstupio je od svoje škole i dogme savremenika da se uvek mora graditi u duhu aktuelnih trendova. Štaviše, koristeći kamen kao osnovni materijal i borovu šumu kao zaleđe ovog neobičnog objekta, stvorio je prostor koji i danas kao da živi van našeg meridijana i ovog vremena.

Ključne reči: Palić, letnja pozornica, Baltazar Dulić, Palički filmski festival.

Uvod

Građena po istorijskim uzorima, Letnja pozornica na Paliću svoje posetioce dovodi u dilemu kojoj epohi pripada ovo zdanje. Palić sam po sebi jeste mesto puno motiva iz prošlosti ali pozornica koja izgleda kao kulisa za neku Šekspirovu dramu, gotovo skrivena u stoletnom parku, jeste iznenađenje za svakoga. Filmski festival na Paliću, koji je već više od dve decenije centralni kulturni događaj ovog kraja, deo svog uspeha duguje ovom bajkovitom prostoru kreiranom pre 65 godina u posve neobično vreme. Početak pedesetih je zapamćen kao vreme oskudice i zategnutih međunarodnih odnosa.

San letnje noći

Jugoslavija 1949. godine. Teško posleratno vreme dodatno je pogoršala politička kriza sa Sovjetskim savezom i ostalim zemljama socijalizma. Ekonomska blokada i ozbiljna ratna pretnja, nadvili su se nad zemljom. Granica prema Mađarskoj je zatvorena a Subotica i okolina našla se iza same linije koja je pretila da postane ratni front.

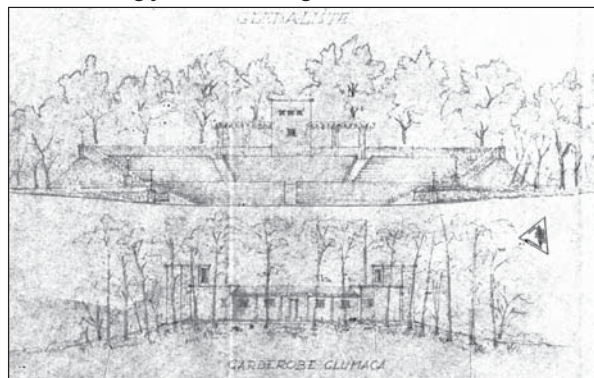
U očekivanju invazije sa severa, ovaj kraj nije mogao da očekuje nekakvu izgradnju koja po svojoj prirodi ne spada u vojna utvrđenja. Ipak, na Paliću se sprema nešto što sasvim odudara od grube zbilje.

Dogodilo se nešto zagonetno. Na prekretnici četrdesetih i pedesetih godina došlo je do iznenadnog procvata kulturnih aktivnosti.

Otvoren je Gradski muzej 1948. godine, potom se gradi Zoološki vrt, otvara Lovački muzej i „Bačka galerija“ Joce Milekića na Paliću, a na koncu, u dubokoj senci paličkog

Velikog parka, osvanulo je nešto posebno i romantično. Jedinstven prizor od kamena. Gotovo nestvarno u podnevlju gde gospodari blato i produkti od zemlje.

Početakom leta 1950. godine, novine pišu: „Na Paliću, prirodno bogatom i uređenom mestu, jednom od najlepših odmarališta i izletišta Vojvodine, na inicijativu Izvršnog odbora Gradskog narodnog odbora Subotice, prošle godine je počela izgradnja letnje pozornice. Projekat i tehničke nadzore pri izvođenju radova vršio je Baltazar Dulić, arhitekt Urbanističkog zavoda Autonomne pokrajine Vojvodine. Pozornica je podignuta u blizini samog jezera, u dnu guste borove šume.

IASu, F.275. 98. 1. projekat

Pozornica je sagrađena od prirodnog kamena. Sa obe strane visoko su se uzdigle dve kitnjaste kule sa balkonima. U samim kulama kao i u pozadinskoj zgradi, smeštena je scenaska rasveta, što omogućuje izvođenje svih, pa i najvećih operskih, operetskih, dramskih, folkolornih, filmskih predstava i koncerata. Ona je arhitektonski tako podešena da joj dekor opšte nisu potrebni. Veliki prostor za orkestar gde može da se smesti stotine izvođača ostavljen je ispred same bine.

Za nepunih dvanaest meseci rada na izgradnji letnje pozornice, ovih dana su i poslednji radovi dovršeni. Prvog jula ove godine ona će na svečan način predati na upotrebu našim pozorištima i kulturnim društvima. Kao prva na letnjoj pozornici pred naše građanstvo nastupiće Vojvodanska opera iz Novog Sada sa komadom 'Prodana nevesta' od Bedžiha Smetane."¹

¹ Prvog jula na Paliću se otvara ljetnja pozornica jedna od najlepših u zemlji, „Hrvatska riječ“ br. 26, 30. juni 1950. godine, str 4.

IASu, F.18, Zbirka plakata, 1228

Kamen i borovina

„Odnos prema prirodnom okruženju, komponovanje živih i već postojećih stabala u ansambl građevina, skladan suživot objekta i prirode kao celine, posve je u skladu sa najsavremenijim ekološkim principima kreativnog dijaloga graditelja i prirode. Arhitekta Baltazar Dulić je u palićkom Velikom parku odabrao najbolju lokaciju sa borovom šumom u zaleđu buduće pozornice. Pozornica je „romantičan prizor“, čemu doprinosi sazvučje zelenila vegetacije i rumena struktura korištenog prirodnog kamena.

Letnja pozornica je u palićkom parku, ali je nevidljiva, potpuno obrasla vegetacijom. Tek iz neposredne blizine, prilazeći centralnom ulazu, vidi se bronzana skulptura Talije, rad poznate skulptorke Ane Bešlić, rodom iz Bajmoka. Pročelje obrađeno kamenom zapravo je zadnji zid nasipa gledališta. Stoga se u teatar ulazi stepeništem sa dve strane. Kada se gledalac popne, odjednom se pogledom obuhvata nezaboravan prizor skladne celine, nad gledalištem izranja slikovita prostrana pozornica. Tek iz te vizure postaje očigledno da smo pred ostvarenjem autentičnog stvaraoca koji je imao savršen sluh za međusobno došaptavanje materijala, oblika i prirodnog okruženja.”²

IASu, F. 180, Zbirka fotografija, razglednica

IASu, F. 180, Zbirka fotografija

IASu, F. 180, Zbirka fotografija

Blažo Perović, dugogodišnji izvršni producent Palićkog filmskog festivala, seća se da je svim gostima koji su dolazili na Palić, ovaj objekat delovao fantastično. Gotovo uvek su mislili da on potiče iz nekih davnih vremena. Iznenađeni su kad im se kaže istina, da on postoji tek pola veka.³

Kada je pozornica izgrađena, ideja o pozorištu na Paliću nije bila nova. U katalogu Trećeg međunarodnog filmskog festivala, Bela Duranci u svom tekstu navodi da

² B. Duranci, Baltazar Bolto Dulić – graditelj u nevreme, u: Rukovet, br. 9-10-11-12, 2002, str. 1-9.

³ „Letnja pozornica Palić – 65 godina“, dokumentarni film, autor Dejan Mrkić, 2015. godina.

IASu, F. 180, Zbirka fotografija

je Lajoš Vermeš imao letnju pozornicu u zaleđu svojih drugih objekata, koju je kasnije srušio.⁴ U Istorijskom arhivu Subotice sačuvan je nacrt za pozorišnu zgradu na Paliću⁵ a pre toga, 1881. godine, tadašnji direktor pozorišta Antal Bokodi predao je molbu Ekonomskom savetu grada da se izgradi letnja pozornica na Paliću „gde bi se izvodile komedije i operete.”⁶ U istom dokumentu se navodi da je direktor Bokodi odustao od te ideje. Iako je gradsko pozorište adaptirano 1904. godine, početkom 20. veka su se sve više sa raznih strana čuli zahtevi za izgradnjom novog teatra u Subotici i na Paliću.⁷

Novi zvuk iz stoletnog parka

Život letnje pozornice počeo je operskom predstavom. Te 1950. godine, niko nije mogao da predvidi kakvi će zvuci osvojiti srca dece koja su rođena kada i pozornica, a i kasnije. Preko sveta se valjao kamen, da osvoji naše krajeve a potom krene dalje na istok. Bio je to je rock'n'roll.

Dakle, od kraja šezdesetih su i „čupavci” opsedali ovu tvrđavu. Nova rok kultura došla je da ostane.

Tvrđi kamen podnosio je iskušenja koje je donosilo vreme ali su drugi materijali bili podložniji čudima vremena i ljudi. Blažo Perović kaže da je osamdesetih godina, do početka devedesetih, bio period potpunog uništenja i devastacije ovog objekta. „Sve što je moglo da se uništi bilo je uništeno, sve što je moglo da bude odnešeno – odnešeno je, ostalo je samo ono što je bilo od kamena.”⁸

Trajanje letnje pozornice tokom proteklih decenija, više je bilo ispunjeno tišinom negoli igrom, pesmom i aplauzima. Onaj deo godine koji nije leto, ovo mesto je bilo repušteno čudima šume i nezvanim gostima. A ni leta nisu uvek onakva kakva očekujemo da budu.

Međutim, i prazna pozornica i njene kule, od prvog dana su privlačile mnoge da ih osvoje.

Tek deset dana po otvaranju, 11. jula 1950. godine, tehnički rukovodilac letnje pozornice Karlo Peić, piše Povereništvu za prosvetu: „Pošto noćni čuvar vrši dužnost samo noću, na pozornicu preko dana ulazi ko god hoće a

IASu, F. 180, Zbirka fotografija (koncert grupe Omega, 1974)

naročito deca koja prskaju vodu i prave nered. Ja izlazim svaki dan i uvek imam prilike razjurivati decu.”⁹

Problem čuvanja i održavanja ovog mesta, trajno je rešen tek početkom devedesetih godina kada je zaposlen domar.

Palički filmski festival

Vreme kada je pokrenut Palički filmski festival, podudara se sa godinama kada su bioskopi redom zatvarani. Početak devedesetih bio je era VHS kasete i video klubova, kada se činilo da projekcije na velikom platnu više nema ko da gleda.

„Misao o festivalu je nastala u ‘laboratoriji ideja’ Otvorenog univerziteta, devedesetih godina, kada postaje izvesno da će nestati jedna država, da će nestati jedan društveni poredak, jedna ideologija... S druge strane Palić je bogomdano mesto za održavanje festivala. On nije odmah zamišljen kao festival Evropskog filma već kao međunarodni festival. S obzirom da je Pula u vreme Jugoslavije bila mesto gde se promovise domaći film, naš koncept je bio kombinacija domaćeg i internacionalnog filma. Tek posle 7–8 godina se iskristalizovala ideja o festivalu evropskog filma.”¹⁰

Da li filmski festival duguje deo svog uspeha ovom bajkovitom prostoru, ili Letnja pozornica svoju renesansu može da zahvali filmu? Kako objasniti da brojnost publike na jednoj projekciji prevazilazi onu koju imaju bioskopi za nedelju dana? Čak i revije filmova koje su mnogi već gledali, privlače gledaoce da ih vide i na ovom mestu.

I materijal i arhitektura, odudaraju od onoga što smo navikli da srećemo kod nas. Fruškogorski kamen i stoletna šuma tvore jedinstveno mesto na kome su svi doživljaji snažniji nego drugde.

Sve je na paličkoj Letnjoj pozornici drugačije nego na drugom mestu: i film, i pozorište, i koncert, pa i mi sami - napisao je Boško Krstić, jedan od pokretača filmskog festivala.

⁴ B. Krstić, *Subotičke senke*, Subotica 2005, str. 54.

⁵ Istorijski arhiv Subotica (IASu), F. 275, naziv fonda, 98. omot 1.

⁶ IASu, F. 2. 3272/polg. 1881.

⁷ Ž. Sabo, *Stepski grad*, Subotica 2002, str. 109.

⁸ „Letnja pozornica Palić – 65 godina“, dokumentarni film, autor Dejan Mrkić, 2015. godina.

⁹ IASu, F. 68, kutija 1556, omot II/1950. god.

¹⁰ „Letnja pozornica Palić – 65 godina“, dokumentarni film, autor Dejan Mrkić, 2015. godina.

Összefoglaló

A palicsi nyári színpad

Baltazar Bolto Dulić építész mérnök, a modern építészet híve, megalkotva a palicsi nyári színpadot, eltért ettől az irányzattól és a kortársak azon dogmájától, hogy mindig az aktuális trendek szellemében kell építkezni.

Sőt, mivel ezt a különleges épületet kőből építette, a fenyőerdőt használva mint háttérrel, olyan teret teremtett, amely mintha ma is a mi világunkon és időnkön kívül létezne.

Summary

Summer stage Palić

Architect Baltazar Bolto Dulić, loyal to modern architecture, took a step back from his contemporaries' dogma about how a design should follow trends by designing the summer stage Palić.

More so, by using stone as a base and pine woods as a background for this unusual object, he created a space which seems out of this time and place, even today.

Татјана Сегединчев,
архивски саветник, Историјски архив Суботица

Прилог проблематици културно-образовне делатности Архива, која се односи на предавања

Приказ предавања „Представљање Историјског архива у Суботици“

Сажетак: Један од видова делатности које се обављају у Историјским архивима је културно-просветна делатност. Предавања која се обављају у архивима и изван њега могу бити намењена како ученицима тако и ширем грађанству. Она могу бити тематска када су повезана са архивским изложбама, везана за неки догађај везан за завичајну прошлост или значајнију личност. Циљ овакве врсте предавања је упознавање ђака и осталих са завичајном историографијом и са Архивима као културним институцијама. Квалитету ових предавања би допринело коришћење савремених технолошких средстава и писање одговарајућих публикација.

Кључне речи: Предавање, архивска делатност, документ, сарадња архива и школа.

Један од многобројних послова који се обављају у Историјским архивима јесу предавања која се одржавају у овим установама. По Закону о архивској грађи и архивској служби, Архиви организују предавање, изложбе и друге облике културно-образовне делатности.¹ За обављање послова у нашим Установама постоје јединствене оријентационе норме рада предвиђене још 1977. године. У оквиру тих норми под групом послова „Културно-просветна, образовна и пропагандна делатност“ предвиђене су изложбе архивских докумената, предавања и други облици (у школама, организацијама удруженог рада, на тематским трибинама, радију, ТВ и слично).²

Некако у времену транзиције које доживљавају архиви, услед епохе дигитализације и електронске комуникације ова делатност иако често присутна, запала је на саме рубове делатности. Не разговара се о њој, нема помена, нити неких новина мада за тиме има итекако потребе.

У Архивима се често одржавају онаква предавања која су задовољавала слушаоце неких протеклих вре-

мена. Због тога је итекако потребно радити на њиховом осавремењавању како би она била актуелна.

Да би се ова врста посла у архивима осавременила, потребан је сложен и многоструки рад, као и педагошка могућност установа да одговори на савремене захтеве слушалаца ових предавања. То су пре свега оспособљени кадрови као и простор за примање слушалаца и техничка помагала.

Најчешћа предавања која се врше у архиву су предавања ученицима основних и средњих школа, која су настала на основу сарадње између архива и школских установа. Ређе су то предавања одређеним групама посетилаца Архива.

Предавања могу бити и изван архива као и приликом неких значајнијих датума везаних за завичајну историју или приликом изложби када су везана за одређену тему која је приказана. Нека врста предавања или презентације одређене теме може да се одвија и приликом ТВ емисија, радија и путем штампе.

Предавања у Архиву зависе и од интересовања за проучавање завичајне историје. У архив долазе научни радници, студенти и ученици, као и шири круг посетилаца када се углавном врши презентација Установе.

Предавања могу бити разноврсне тематике. Могу бити о Архиву, о архивској документацији, предавања из историје завичаја везаних за коришћење оригиналних података из докумената који се чувају у Архиву. По свом садржају, предавања се разликују када су у питању предавања или посете ђака, или других посетилаца када се само врши афирмација Архива. Садржај предавања се прилагођава тада путем различитог облика сарадње, методе разговора и методе демонстрације.³ Иако постоји сарадња између школа и осталих заинтересованих за сарадњу са Архивом, не постоји план којим би се планирала сарадња на дужи временски период. Најчешће посете

¹ Службени лист САПВ, бр. 22, 1973, стр. 651, Указ о проглашењу Закона о архивској грађи и архивској служби, члан 37.

² Јединствене оријентационе норме рада у архивима Социјалистичке Републике Србије, у: Архивски преглед, бр. 1-2, 1977, стр. 253-256.

³ Мр М. Тодоровић, *Педагошка функција библиотека, музеја и архива и облици сарадње са школама*, Архив Војводине, Сремски Карловци 1977, стр. 145.

и сарадња Архива и средине у којој делује, не одвија се плански, организовано, по неком систему већ стихијски од случаја до случаја.⁴ Бољим планирањем и планирањем унапред, сигурно би се побољшао и квалитет сарадње. Овакво планирање би сигурно допринело бољем одабиру докумената и њиховом интересантнијем излагању.

У Историјском архиву у Суботици одржавају се различита предавања:

1. Стручни семинари у оквиру „Суботичког архивског дана“;

2. Ђацима основних и средњих стручних школа, као и студентима факултета;

3. Предавања приликом презентовања неког историјског догађаја или личности, затим неког значајног датума из завичајне прошлости или приликом архивских изложби;

4. Приликом стручних посета и посета шире публике.⁵

Једно од организованих предавања које наш Архив обавља је курс за полазнике из регистратура са подручја надлежности Архива у Суботици, а предавање се врши у оквиру Суботичког архивског дана.

Предавање се организује једном годишње, одржава се семинар за учеснике из регистратура али и за све друге који су заинтересовани за ову тематику. Предвиђене теме које се предају су:

- упознавање са радом Историјског архива, као и са основама архивистичке делатности са обиласком депоа,
- предавање из канцеларијског пословања са практичним вежбама,
- потом следи дискусија и питања учесника.⁶

По одслушаном течају, учесници добијају уверење. Циљ ове едукације је да се постигне бољи рад архивара који раде са регистратурском грађом на терену.

Прелиставајући литературу, која се бави проблематиком рада у архивским институцијама, дошла сам до закључка да се код културно-просветне делатности

увек помињу само предавања као један од облика ове делатности а не спомиње се како би она могла да теку и изгледају у пракси. Наводи се да она могу да се одрже у архиву или ван њега, у школама, крај споменика, да буду одржана са што више стваралачког надахнућа, без шаблона и монотоније... „Избор теме и њезина интерпретација, па избор предавача, особито су важни за трајнији успјех овог класичног облика културно-просветне дјелатности.“⁷ Мало се говори о самој методици предавања и о крајњем циљу самога предавања. Због тога ћу приказ предавања „Представљање Историјског архива у Суботици“ дати као прилог овој проблематици.

Размишљајући о самом предавању, најпре сам узела у обзир где оно треба да се одржи, који ће слушаоци бити присутни – узевши овде у обзир профил образовања и године, њихово предзнање о архиву као културној институцији и циљу које је предавање требало да оствари. Предавање је требало да да најосновније информације о историји Историјског архива Суботице, архивској струци, раду који се овде обавља, значају чувања докумената, да не траје дуго, да буде занимљиво и да заинтересује слушаоце различитих професија. Због тога сам изабрала комбиновану методу рада-предавања, која је требало да се састоји од вербалног излагања, разговора и приказивања архивских докумената, фотографија, карата, мапа, повеља, старих матичних књига, али и изгледа архивске кутије, регистратора, сумарног пописа и водича. Визуелна средства су требала да помогну и приближе лакшем схватању појмова архива и архивске струке. Како у Архиву не постоје могућности за презентацију путем видеа или дигиталне пројекције, ово је једина могућност презентације. Међутим, иако је ово донекле превазиђени начин приказивања, показало се да је код доживљавања изгледа докумената или на пример код рукописа и начина писања у старим књигама много сврсисходнији.⁸

⁴ М. Тодоровић, Ј. Дукуљев, Културно-просветна функција архива, у: Архивски преглед, бр. 1-2, 1976, стр. 197.

⁵ Историјски архив Суботица (ИАСу), Годишњи Извештаји о раду Установе.

⁶ ИАСу, Програм течаја 18.09.2014. године.

⁷ Ф. Биљон, В. Стули, *Priručnik iz arhivistike*, Загреб 1977, стр. 265.

⁸ Напомена аутора – интересовање за рукопис на латинском језику, готичких текстова или старог црквено-словенског језика којим су се исписивале црквене матичне књиге.

Пошто предавање није требало да се одржи изван Архива, ни у кругу људи који се баве овом струком, оно је замишљено као информативни разговор који би одстранио утисак сувопарног *ex katedra* излагања.

ПРИКАЗ

ШЕМА ПРЕДАВАЊА:

Јединица предавања: „Представљање Историјског архива у Суботици“

Циљ излагања: Упознавање са овом културном институцијом

Облик рада: фронтални (са свима)

Метод рада: Комбиновани (вербални, разговор, излагање архивске грађе).

УВОДНИ ДЕО

У овом делу предавања наглашено је, да је Историјски архив институција културе која ће у излагању бити представљена.

Најпре објашњавам појмове Историјског архива, архивистике и архивске службе.

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ – „установа или организациона јединица, која чува грађу првенствено за научну употребу, а има и стручне, научне, управне и културно-просветне задатке.“⁹

АРХИВИСТИКА – помоћна историјска друштвена наука али и наука.

АРХИВСКА СЛУЖБА – специјализована стручна служба која се бави заштитом архивске грађе и регистратурског материјала. (Објашњавам на примеру шта је архивска грађа а шта регистратурски материјал). Овде је битно нагласити да документи имају својство споменика културе.

Ова служба обавља следеће задатке:

1. Врши стручни надзор над регистратурском грађом (школе, фабрике, предузећа, болнице ...)
2. Преузима у архиве, чува и одржава архивску грађу
3. Сређује и обрађује архивску грађу
4. Објављује информативна средства о грађи коју чува (нпр. Водич)
5. Истражује грађу
6. Свим заинтересованим институцијама и појединцима обезбеђује услове за коришћење архивске грађе
7. Приближава грађу широј јавности (изложбе, предавања, радио, ТВ ...)

ГЛАВНИ ДЕО

УПОЗНАВАЊЕ СА ИСТОРИЈАТОМ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА У СУБОТИЦИ

Архивско подручје за град Суботицу и Бачко-тополски срез је оновано 1946. године. Задатак овог подручја је био:

а) Да организује архивску службу на територији Суботице и Бачко-тополског среза

б) Да преузме све мере за обезбеђење архивске грађе

ц) Да изврши попис и преузимање регистратура.

Крајем 1950. године Архивско средиште добија 11 просторија у згради тадашњег Градског народног одбора (ГНО), данашња Градска кућа.

Државни архив у Суботици је основан 1952. године.¹⁰ Од 1955. године Архив на себе преузима и културно-просветну делатност почевши са организовањем изложби и разних предавања, тесно сарађујући са просветним, културним и осталим институцијама.

Подручје територијалне надлежности обухвата три општине: Суботицу, Бачку Тополу и Мали Иђош.¹¹

Установа је добила назив Историјски архив Суботица 1964. године. Грађа (документи) који се чувају у Архиву садрже податке о друштвено-политичким и економским кретањима и збивањима у прошлости и то не само за шире подручје Суботице, већ и за Војводину, из временског периода од 1658. године до данас. У Архиву се налазе и старији документи у преписима – дакле не оригинали, који датирају из далеке 1235. године, а чувају се у оквиру породичног фонда Војнићи од Бајше (Vojnich de Bajsha) 1235–1946.¹²

Након упознавања слушалаца са историјатом Установе, излажем задатке који се овде обављају.

ЗАДАЦИ АРХИВА СУ:

Заштита архивске грађе и регистратурског материјала, из чега произилазе и сви остали задаци Архива:

- а) евидентирање
- б) прикупљање
- ц) сређивање и обрада архивске грађе
- д) њено одржавање и обезбеђење од оштећања, уништења и нестајања. Сређивањем и обрадом архивске грађе омогућава се да она буде што пре

⁹ М. Androić, *Rečnik arhivske terminologije Jugoslavije*, Загреб 1972, стр. 4.

¹⁰ На основу Решења Извршног одбора Градског народног одбора бр. 2173/1952. године, донетог на основу Решења Министарства просвете НР Србије бр. 32355.

¹¹ *Водич кроз архивске фондове Историјског архива Суботице XVIII/1*, приредили Т. Сегединчев и З. Вељановић, Суботица 2012, стр. 15.

¹² Ф. 1 Војнићи од Бајше (Vojnich de Bajsha) (1644–1946), 1235–1946, у: *Водич кроз архивске фондове Историјског архива Суботице XVIII/1*, приредили Т. Сегединчев и З. Вељановић, Суботица 2012, стр. 25.

доступна коришћењу и да се стави на располагање истраживачима, научницима и осталим грађанско-правним лицима.

Велики значај архива се огледа у изучавању завичајне историје, писању монографије, историје догађаја, личности, изучавању културне прошлости, привреде, индустрије, школства, здравства... Осим истраживача, научно-истраживачким радом се баве и архивисти чији се радови публикују у архивским часописима али и у посебним публикацијама.¹³

Након предавања излажем документе. Неки се излажу у оригиналу а неки као фотокопије – нпр. документ где се први пут помиње назив Суботица (најстарији назив Забатка из 1391); документа сачувана на турском језику – списак јаничара, пешадије суботичке тврђаве из 1545-1546; фотографије изгледа прве Градске куће; слику преснимљену са цртежа Старе калварије и Рогине баре из 1860. године; изглед најстаријег печата града Суботице 1690; карту језера Палић из 1787; план центра града из 1823. Слушаоци се укључују у разговор питањима и коментарима из њиховог сазнања, погледа или искуства. Демонстрација ових докумената представља добар увод за разговор о Водичу кроз архивске фондове, који на једном месту обједињује податке о ономе што се чува и шта се може наћи од документације у Архиву. Слушаоци сами постављају питања о Водичу.

Упознајем их са Водичем као основним информативним средством и наводим само неке од значајнијих и старијих фондова и збирки:

1. Војнић од Бајше 1235-1946.
2. Магистрат Слободног краљевског града Суботице 1770-1850.
3. Збирка карата и планова, 1556-1976.
4. Ђорђе Сучић – градски благајник, 1779-1806.
5. Збирка плаката, 1817-.
6. Гимназија Суботица, 1852-1977.
7. Школско надзорништво, 1869-1945.
8. Краљевски судбени сто Суботица, 1882-1918.
9. Удружење занатлија, 1879-1961.
10. Сенат града Суботице (Градско поглаварство), 1919-1941.
11. Удружење трговаца за град Суботицу, 1921-1946.
12. Аутомобилски клуб Краљевине Југославије – секција у Суботици, 1925-1945.
13. Градска комисија за ратну штету, 1945-1946.
14. Спортско друштво „Бачка“ – Суботица, 1901-1957.
15. Збирка Јелисавете Лифке, 1882-1981.¹⁴

ЗАКЉУЧНИ ДЕО ПРЕДАВАЊА

Закључни део предавања се одвијао у оквиру разговора о архивима, архивској струци, документима, завичајној историји. Кроз питања која су постављена закључила сам да је предавање успело да заинтересује слушаоце, не само о главној теми

предавања него и о детаљима нашега рада који се односи на начин чувања докумената, броја запослених, смештаја докумената, заинтересованости средине и о улози архива у друштву као фактору који на научној бази мора да разјасни многе дилеме и да да одговоре.

Навешћу само нека од многобројних питања која су овом приликом постављена:

1. Како се долази до података у случају када неко жели да истражује у Архиву?
2. О трајности чувања архивских докумената – докле се чувају и како се чувају?
3. О стручности архивара у регистратури и о стручности архивиста?
4. Да ли се документа преводe?
5. Где се чувају црквени документи, да ли се могу добити на увид, да ли их Архив преузима?
6. Ако постоји документ у Архиву, зашто се на основу тога у јавности не презентује права истина, јер се често дају различите верзије догађаја, па зашто Архив као службена институција не даје званичне извештаје?
7. Питање смештаја архивске грађе?
8. Шта је конкретан задатак архивисте на радном месту (опис посла)?
9. Колико има запослених људи у Архиву?
10. Како се најбрже долази до траженог документа?

На основу постављених питања, разговора, дискусије и заинтересованости слушалаца и на основу утисака организатора и предавача, предавање „Представљање Историјског архива у Суботици“ је у потпуности задовољило свој културно-просветни циљ.

Закључак слушалаца је био да би много више требало радити на афирмацији значаја Историјског архива који они имају за средину у којој се налазе и за њихов значај у погледу изучавања локалне историје.

Закључак предавача је био да се вербална метода излагања уз приказивање архивске грађе (докумената, карата, планова, фотографија) показала као изузетно успешна при реализацији задатака које је предавање као један од облика културно-просветне делатности требало да оствари.

НЕКЕ КОНСТАТАЦИЈЕ

Специфичност предавања (наставе) у архивима тражи систематичност и поступност у одабирању материјала за презентацију, тако и у редоследу рада и поступка приликом предавања.

Када се врши предавање мора се водити рачуна о узрасту слушалаца (ученика) о њиховом предзнању и количини материјала који се том приликом презентује. Предавања би била успешнија када би слушаоци или ученици долазили у архиве са одређеним предзнањем или припремом (нпр. у школи). Успешнији вид сарадње између архива и школа би се постигао када би се у напред одредио тип часа који ће се извести као:

¹³ В. Трујић, Научно истраживачки рад у архивима, у: Архивски преглед, бр. 1-2, 1987, стр. 135.

¹⁴ Водич кроз архивске фондове Историјског архива Суботице XVIII/1, приредили Т. Сегединчев и З. Вељановић, Суботица 2012. и Е. Војновић, Т. Буљовчић, Водич Историјског архива, Сремски Карловци 1970, стр. 1-79.

- тип часа где архивиста излаже материјал о одговарајућој теми за коју се презентују документа или
- да он буде про семинарски када би ученици радили са изворним документима или
- тип часа уопштавања, или систематизације о једној већој теми.

Квалитету овакве врсте предавања допринело би писање приручника. За овај вид рада у архивима не постоји приручник, упутство за архивске раднике које би упутило у основе дидактичко-методичког и педагошког деловања.¹⁵ Сарадњу између школа и архива побољшало би и публикување одабраних докумената са текстом који би пратио историјске догађаје.¹⁶

Писање оваквих врста публикација свакако би допринело интензивнијем повезивању између школа и архива, послужило би и за предавање у друге сврхе.

Писањем оваквих публикације постигло би се да предавања постану разноврснија, методична и сва-

како би допринело да се предавања не изводе неплански и неорганизовано.

КОРИШТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. 60 godina delatnosti Istorijskog arhiva Subotica, Subotica, 2007.
2. M. Androić, Rječnik arhivske terminologije Jugoslavije, Zagreb, 1972.
3. Архивски преглед, 1-2, Београд, 1976.
4. F. Biljon, B. Stulli, Priručnik iz arhivistike, Zagreb, 1977.
5. I. Bruk, Lj. Popović, Arhivistika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1985.
6. Водич кроз архивске фондове Историјског архива Суботица XVIII/1, Приредили Татјана Сегединчев Зоран Вељановић, Суботица, 2012.
7. Društvo francuskih arhivista sa predgovorom Andrea Šamsona, Priručnik iz arhivistike, Beograd, 1982.
8. Izdanje Državnog arhiva NR Srbije i stalnog stručnog tečaja za arhivske pomoćnike, Iz arhivistike, Beograd, 1959.
9. Mr Milan Todorović, Pedagoška funkcija biblioteka, muzeja i arhiva i oblici saradnje sa školama, Arhiv Vojvodine Sremski Karlovci, 1977.

Összefoglaló

Adalék a levéltár kulturális tevékenysége keretében sorra kerülő előadások problematikájához

Egyéb feladataik mellett a történelmi levéltárak kulturális tevékenységgel is foglalkoznak. A levéltárakban, illetve azon kívül tartott szakmai előadások a tanulóifjúság, valamint a polgárok szélesebb rétegei számára kerülnek megrendezésre. Ezek az előadások lehetnek tematikusak, ha kapcsolódnak a levéltár által rendezett kiállításokhoz vagy pedig a helyi történelem egyik fontos

eseményéhez, illetve jelentős személyiségéhez. Ezeknek az előadásoknak az a célja, hogy a diákokat és a többi érdeklődőt megismertesse a helytörténelemmel és bemutassa a levéltárakat mint kulturális intézményeket. E előadások minőségéhez nagyban hozzájárulhat a modern műszaki eszközök használata és az ehhez kapcsolódó szakmai művek megírása.

Summary

Addition to issues in cultural and educational activities of the Archives concerning lectures

Lectures conducted in the Archives, as a part of the cultural and educational activities, can be designed for students or other groups and they can be related to various topics such as archival exhibitions, significant local historical events or important people. The purpose of

such lectures is to introduce the Historical Archives as a cultural institution and local historiography to students or other groups. The use of contemporary technological means and creating related publications contribute to the quality of such lectures.

¹⁵ М. Тодоровић, Ј. Дукуљев, Културно-просветна делатност архива, у: Архивски преглед, бр. 1-2, 1976, стр. 198.

¹⁶ П. Катона, Архивска грађа у настави завичајне историје у средњим школама, у: Коришћење архивске грађе у научне и образовно-васпитне и друге друштвене сврхе, Сремски Карловци 1977, стр. 4.

Zoltan Mesaroš,

istoričar, arhivista, Istorijiski arhiv Subotica

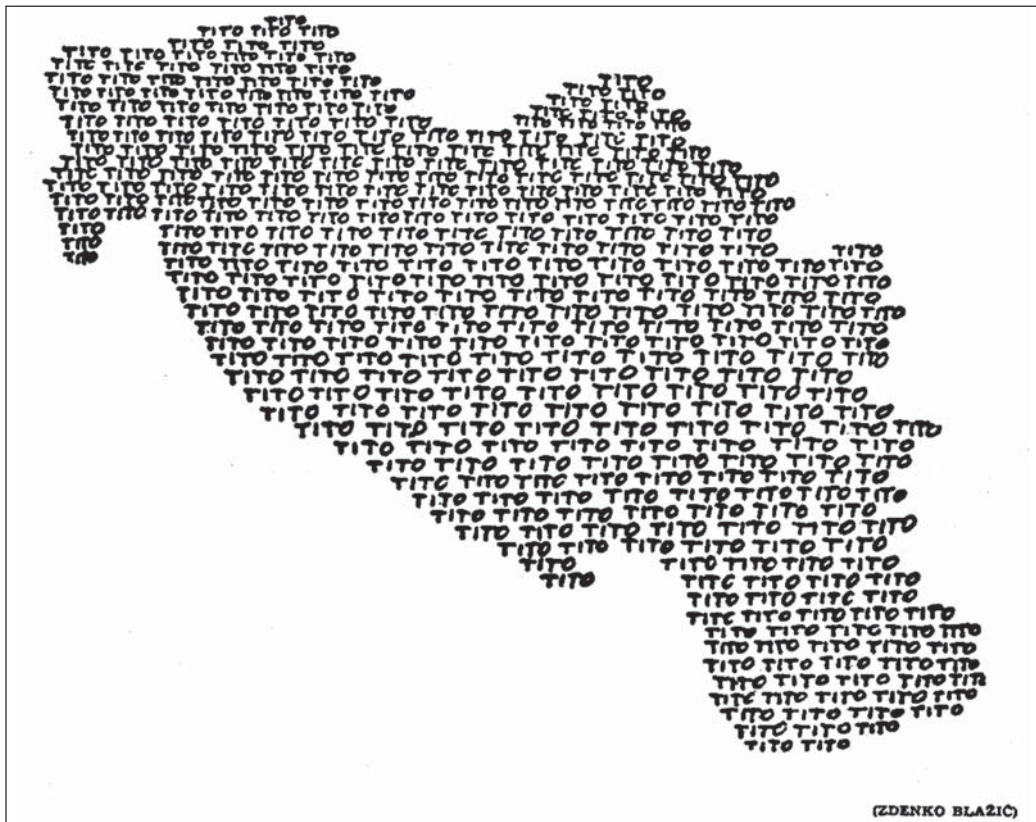
„Poput munje, koja iza sebe ostavlja samo iskonsku bol” - Govor o najvećem jugoslovenu

Sažetak: Rad je inspirisan oprostajnim govorom Janka Pejanovića na sednici Proširene Opštinske komisije Komunističke partije. Govornik je veličao značaj „druga Tita” sa izraženim kultom ličnosti, što je provejavalo još i u post-titoističkim vremenima.

Ključne reči: Josip Broz Tito, komemoracija, govor Janka Pejanovića.

Josip Broz Tito je preminuo 4. maja 1980. godine. Taj događaj je duboko potresao društvo jer su verovali da je Tito garant bratstva i jedinstva, ekonomskog prosperiteta i proširivanja sloboda. Titov lik je već za njegovog života

dobijao izuzetno poštovanje i veličanje, bio je središnji deo diskursa i legende o Jugoslaviji, o borbi protiv okupatora. Ipak, njegova smrt nije bila iznenadna, Tito je bio u relativno dubokoj starosti. Poslednji njegov međunarodni nastup je bio 1979. godine u Havani na samitu nesvrstanih. Od početka sledeće godine su počele da stižu vesti o njegovoj bolesti, pa i o odsecanju noge u januaru, da bi posle raznih oboljenja 4. maja sve stalo, zbog tužne vesti. Naravno, ta vest je bila vodeća tema svih centralnih glasila, televizija, novina i proglašena je nedelja žalosti. Do 8. maja, kada je sahranjen, širom Jugoslavije su se održale komemorativne sednice, tako je bilo i u Subotici gde je 7. maja Opštinski komitet Saveza komunista Vojvodine

(ZDENKO BLAŽIĆ)

7Nap, 25. april 1980, str. 3.

IASu, F. 180, Zbirka fotografija, Komemorativna sednica povodom smrti predsednika Tita

održao proširenu sednicu, na kojoj je bilo oko 300 prisutnih. Atmosfera je bila puna žalosti, a svi prisutni su nosili tamna odelja.

Janko Pejanović, sekretar CK SKV Subotica, održao je prilično dug govor, u kome je veličao „Život i delo druga Tita“. Taj govor se dosta podudara sa proglašom Centralnog Komiteta Saveza komunista Jugoslavije, ali ga je ipak govornik sastavio, i obogatio svojim mislima i temama karakterističnim za Suboticu. Govor je odštampan na srpsko-hrvatskom i na mađarskom jeziku, tako je i sačuvan a fondu Istorijskog arhiva Subotica (F. 96, Opštinski komitet SKS - Subotica). U štampanoj formi dugačak je 16 štampanih stranica na srpskom, i 17 na mađarskom jeziku. Očigledno je da je originalan tekst nastao na srpsko-hrvatskom jeziku (koji je novinski uređen, objavljen u Subotičkim novinama 9. maja) jer je prevod na mađarski stilski nezgrapnan i slabijeg kvaliteta, tako da ga neću koristiti u ovom prikazu. On bi bio interesantan lingvistički i za sagledavanje motiva zašto nisu pokušali prilikom prevoda da ne prevode sve bukvalno i bez imalo mašte i korišćenja mogućnosti mađarskog jezika (verovatno se moralo brzo prevesti...). Prevod ovog govora je takođe objavljen u 7 *Nap*-u 9. maja, jezički i novinarski sasvim korektno uređen.

Govor se sastoji od sedam većih celina koje nisu jasno definisane, niti su koncizne, ali se grade oko jedne teze, i te ideje vodilje se ipak prepoznaju i imaju neku koherenciju. U raznim delovima se i stil menja. Suština teksta je prikaz Tita kao stvoritelja i održavaoca Jugoslavije, bratstva i jedinstva, kao velikana naroda i narodnosti u Jugoslavijč.

„Drug Tito“ obeležava epohu

Na početku govora se eufemistički reklo, kao što je bilo slučaj i u medijima o smrti Tita, da je „njegovo srce utihnulo“. U ovom prvom delu govora se govornik osvrnuo na težak trenutak gubitka Tita, koji je bio šezdeset godina u radničkom pokretu, četrdeset godina vodio Partiju i trideset i pet godina bio „herojski vođa naših naroda i na-

IASu, F. 180, Subotičani u redu za potpisivanje knjige žalosti

rodnosti u oružanoj revoluciji, kojom je naš čovek stekao ono što nije u celokupnoj prethodnoj istoriji, vodio nas je trideset i pet godina u slobodi i u burnim vremenima posleratne izgradnje“.

Takođe napominje govornik, da delo Tita ostaje, i da će ljudi nadahnuti njegovim delom i dalje živeti i kroz njih će Tito stvarati budućnost. Govornik naglašava, da je Tito sagledavao zakonitosti društva, stvorio ideale i stvorio jedinstvo radnika i seljaka, naroda i narodnosti, a njegov značaj čak prevazilazi okvire Jugoslavije i predstavlja „vrednost za celokupno slobodoljubivo čovečanstvo“. Ovaj prvi deo govora je jasno odredio sadržaj čitavog govora: Titova smrt je neizmerni gubitak i Titov značaj je neizmeran.

U drugom najdužem delu govora, govornik se osvrće na životni put Josipa Broza Tita, i to na način kako se o tome moglo pričati u tom momentu. Govori o njemu tako što citira Miroslava Krležu: „[Tito je] dramatski simbol pokoljenja svih naših naroda, od kada se piše istorija krvlju i mesom naših rodova.“ Ističe se da je Tito uspeo da stvori jedinstvo Partije Komunisti, i da se hrabro ponašao u „bombaškom procesu“, priznavavši samo sud Partije, kao što je to i sam rekao nekoliko godina kasnije: „Nisam bio ničiji čovek, nego samo partije“. Govori se i o godinama zatvora i o ulozi u organizovanju partije u ilegali. Konačno je 1937. godine stao na čelo partije. Ovaj deo govora se završava time što se ističe kako je bio veliki strateg u ratu.

Nit vodilja sledećeg dela govora je bratstvo i jedinstvo koje je u ratu i revoluciji iskovano, i time govornik ulazi u samu srž ideologije titoizma. Govori o zajedništvu kao najvećoj tekovini i o tome kako se Tito suprotstavljao svakoj vrsti razdeoba i ugnjetavanja. Naravno, nije se mogla izostaviti jedna od najpoznatijih krilatica titoizma - „bratstvo i jedinstvo se mora čuvati kao zenica oka“. Tu je istakao kada je za Vojvodinu Tito rekao da je „Jugoslavija u malom“. Govornik još dodaje i to, da je Subotica od „najvećeg sela u Evropi“ postaje grad zbratimljenih naroda.

U ovom delu govora se ističe i ekonomski momenat,

slika 4. IASu, F. 180, Sirene u gradu na godišnjicu smrti Josipa Broza Tita

kako radnička klasa nije više sluga, i da je Tito pri odlučivanju uvek postavio pitanje sebi, šta bi o tome rekli radnici, posle toga citira Tita: „Treba znati ući u lični život svakog čovjeka i razumjeti njegove teškoće, jer svaki je čovjek čitav svijet za sebe [...] Nije za to potrebno biti neki psiholog: dovoljno je biti čovjek, imati srce i osjećati za ljude... Komunisti moraju u prvom redu biti humanisti.“ Govornik je svoju sledeću misao isto izneo inspirisan od Tita, koji je govorio da se nikome ne može nametati sreća jer „čitav narod zna u čemu je njegova sreća“ i to je „putokaz“.

Sa ovom idejom je govorio i o radničkom samoupravljanju, gde je uključen najširi sloj radnih ljudi. Samoupravljanjem se nadgrađivala iskustva narodnooslobodilačkog rata. Istakao je da „Fabrike radnicima - zemlja seljacima“ nije samo slogan, nego princip koji oslobađa „stvaralačku inicijativu“, koja utiče na svest i stvara dostojanstvo. Takođe je isticao kako samoupravljanje stvara jedinstvo jer radnici u fabrikama ne gledaju republičke granice. Vizija koja se treba dostići je „asocijacija slobodnih proizvođača“. „Svjetsko-historijska misija radničke klase“ se sastoji u tome da prevaziđe klasnu podeljenost, tako što prevazilazi razdvojenost proizvođača od sredstva proizvodnje „od uslova i plodova rada, što i jeste najdublji smisao socijalističkog samoupravljanja“.

Nakon toga se govornik osvrnuo na stabilnost sistema, citirajući slavnu krilaticu - „Živimo tako da će sto godina biti mir, a spremamo se kao da će sutra biti rat“. Stabilnost sistema čine bratstvo i jedinstvo, samostalnost, sloboda, nesvrstanost, samoupravljanje, kao tekovine revolucije, opštenarodna odbrana, proizvodnja i produktivnost, akcija i stabilizacija.

Govorivši o partiji Pejanović je naglasio da je ona „novog“ istorijskog tipa, za šta je isto Tito zaslužan - od suzbijanja frakcionastva, pa u pripremama i izvođenju narodno-oslobodilačkog rata, preko izgradnje, i ostvarivanja idejnog i akcionog jedinstva partije. Perspektivu budućnosti dotiče tako što navodi bogate oblike društvenog i političkog života, i njihovu složeniju samoupravnu povezanost.

Govornik je napomenuo, da je Tito bio tri puta u Subotici. Kada je prvi put došao skandirali su: „Nećemo Kralja, hoćemo Tita, narod se pita!“ Tito je hrabrio, upući-

IASu, F. 180, Pioniri na počasnoj straži

vao i dobronamerno kritikovao. On se susretao i sa radnicima 29. Novembra, Severa i Partizana.

U predposlednjem delu govor postaje intenzivan i govornik citira samoga Tita, kako je 1978. godine na kongresu KPJ u 11 navrata pomenuo u čemu je snaga Jugoslavije. Govornik na kraju dodaje: „A naša snaga je drug Tito“.

U zadnjem delu govora Pejanović sumira i nabraja vrline i postignuća Tita: da je građanin sveta, tvorac nesvrstanosti, lučonoša borbe za nacionalnu nezavisnost, samostalnost i opštedruštveni napredak, da se opirao blokovskoj podeli, da nije priznavao pravo jačeg, već pravo naroda na samoopredeljenje i pravo čoveka, da je dosledan i nepokolebljiv što se tiče ravnopravnosti i nemešanja u unutrašnje poslove. Govornik naglašava da Titovo delo pripada svim progresivnim snagama sveta, i da oni spontano i iskreno saučestvuju u bolu koju donosi njegova smrt. O Titu se još kaže, da je div, kolos, gigant i da će njegova legenda opstati zauvek, i da bi svet bio mnogo siromašniji bez njega.

Na kraju je rečeno:

„Višenacionalna, radnička Subotica svoju borbu, svoju osmeh, pobedu ili grč na licu, svoju čast i mladost i odricanje zvala je i zove Tito. Na svim našim satovima budućnosti, u svim bitkama za istinu i slobodu, za pravdu i jednakost, u bitkama za čoveka upisano je ime druga Tita. Tito - to smo svi mi.“

Subotica voli i voleće druga Tita. Subotica [...] utire suzu bola i gordo korača Titovim putem. Tito je bio i ostaje sa nama.

Časno je živeti u njegovoj zemlji, ljudski je nastaviti njegovo delo. Od čoveka je ostalo ljudima, Ljudi će i nastaviti.

Za sve što si za nas uradio i što si nam ostavio neka Ti je večna slava i hvala voljeni naš druže Tito.“

Zaključak

Govornik zaista nije imao lak posao pri sastavljanju ovog govora. Morao je da iskaže svoju tugu, svoju odanost

Titovom putu, i morao je da zadovolji slušaoce. U isto vreme morao je da iznese misli koje su se očekivale od njega, ali se takođe očekivalo da bude i originalan. Zbog toga se u tekstu nalaze neke čudne rečenice, neki preterani izrazi. To je siguran znak kulta ličnosti.

U govoru su zaista nabrajane sve vrline socijalističke Jugoslavije. Prisutni, a verovatno ni najveći deo građana, nije verovao da će se za dekadu posle Titove smrti desiti ono što se desilo. Međutim, Jugoslavija je imala probleme o kojima se nije otvoreno pričalo, a naravno komemorativni govor nije mogao da se osvrne na njih, ali najkarakterističnija osobenost govora je prekomerno veličavanje lika Tita. Govornik i sam spominje legendu, a na kraju govora mu se obraća kao da je živ i prisutan. Sve to ukazuje na to da je slika o njemu dobila neke kultske osobenosti, slične religijskom poštovanju svetaca. Slika o njemu je dobijala transcendentalne osobine.

Titov kult ličnosti je veoma interesantan. Svoj je autoritet postizao u sve višoj meri sa poboljšavanjem životnog standarda. On je došao na vlast tako što je imao vojnu moć i moćnog saveznika, opstao je na vlasti tako što ga nije izdao politički instinkt i sreća, a shvatio je da unutrašnju stabilnost može postići tako što ugada narodu. Zbog toga taj kult nije bio mrzak većini stanovništva, no ipak svaki kult ličnosti ima i drugu stranu, ali se o tome nije govorilo javno. Tako je i ovaj govor amblematičan, i daje pravu sliku trenutka u kojem se mislilo da će se još dugo ići putem Tita. I zaista, period „posle Tita Tito“ trajao je dugo. Tito je zaista bio puno više nego prosečan političar, ali je od njega nastao simbol iza kojeg se moglo i sakrivati. To što je tragično završen period posle njega, nije samo deo osobenog ličnog kulta, nego i nesposobnosti onih koji su ga nasledili, a i međunarodne situacije koja se temeljito promenila.

Összefoglaló

“Ősi fájdalomt okozó villámcsapás sújtott le ránk” - Búcsúbeszéd Jugoszlávia legnagyobb emberéről

A tanulmány a Szabadkán, 1980. május-7én elhangzott beszédből indul ki, amelyet Janko Pejanović mondott el a Kommunista Párt Kibővített Községi Bizottságának gyászülésén.

A szónok több oldalról világította meg “Tito elvtárs” nagyságát, és a beszédből az a sajátos személyi kultusz is érződik, amely még a titói korszak utánni időket is belengte.

Summary

„Like lighting, leaving nothing behind but primal pain” – Speech about the greatest Yugoslav

The paper is inspired by the eulogy speech of Janko Pejanović given at the Municipal committee of the Communist party.

The speaker glorified Tito and the cult of personality that permeated this speech went on in the post-Tito period as well.

Зоран Вукелић,
виши архивиста, Историјски архив Суботица

Прва послератна година у Бајмоку

Сажетак: У раду су предочени разноврсни документи о првој години после ослобођења насеља Бајмок – о укидању војне команде места, записник о исказу грађана, документ месне организације Црвеног крста и списи у којима су утврђиване последице рата – који сведоче о различитим „мукама“ које су мориле његове обичне становнике и одговорна лица у време рата и првим месецима живота у слободи.

Кључне речи: Општина Бајмок, укидање Војне управе, архивска грађа из прве послератне године.

Година 1945. почела је за Бајмочане, као и за већину становника из ослобођених крајева Југославије, јачањем цивилних структура власти. Тако је у Команди суботичког подручја, 14. фебруара 1945. године исписан документ под бројем 1387/45, те достављен и на адресу Команде места Бајмок. Садржај документа гласи: „Војна Област за Бачку и Барању под бр. I-1438 од 13. II. т.г. доставила је следеће наређење: ‘Војна Управа за Банат, Бачку и Барању бр. 147. од 12. II 1945. год. доставила је следеће:

У вези са наредбом Врховног Команданта НОВ. и ПОЈ. о укидању Војне Управе за Банат, Бачку и Барању наређује се:

1/. Војна Област за Банат и Војна Област за Бачку и Барању сву своју архиву, уколико није чисто војничког карактера, предаће одељењима ГНОО-а, а војну архиву обе Војне Области предаће Штабу Војне Области за Војводину у Н. Саду.

Архива треба да буде сређена по одељењима и отсецима у смислу одлуке о организацији одељења код ГНОО-а.

2/. За потребе појединих народноослободилачких одбора могу издати обе војне области нужне податке за њихов рад.

3/. Команде Подручја, команде Места и војне станице села предаће сву своју сређену архиву Окружним, Среским односно Месним народно осло-

бодилачким одборима, већ према територији на којој су деловале, а предмете чисто војничког карактера предаће највишој војној установи своје територије.

4/. Сва одељења војне управе за БББ, војне области, команде подручја, команде места са својим штамбиљима учиниће следеће:

а/. Сва одељења војне управе и војних области отсеци, прикупиће све своје штамбиље и предаће их команданту ове војне управе.

б/. Команде подручја на својој територији прикупиће од својих одељења, команди места и војних станица села све штамбиље и упутити преко Војних Области овој војној управи.

5/. Како архиву, тако и штамбиље примати са спроводним актом.

6/. Војне станице села тамо где не постоје месни народноослободилачки одбори од 15. о.м. вршиће дужности предвиђене за месне народноослободилачке одборе, а о својим војничким дужностима биће одговорне вишој војној установи на својој територији, све док срески народноослободилачки одбори не успоставе редовне месне народно ослободилачке одборе.

Предње се доставља ради знања и тачног придржавања.’

Предње наређење доставља се с тим, да по њему најхитније поступите.

СМРТ ФАШИЗМУ – СЛОБОДА НАРОДУ!“

Документ Команде суботичког подручја потписали су референт за народну стражу, Прерадовић Миленко и заменик команданта подручја, потпоручник, чији је потпис нечитак.¹

Пар дана раније, у просторије бајмочке Општине, без службеног позива, ушао је Мате Сенте, из Бајмока са станом у Прерадовићевој улици број 19, како би записнички изјавио следеће: „На основу закупног уговора између Шефер Лајче бившег Бајмочког становника као закуподавца и мене Сенте Матије као закупопримца, ја сам био дужан одрадити 36 јутара

¹ Документ Команде суботичког подручја један је од првих доказа којим је нова власт јасно ставила до знања колико је озбиљна и како разуме значај архивске струке за модерно друштво.

земље са салашем. Поменути закуподавац био је Јеврејин и као такав силом одведен од стране окупатора на принудан рад. Када је именовани био одведен од стране окупаторских власти дошли су код мене и то: Колар Петар, из Бајмока Бана Јелачића улица, даље Корас Лајчо из Бајмока Бана Јелачића улица, Штефко Андрија из Бајмока улица Бана Јелачића, Сакач Петар из Бајмока Бана Јелачића улица, Њако Стеван из Бајмока Немачка улица и Леђува Фрањо из Бајмока Трумбијева улица, и исплатили мени награду за рад сем једног к.ј. кукуруза којега ми нису хтели признати и ако је и ово било закупним уговором превиђено као награда. Земља је била засејана и у целости обрађена на следећи начин:

10. к.ј. жита у укупној количини око 160 мтц.; 15 к.ј. кукуруза у укупној количини /клип/ 575 мтц.; 1,1/2 к.ј. сунцокрета у количини од 19 мтц.; 1,1/2 к.ј. јечма у количини од 16 мтц.; 3 к.ј. конопље у количини од 153 мтц.

Целокупан горе поменути плод горе поменута лица одвезли су међусобно разделили а са киме су обрачунали и да ли су уопште за све ово неком положили рачун - не знам.

Надаље, именовани су отерали 12 комада /словом дванаест ком. свиња /маторих крмача/ које су очистили, утовили и продали. Надаље, шест комада супрасних крмача које су међусобно поделили, 17 комади прасића од три месеца и то су међусобно поделили, три комада свиња од шест месеци које су продали за 900 Пенга. Надаље, једну краву од 640 кг

№ 529/1945

**VOJNA OBLAST
ZA BAČKU I BARANJU**
Народна ослободилачка војска Југославије
VOJNO UPRAVNI OTESEK
NOVI SAD
II.Br. 591 од 2 фебруара 1945 год.

KOMANDI PODRUČJA

SUBOTICA

U vesti Vašeg dopisa broj 529/45 od 19. januara 1945 god u predmetu postupka sa licima, koje se neodoljivo vojnim pozivima odnosno obveznicima, koji samovoljno napuštaju svoje jedinice, izvestava se da u konkretnim slučajevima postupite na sledeći način:
Lica, koja se nakon drugog poziva vojnih vlasti ne odazovu pozivu po vojnim stvarima, imaju se smatrati vojnim beguncima i strasarno ih sprovesti vojnom snagu radi daljnjeg postupka. Isto tako postupiti i sa obveznicima, koji samovoljno napuštaju svoje jedinice.

SMRT FAŠIZMU & SLOBODA NARODU!

Procelnik odaljke /M.P. /
M. Dragojlović s.r.

SEF
Vojno upravnoг oтсека
Vojne oblasti za B.B.
Lena Brankov s.r.

Da je ovaj prepis veran svome originalu tvrdi i

OVH B.A.V.A
Zam. Komandanta područja
Bosko Gruić s.r.

коју су предали на државну страну, један млад бик од око 200 кг тежине и то се предало и заклало. Једну младу кобилу од годину и пол дана коју су одвели али не знам где. Поред тога однели су два комада велика дрвета у тежини од око 4 мтц. Поред тога продали су 12 кола слама, а са новцем шта су урадили не знам.

Како се кћерка мога закуподавца Шефер Лајоша по имену удова Ревас Јосипа рођена Шефер Пирошка са своја два детета натраг повратила и траже од мене као једини наследник обрачун а на основу закупног уговора, то молим да се горе наведена лица позову и да ствари које су као што сам у записник навео, поврате, јер ја као сиромашан човек на други начин нисам у стању обрачун извршити. Напомињем, да су горе поменута лица већ у октобру 1944. године на позив тадашњег Н.О.О.-ра предали 12 мтц. жита коју количину сам употребио за сејање јер сам засејао 11 к.ј.

Више ништа немам да кажем, записник ми је прочитан и протумачен те га својеручно потпи-

KOMANDA MESTA BAJMOK
Broj 600/1945 год.

PREDMET: TRKLJA PETAR postavljenje za kancelarijskog sluštenika-činovnika pri Komandi mesta Bajmok.

Na osnovu naredbe Komandanta Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju broj 7. tab. 4 stav b. donosim sledeću:

O D L U K U

da se Trklja Petar postavi u privremenom svojstvu za kancelarijskog sluštenika-činovnika pri Komandi mesta u Bajmoku.

O čemu se izveštavaju:

- 1./ Trklja Petar, Bajmok
- 2./ Komanda područja Subotica.
- 3./ Komanda mesta Bajmok.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!
U Bajmoku, 31. I. 1945 год.

Referent administracije,
Lulubaj

Komandant mesta
Pepstan,
P. K. Katić

KOMANDA MESTA BAJMOK
Broj 600/1945 год.

PREDMET: TRKLJA PETAR postavljenje za kancelarijskog sluštenika-činovnika pri Komandi mesta Bajmok.

Na osnovu naredbe Komandanta Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju broj 7. tab. 4 stav b. donosim sledeću:

O D L U K U

da se Trklja Petar postavi u privremenom svojstvu za kancelarijskog sluštenika-činovnika pri Komandi mesta u Bajmoku.

O čemu se izveštavaju:

- 1./ Trklja Petar, Bajmok
- 2./ Komanda područja Subotica.
- 3./ Komanda mesta Bajmok.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!
U Bajmoku, 31. I. 1945 год.

Referent administracije,
Lulubaj

Komandant mesta
Pepstan,
P. K. Katić

² Историјски архив Суботица (ИАСу), Ф. 434, Општина Бајмок (1945-1965); 1945-1965, бр. 601/1945. од 12. фебруара 1945. године.

№ 64/944

~ SPISAK ~

Komandna Mesna Bajmok

~ Svi su referenti, muškarci, vojnici, žene i njihove porodice iz Nemackih mesta (Bajmok) ~

REDNI BROJ	KAKO JE IMENOVAN I O KAKO JE NA SVETLOJ PAMENI BAJMOK.	IME I PREZIME (Mica i kao je starije)	ROĐEN			JURISDIKCIJA	BRČNO STANJE	DECI		JEDROST	KAKO SE BAVIO ZA VREME OKUPACIJE.
			MESTO	DAN	MEC			ROD.	BROJ		
1.	Prezident mesta Bajmok	Matić Pero									Uzao u Nemacku - odobrovoljen od strane Nemaca
2.	Prezident Nemackih mesta	Reić Marko ✓									Prisiljen u Nemacku i bio na frontu rade.
3.	Starišnik - zamenik z. m.	Stanković M. M. ✓	Subotica	14.	10.	1894	1942 god.	Bajmok			Prisiljen u Nemacku.
4.	Starišnik - zamenik z. m.	Stanković M. M. ✓	Bajmok	26.	5.	1901	1942 god.	Bajmok			Prisiljen u Nemacku.
5.	Referent finansijske	Stanković M. M. ✓	Bajmok	3.	3.	1901	1942 god.	Bajmok			Prisiljen u Nemacku.
6.	Starišnik kod finansijske	Stanković M. M. ✓	Bajmok	14.	5.	1901	1942 god.	Bajmok			Prisiljen u Nemacku.

sujem.⁴² Dokument je osim saslušanog potpisao i Zapisničar, čiji je potpis nečitak.

Dok u Evropi besne poslednji meseci rata, Bajmochani su 18. februara 1945. godine osnovali Mesni odbor Crvenog krsta, a veđ dva dana kasnije predsednik i sekretar udruženja pišu dopis Narodnom oslobodilačkom odboru Bajmok, sa brojem 3/945, u kojem zahtevaju da im bude ustupljena bolnica. „Pošto je danom 18. februara 1945. g. osnovan M.O. Crvenog Krsta u Bajmoku to se umoljava Gorњи Naslov, da se bolničke prostorijske ustupe ovom odboru na raspoloženje za smestaј raњenika. Bajmok, 20. februara 1945. g. Smrt fašizmu – sloboda narodu!“³

U arhivu bajmochke jedinice lokalne samouprave 30. jula 1945. godine smesten je predmet pod brojem 3182/1945. čiji sadržaj čine predmeti Ekspoziture Anketne komisije za okrug Subotički i Mesnog Povereništva Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Voјvodini u Bajmoku. Iz subotičke Ekspoziture na adresu u Bajmoku stigao je dopis sledeće sadržine: „Na traženje Anketne Komisije u Novom Sadu br. 2041/45 umoljavate se da najhitnije, a najkasnije u roku od nedelju dana dostavite ovoj Ekspozituri sledeće podatke:

1/ Da li je u opštini prilikom ulaska mađarskih okupatora bilo ubistava, pa ako jeste, koliko je ukupno pobijeno lica.

2/ Ako na teritoriji opštine postoje kolonije, koliko je bilo brojno stanje kolonista neposredno pred samom okupacijom, koliko je kolonista deportirano sa kolonije u razne logore ili пребачено u Srbiju ili Hrvatsku, te koliko se od ovih kolonista nije vratilo do sada natrag na koloniju. Ove podatke treba sastaviti za svaku koloniju zasebno.

Podatke iz ove tacke nije potrebno prikupiti za kolonije Vasilevihevo, Mala Bala, Martonoš, Voјвода Зимонић, Velebit, Uzuovihevo, Senta, Bачко Душаново, Светиheво и Мишиheво јер Комисија располаже са овим подацима.

3/ Koliko je ljudi prinudno mobilisano na voјnu – ratnu službu, zatim koliko je prinudno mobilisano na radnu službu i konacno koliko je pozvato mladiha „leventasha“ u јуну 1944. godine, a koji su zatim iz Сомбора упућени за Немачку.

Најзад, потребни су податци и о томе, колико се није до сада вратило својим кућама од оних који су позвати у војску, на рад или од „левенташа“ однешених у Немачку.

Суботица, 14-ог јула 1945. год. Смрт фашизму – Слобода народу!“

Dopis iz Subotice stigaо je u Bajmok nepuniх pet dana kasnije, 19. јула. месни повереник Месног повереништва Комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, у Bajmoku⁴ отписао је: „Ekspozituri Anketne Komisije u Subotici. U vazi Vašeg dopisa br. 63/1945. g. od 14. јула 1945. g. izveštavate se:

Da je prilikom ulaska mađarske okupatorske voјske u Bajmoku na pačirskom друму ubijeno od strane mađarske voјske četvero lica – Slavena, zatim na mađarskom друму 17 lica, koji su kao zarobljenici sprovođani u Baју od strane mađarske voјske и to sa razloga што нису могли даље да иду, јер су били изнурени глађу и услед дугачког пута.

Da je u Bajmoku postojalo i postoje две колоније: Rata и Мишиheво. Бројно стање било је отприлике 2500 душа. Tачно се навести не може, јер нити старих пописа становништва немамо, а исто тако ни новог. Ово 2500 душа живило је на обе колоније, а може се узети да је на Рати било око 2000 њих, а остало на Мишиheву. Сви су они већином /може се узети 90%/ били интернирани у Барч, а затим у Шарвар⁵. Многи су били пре пуштени, али под условом да се иселе у Србију или Хрватску. Tачне податке о овоме немамо, а то би се могло установити само пописом, што би изискивало велике послове за повереништво, а и за само становништво, јер су исти заузети пољопривредним радовима. До сада се није вратило још 5 породица.

³ ИАСу, Ф. 434, бр. 615/1945.

⁴ Према читљивом потпису његово име је Петар Дулић.

⁵ Барч и Шарвар су градови у Мађарској у којима су били организоване логори за становништво које је протерано са својих огњишта са подручја Краљевине Југославије.

~ SPISAK ~

komandir, dnevnik Bajmok

~ Svaki referencijata, mobilizacija, listina, listina i drugi materijali predaju za Narodni muzej Bajmok ~

REDNI BROJ	U KOJEM JE NAPOMEN I OD KOG JE U SLUŽBI POK. KOMANDIR BAJMOK	IME I PREZIME (ulica i broj kućnog stanovanja)	ROĐEN			KVALIFIKACIJA	BRČINSKA STANJE	DECA		ZARADNOST	ČIME SE BAVIO ZA VREMENJE OKUPACIJE
			MEŠTO	DAN	MESEK			GOĐ	BROJ		
1.		Matić Đuro									
2.		Reis Marko ✓									
3.	Službenik - komandir Z.M.	Stanković ul. br. 10. ✓	Budotina	4.	1897	1. razredna maturo	ženjen	1.	1942 god.	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i
4.	Službenik - komandir Z.M.	Yovanović ul. br. 10. ✓	Bajmok	26.	1895	1. razredna maturo	ženjen	—	—	Bajmok	Nikolić junaštvo i
5.	Službenik - komandir Z.M.	Stanković ul. br. 4. ✓	Bajmok	26.	1895	1. razredna maturo	ženjen	—	—	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i
6.	Referent finansijske	Stanković ul. br. 10. ✓	Bajmok	3.	1895	1. razredna maturo	ženjen	—	—	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i
7.	Službenik kod finansijske	Reis Marko ul. br. 10. ✓	Bajmok	14.	1897	1. razredna maturo	ženjen	1.	1942 god.	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i
8.	Službenik kod finansijske	Stanković ul. br. 10. ✓	Bajmok	11.	1891	1. razredna maturo	ženjen	2.	1933 i 1942 god.	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i
9.	Službenik kod finansijske	Stanković ul. br. 10. ✓	Bajmok	19.	1892	1. razredna maturo	ženjen	2.	1933 i 1942 god.	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i
10.	Službenik kod finansijske	Stanković ul. br. 10. ✓	Bajmok	25.	1898	1. razredna maturo	ženjen	1.	1935 god.	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i
11.	Službenik kod finansijske	Stanković ul. br. 10. ✓	Bajmok	28.	1894	1. razredna maturo	ženjen	1.	1933 god.	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i
12.	Službenik kod finansijske	Stanković ul. br. 10. ✓	Bajmok	18.	1891	1. razredna maturo	ženjen	—	—	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i
13.	Službenik kod finansijske	Stanković ul. br. 10. ✓	Bajmok	14.	1895	1. razredna maturo	ženjen	—	—	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i
14.	Službenik kod finansijske	Stanković ul. br. 10. ✓	Bajmok	15.	1895	1. razredna maturo	ženjen	—	—	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i
15.	Službenik kod finansijske	Stanković ul. br. 10. ✓	Bajmok	24.	1891	1. razredna maturo	ženjen	2.	1933 i 1942 god.	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i
16.	Službenik kod finansijske	Stanković ul. br. 10. ✓	Bajmok	18.	1894	1. razredna maturo	ženjen	1.	1932 god.	Bajmok	Šofer u Narodno - oslobođenim odredima, učesnik u Narodni junaštvo i

Колико је људи мобилисано из Бајмока за ратну и радну службу и колико их је као левенташа однесено исто се не зна, а и ово би се могло установити само пописом и статистичким прикупљањем података.

Исто тако се не зна ни колико је до сада још њих није се вратило.

Бајмок, дне 29. јула 1945. год. Смрт фашизму - слобода народу!⁶

Összefoglaló

Bajmok a háború utáni első évben

A Bajmokon történekről a felszabadulás utáni első évben különböző dokumentumok kerülnek bemutatásra – a helyi katonai parancsnokság megszűnéséről szóló iratok, a polgárok vallomásait tartalmazó jegyzőkönyvek, a Vöröskereszt helyi szervezetének iratai, dokumentu-

mok, melyek adatokat tartalmaznak a háború következményeiről. E iratok tanúskodnak azokról a szenvedésekről, amelyeket át kellett élnie Bajmok lakosságának és a falu vezetőinek a háború alatt és a szabadság első hónapjaiban.

Summary

The first year after the War in Bajmok

This paper about the first year after the liberation of the Bajmok settlement adduces various documents (documents about local military command suspension, records about the statements of residents, Local Red Cross organization's documents, records about war

repercussions' determination) that testify about different predicaments of the regular residents and the persons responsible during the war and the first months of freedom.

⁶ ИАСу, Ф. 434, бр. 3182/1945.

Dr Emil Libman,
Dr Maja Vučković

Babička služba u Subotici tokom XVIII i XIX veka

150 godina od smrti dr Ignaca Filipa Semelvajsa, velikog naučnika, borca protiv babinje groznice i rukovodioca poznate Škole za babice u Budimpešti

Sažetak: Dat je kratak istorijat verovanja ljudi koji su vekovima tražili na razne načine pomoć svojoj bolesti: od plemenskih vračeva i nadprirodnih sila bogova i boginja pa preko lečenja zapisanih u prvim medicinskim zapisima na kamenim pločicama i teško razumljivim egipatskim papirusima, sve do otvaranja škola za medicinska lica (konkretno ovog puta za babice) radi teoretske i praktične primene odgovarajućeg lečenja i nege. U nas – u Subotici – javljaju se u XVIII veku prve neškolorane „medicinske“ osobe (travari, berberi, stare i iskusne žene), zatim „ispitane“ babice kod gradskog fizika, i kasnije u XIX veku školovane babice u babičkim školama pri medicinskim fakultetima.

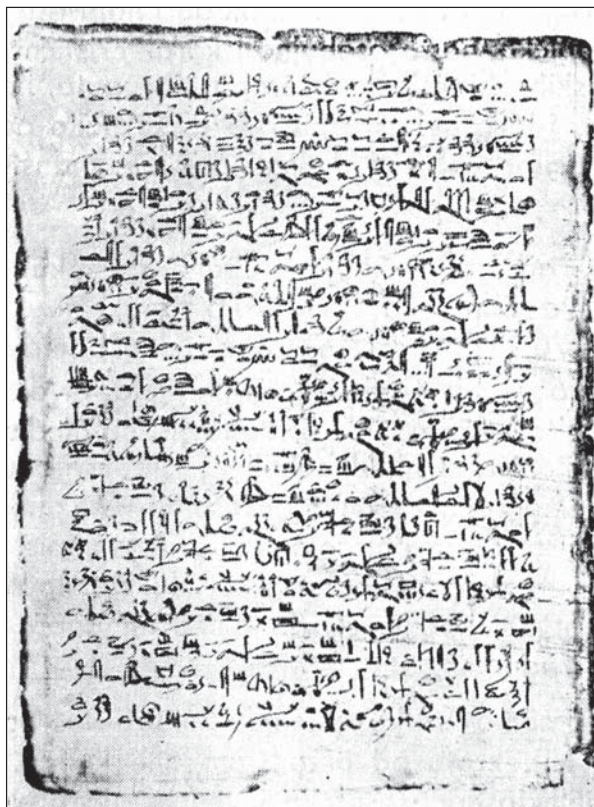
Ključne reči: Stara verovanja u lečenju, osnivanje škola za babice, rad babica u Subotici.

O bolesnom čoveku zna se veoma rano. Arheološki nalazi kostiju drevnih ljudi ukazuju da je oboljevao i da je tadašnje lečenje bilo slično onom kojim se služio primitivni čovek kasnijih epoha: iskustvo i magija.

Iskustvena medicina temeljila se na već od ranije poznatim rezultatima lečenja i pružanja medicinske pomoći odnosno korišćenja lekovitih trava i biljaka. Magijsko-religiozna medicina je svojim verovanjem u postojanje nadprirodnih sila imala pozitivnog uticaja na primitivnog čoveka izgubljenog u duhovnom mraku. To su plemenski vračevi koristili pa su svoje „nadprirodne“ moći primenjivali upotrebljavajući simbolične reči svečanim pevanjem, bakanjem ili nerazumljivim molitvama i uz opojne mirise i pokrete tela, davali ritualni oblik magično-religioznog obreda. Tako su na neki način transa, meditacije ili halucinacije pokušavali lečiti poremećena duševna stanja i bolesti unutrašnjih organa.¹⁻² Pored bolesnih i ranjenih, ovakav način lečenja prihvatile su i žene-trudnice i porodilje dotičnog plemena u slučajevima otežale trudnoće ili poroda.

Kasnije, javlja se verovanje u pomoć svemoćnih bogova i boginja koji svojim moćima deluju na zemaljske ugodne i neugodne pojave u životu čoveka. Bogovi su

donosili kišu i sunce, dan i noć, mirno vreme i oluju, život i smrt, plodnost i neplodnost zemlje, srećan i nesrećan porođaj, bolest i ozdravljenje itd. U starom Egiptu, smatralo se da je *Izida*, boginja zemlje, zaštitnica trudnica i porodilja, pomagala pri porođaju žena, da je *Ištar* bila boginja ljubavi, neba i srećnog porođaja u verovanju starih Asiraca, odnosno da je boginja *Junona* kod Rimljanki bila anđeo-čuvar žena od njenog rođenja do njene smrti.³

Fragment staroegipatskog papirusa Edvina Smita, napisan oko 1550 g. stare ere.

¹ A. Štampar, Povjesni razvoj medicine, Uvod u medicinu, Skripta, Zagreb, 1953.

² Ghalioungui, P, Medizin zur Pharaonenzeit u: Ciba-Symposium, Band 9, Heft 5 (1961), str. 206-220.

³ H. S. Robinson i sarad, *Mitovi i legende svih naroda*, Beograd 1976, str. 10 (Izida), 22 (Ištar), 221 (Junona).

Crteži nađeni na kamenim zidovima pećina, klinasta pisma na glinenim pločicama iz Nipura (Nippur) te pisani znaci na egipatskim papirusima – dovode do novih saznanja u historiji medicine. Papirusi Ervina Smita (Smith) ukazuju na tadašnje stanje hirurgije i ortopedije, papirusi Ebersa su izvor opisa bolesti unutrašnjih organa (oba papirusa su otprilike iz 1550. godine stare ere) dok papirus Kahuna (iz 1900. godine stare ere) najviše govori o ginekologiji i akušerstvu. Zanimljivo je da se na pločicama iz Nipura (najstarijim do danas poznatim medicinskim dokumentima – potiču iz oko 2100. godine stare ere) ne spominju nikakva božanstva, demoni ili magija.⁴

O bobicama nema ili ima veoma malo saopštenja. Govorilo se, retko, da su u faraonskom Egiptu i u drugim kulturnim sredinama Bliskog i Dalekog istoka, pružale pomoć pri porođaju tzv. „pomoćnice“, ali se nisu mnogo poštovala.⁵

Postojali su pokušaji da se trud i rad tih žena proglašaju „zvanjem“ i da se one podignu iz podčinjenog položaja. No, zbog skromnosti tih žena ali više iz nerazumevanja značaja njihovog rada, tadašnje društvo ništa nije preduzimalo. Brigu oko porođaja deteta vodile su, uglavnom, starije žene na osnovu svojih ili iskustava drugih žena. Tako su u staroj Indiji učestvovala kad-tad i po nekoliko starijih i iskusnijih žena. U staroj Atini pored običnih starijih žena učestvovala su i tzv. „više babice“ koje su u početku bile poštovane i cenjene. Iako se govorilo i raspravljalo o trudnoći i porođaju, tek u XVI veku nailazimo na ime „babica“ kada su negovateljice u pariskoj bolnici Hotel Dieu osnovale Udruženje babica, Školu za babice i Porodilište u spomenutoj bolnici. Bile su poštovane a njihov rad i stručnost cenjeni. Prva poznata školovana babica bila je Lujza Buržua (Bourgeois Louise, 1564–1640).⁶ Bila je lična babica francuske kraljice Marije Mediči (Mediči, 1573–1642). Kod nas se, međutim, već u III veku spominje babica u Solinu kraj Splita.⁷

U Beču je Gerard van Swieten (Swieten Gerard van, 1700–1772), poznati lekar i reformator Medicinskog fakulteta i medicinske službe u Austriji, otvorio 1754. godine *Školu za babice* a 1770. godine napisao *Opšti normativ o organizaciji zdravstvene službe* (Normativum Generale in re Sanitatis).⁸

Normativ ima ne samo teoretsku već i praktičnu važnost. Sređena je zdravstvena služba u celoj državi, posebno u slobodnim kraljevskim gradovima, ukazana je potreba školovanja medicinskog kadra i njihov međusobni odnos. I Helmut Vogt piše: „...ova žalosna karikatura (antislika dobre negovateljice) ukazuje na potrebu školovanja i nadzor ovog zvanja...“⁹

U IV poglavlju *Normativa* – Instructio obstetricum –

1700 godina star nadgrobni kamen babici iz Solina kod Splita

kaže se:

1. Babice mogu da rade samo ako imaju diplomu Univerziteta ili položeni ispit kod gradskog fizikusa ili akušera;
2. Babice moraju da obavljaju svoj posao stručno i da se klone vradžbina;
3. Babice moraju da vode računa da se krštenje novorođenčeta obavi kod mesnog paroha;
4. Babice su dužne da se brinu o zdravlju porodilje pre i posle porođaja; obavezno moraju da konsultuju fizikusa kod svakog komplikovanog porođaja i moraju dati samo one lekove koje je fizikus prepisao;
5. Abortus je zabranjen i babice ne smeju davati lekove koji izazivaju pobačaj; babica treba da prijavi vlastima svaku osobu koja traži takve lekove;
6. Bobicama je bilo dozvoljeno lečenje samo u slučaju da grad nema fizikusa niti hirurga;

⁴ M. Grmek-Dražan, Od Nipurske pločice do prve štampane knjige, u: Saopćenja, sv. 6, br. 2, 1963, str. 129–136.

⁵ I. Pintar, Porodništvo, u: Med. Enciklop., knj. 8, 1963.

⁶ I. Pintar, Navedeno delo.

⁷ D. Vilfan, Savremene smjernice u ginekologiji, u: Pro medico, br. 2, god. II, 1963, str. 1–10. Gibsani otisak nadgrobnog kamena babice koja je živela u 3. veku naše ere. Prevod natpisa: „Bogovima i manima (ljudima)! Babici Eliji Soteri, zaslužnom slobodnjaku, koja je umrla u starosti 35 godina – postavlja nadgrobni kamen Elius Antonius Temistokles.“ Babica je bila najpre robinja a slobodu joj je dao njezin patron (zaštitnik) Elius A. Temistokles. Nagrobni kamen se razbio u dva komada; gronji deo je nađen 1885. a donji 1941. Gibsani otisak spomenika uzidan je u auli Babičke škole u Ljubljani prilikom njezine 200-godišnjice (1753–1953) a drugi otisak je u Školi za babice u Splitu.

⁸ L. Glesinger, Gerhard van Swieten (1700–1772), u: Med. Enciklop., knj. 9, 1964. Studirao je filozofiju, pravo i medicinu. Diplomirao je u Leydenu 1725. Pošto ga kao katolika nisu postavili za redovnog profesora, odlazi u Beč 1745. Postao je dvorski lekar carice M. Terezije, reformisao Med. fakultet, osnovao Hemijsku laboratoriju, Babičku školu, Opštu bolnicu i Botanički vrt. Pozvao poznate lekare da budu profesori na Fakultetu. Sam je predavao anatomiju, patologiju i fiziologiju.

⁹ H. Vogt, Christentum und Krankenhaus, u: Die Waage – Zeitschrift der Chemie Grüenthal, Band 14, No 5, 1975, str. 181–192.

Karikatura babice od Thomasa Powlandsona (pre 1800)

7. Babice treba da obeleže svoj stan nekim upadljivim znakom (Hristovo rođenje, kupanje deteta i sl.).¹⁰

Osim spomenutih, otvaraju se škole za babice i u drugim mestima Austrije: u Pešti (1738), pri Višoj medicinskoj školi u Koložvaru (Kolozsvár, 1775), Klagenfurtu, Pečuju (Pécs), Pragu, Ljubljani (1753/4), Rijeci (1786) i u drugim mestima.¹¹

Škola za babice pri Medicinskom fakultetu u Pešti postala je veoma poznata kada je 1855. godine preuzeo

rukovođenje *dr Ignac Semelwajs* (Simmelweiss Ignác Philipp, 1818–1865), poznati ginekolog i akušer koji je otkrio uzrok babinje groznice.¹²

Pokušaj da se otvori Škola za babice i u nas, učinio je 1879. godine *dr Svetozar Maksimović*, magistar obstetricije i načelnik porodilišta u novosadskoj Bolnici. Pokušaj nije uspeo.¹³ U Beogradu je 1899. godine otvorena *Škola za babice* pri Gradskoj bolnici na osnovu *Zakona o čuvanju narodnog zdravlja* iz 1881. godine (čl. 29).¹⁴

Po odlasku Turaka sa tla Vojvodine 1686. godine odnosno nakon poraza osmanlijske vojske kod Sente, 1697. godine osnovane su Bačka i Bodroška županije i kasnije u njima slobodni kraljevski gradovi a duž Austro-turske granice Vojna krajina kojoj je Subotica (Locus militaris Szabadka) pripadala 1702. godine

I dok je u Vojnoj krajini organizovana bila sanitetska služba sa školovanim medicinskim kadrom po vojnim komunitetima, dotle je u unutrašnjosti županija bio veoma mali broj školovanih babica, diplomiranih lekara i hirurga odnosno u nekim mestima nije ih uopšte ni bilo.¹⁵

O stanju akušerske službe u županijama iznosi u svom *Izveštaju* županijski fizikus Joan Bernard Gregori (Bernardus Gregori Joannes) 1775. godine, kasnije glavni lekar u Subotici. On navodi da u obe Županije rade 48 babica i da je samo 15 od njih imalo diplomu.¹⁶ U ovim krajevima vladala je još tradicionalna medicina (narodni lekari, travari, vidari, vračare i druge neškolovalane osobe) a žene su se pri porođaju obraćale starim, iskusnim „veštima“ i „mudrim“ ženama ili su se bez ičije pomoći porađale. Narod se u nevolji obraćao ovim licima jer su školovana radila u većim ali udaljenim mestima. Prisutna je bila i tzv. religiozna medicina, medicina sveštenika i kaludera koji su pored duhovnog ohrabrenja i molitvama, nekom vrstom magijskog uveravanja i obreda, pružali bolesnima i određenu „medicinsku“ pomoć (lekovito bilje u obliku čaja) jer su kao obrazovani bili upoznati i sa medicinskim saznanjima tog vremena.¹⁷ Zabeleženo je, takođe, da su mnoga mala deca zbog bolesti umirala jer nije bilo školovanih babica koje bi savetovale majke kako da se ponašaju oko novorođenog deteta s jedne strane, a s druge mnoge majke su bile zauzete drugim poslovima i imale su malo vremena da se posvete detetu. Ovo je učinilo da su

¹⁰ IASu (Istorijski arhiv Subotica), F. 261, Magistrat povlašćene kraljevsko komorske varoši – Sent Marija (Subotica) (1743–1779); 1701–1782, 23/1771.

¹¹ P. Dević i sarad. Prve babice i razvoj akušerske službe u Somboru u XVIII veku, u: 250 godina akušerstva i ginekologije na tlu Vojvodine, Novi Sad 1983, str. 45–57.

¹² L. Glesinger, Semmelweiss, I. Ph. u: Med. Enciklop., knj. 8, 1963. Studirao je u Pešti i Beču, gde je diplomirao 1844. Radio je na I odeljenju Akušerske klinike koju je vodio lekar dok je II odeljenje iste Klinike vodila babica. Smrtnost na I odeljenju bila je veća jer su studenti prljavim rukama pregledavali žene dok na II odeljenju nije bilo studenata a babice su redovno prale ruke pre pregleda. Uveo je obavezno pranje ruku rastvorom hlornog kreča. Smrtnost je i ovde opala ali je naišao na otpor kolega. Odlazi u Peštu gde ga lekari takođe ne razumevaju – neki su uz njega (Hebra, Škoda Rokitansky) ali mnogi protiv. Duševno se razboleo pa je lečen u Bolnici za duševne bolesnike. Umro je zbog infekcije nakon uboda prsta iglom.

¹³ J. Maksimović, Razvoj babičke službe u Vojvodini, u: Med. pregled, br. 7–8, 2003, str. 385–388. Svetozar Maksimović rođen je u Beloj Crkvi 1829. godine. Studirao je u Pešti gde je promovisan za doktora medicine 1858. a za magistra obstetricije 1859. godine u Beču. Postavljen je 1873. godine za prvog načelnika Bolničkog porodilišta u Novom Sadu. Predlagao je da se od Ministarstva prosvete Ugarske, zatraži osnivanje Državnog zavoda za osposobljavanje devojaka za babice i porodilje. Pokušaj nije povoljno rešen. Umro je 1888. godine u Novom Sadu.

¹⁴ Stanojević, V. Istorija prvog srpskog Sanitetskog zakona i saradnja SLD. Spomenica Srpskog lekarskog društva 1872–1972. Beograd, 1972. :106–113.

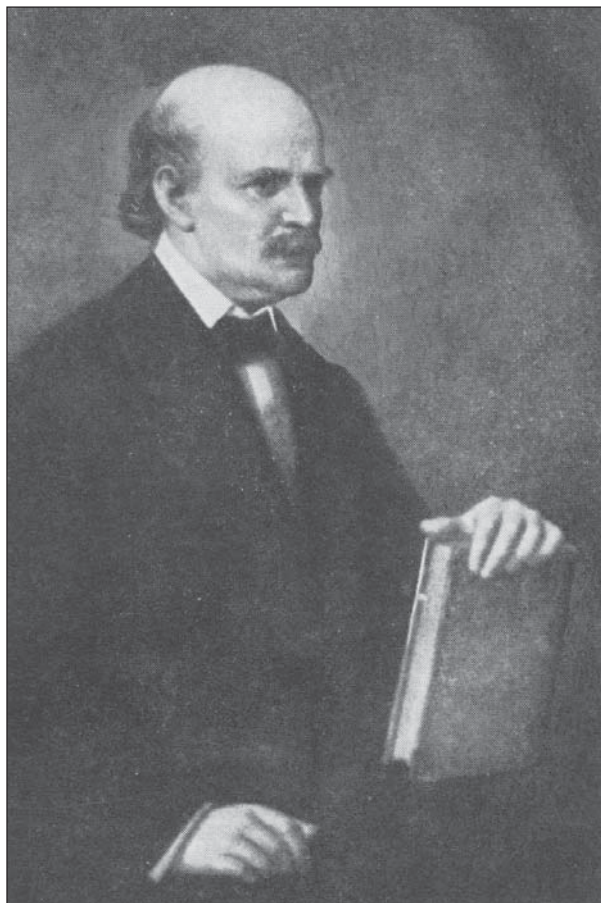
¹⁵ R. Jeremić, Prilog istoriji zdravstvene kulture Vojvodstva Srbije. SANU. Građa, knj. VII, Beograd 1947.

¹⁶ P. Dević i sarad, navedeno delo, str. 45–57.

¹⁷ S. Knežević, Neki oblici održavanja etnomedicinske tradicije sa područja Subotice, u: Zbornik radova I sastanka Sekcije SAP Vojvodine Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Subotica 1969, str. 45–60.

mnoge majke zbog bede, siromaštva i nehigijenskih uslova življenja donosile odluku da svoju novorođenčad (zdravu ili bolesnu) ostavljaju noću na ulici, najčešće ispred nečijih vrata („izložena deca“) kako bi ih neko u jutranjim časovima primetio i uzeo i odneo u Gradsku upravu da bi društvo brinulo o njihovom daljem razvoju.¹⁸

Nakon izdate prve Povelje carice Marije Terezije (Mária Theresia, 1717–1780), Subotica je 1743. godine proglašena *Privilegovanom kraljevskom kameralnom varošicom (trgovištem) Sent Marija* (Privilegiatum Oppidum Regio Cameralis Szent Mária) i dobila svoju upravnu vlast – Magistrat (unutrašnji senat) i Izabranu (zakletu) opštinu (spoljni senat ili iurata communitas) i imala je u svojoj nadležnosti određena prava i slobode u administrativnim poslovima, prava prinude primenjivanjem određenih mera priznanja kod optuženih lica kao i pravo izricanja smrtno

4. Ignac Semelvájs

zakne „pravo mača“ (ius gladii).¹⁹ Tada se javljaju i prvi „medicinski radnici“: ranari–berberi, 1746. godine Toma Sauer (Szauer Thomás, 1748. godine i Stefan Lenard (Lenárd Stephanus) koji se nazivaju „hirurzi“²⁰ te 1752. godine tzv. „zaklete“ babice.²¹ Ranari su po potrebi vršili i dužnost mrtvozorca a sa bobicama i dužnost sudskog veštaka.

Tako je 13. jula 1749. godine Stefan Lenard na zahtev Magistrata pregledao maloletnu Magdalenu (Magdu), ćerku Josipa Mamužića (Mámuzsics József), zbog sumnje da ju je silovao Ivan Mali (Máli Johann), star 18 godina, sluga kod Mamužića. Nakon saslušanja okrivljenog i mišljenja ranara–berbera, počinitelac krivičnog dela osuđen je na smrt odsecanjem glave mačem.²²

Godine 1754. izdata je od viših vlasti *Okružnica* prema kojoj lekari, hirurzi i apotekari moraju polagati ispite na Medicinskom fakultetu a babice kod magistra obstetricije ili gradskog fizikusa. Kako u Subotici nema takvog medicinskog kadra, to su ranari–berberi kao i neškolvane babice odnosno druge „mudre“ žene vršili svoj posao prema svom znanju i umeću čak i posle donošenja Opšteg normativa o organizaciji zdravstvene službe.²³

Dokument iz 1766. godine kaže da u Subotici rade „časne žene“ (Honestae Matronae), neškolvane babice: Helena Kovačević (Kovacsevics Helena), Anastazija Neorčić (Neorcics Annastasia) i Katarina Bajnoci-Matanka (Bajnoczy alias Mátánka Catharin). One su dale mišljenje nakon ginekološkog pregleda 13-godišnje Ane, ćerke Konstantina Vlaha-Bobesa jer se sumnjalo da ju je Laurentije Benetić (Benetich Laurentino) silovao. Nakon saslušanja maloletnice i okrivljenog i pročitano izveštaja babica, overenog od dva senatora, Pravno-krivično veće Magistrata presudilo je: pošto defloracija nije utvrđena ali je okolina vagine poprskana spermom da krivac jedno vreme tri puta po jedan sat dnevno stoji kraj „stuba srama“ (ispred Gradske kuće) sa natpisom o svom prestupu i da dobije 100 udaraca batinom.²⁴

Značajan događaj u zdravstvu je ranije spomenuti Opšti normativ o organizaciji zdravstvene službe koji je važio za celu državu od 1770. godine.

Godine 1777. nalazimo imena babica koje su radile u Subotici (prema popisu senatora Simeona Romića):

1. Katarina Podruani (Podruani Catharin, stara 66 godina, ima 6 godina staža);
2. Elizabeta Sirfi (Szürfü Elizabet, stara 56 godina, ima 5 godina staža);
3. Kata Kovač-Mihalji (Kovács-Mihályi Catha, stara 50 godina, ima 4 godine staža);
4. Eva Biro-Ferenc (Biro Ferencz Eva, stara 50 godina, ima 6 godina staža);

¹⁸ Iványi I. Szabadka szabad kir. város története, II rész., Szabadka 1892, str. 564–565.

¹⁹ E. Vojnić, Organizacija mesne vlasti 1743–1918. godine u Subotici, u: Koreni – svedočenje vekova, Subotica 1991, str. 113–125. Magistrat (unutrašnji senat) je organ političko-upravne i sudske vlasti. U njemu su gradski sudija i 12 senatora. Zakleta opština (spoljni senat) sastavljen je od 60 zakletih građana. Članovi oba magistrata biraju se doživotno. Mesta u Magistratu, upražnjena usled smrti senatora, popunjavala su se izborom novog senatora iz redova građana Zaklete opštine. Upražnjena mesta nastala zbog unapređenja građana Zaklete opštine popunjavala su se iz redova poštenih i obrazovanih građana na predlog članova Spoljnog senata. Ove promene (popune mesta) nazivale su se *restauracija Gradske uprave*.

²⁰ G. Ulmer, Zanatstvo u Subotici 1686–1779. Subotica 1995, str. 140–147.

²¹ Prva Matična knjiga rođenih, vinčanih i krizmanih, Subotica, 1686–1755. Župni ured crkve sv. Terezija Avilske u Subotici.

²² IASu, F. 261, 13/1749.

²³ K. Popov, Higijenske prilike i zdravstveno zakonodavstvo XVIII veka u Bačkoj i Bodroškoj županiji, u: Zbornik radova XIX sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Novi Sad 1968., str. 33–40.

²⁴ IASu, F. 261, 86/1766.

5. Helena Kovačica (Kovácsicza Helena, stara 70 godina, ima 45 godina staža);

6. Agneza Budinčević (Budincsevy Agnes, stara 68 godina, ima 8 godina staža).²⁵

Drugom Poveljom carice Marije Terezije Subotica je 1779. godine proglašena za *Slobodni kraljevski grad pod imenom vladarice* (Liber Regiaque Civitas Mária Theresiopolis).²⁶ Ovim je Gradska uprava dobila još veće obaveze a iz domena zdravstva morao se poštovati Opšti normativ iz 1770. godine.

Istina, u gradu rade: diplomirani hirurg (1771), diplomirani lekar – fizikus (1781), diplomirani apotekar (1780), školovane babice, postoji Uboški dom ali nema bolničku službu. Na taj način Gradska uprava nije u potpunosti ispunila uslove Normativa – može se reći sve do 1841. godine kada je Bolnica otvorena.²⁷ Četiri babice su bile 1788. godine na budžetu grada.²⁸

Grad ima 1780. godine 18730 stanovnika, broj novorođenih je 1485, umrlih 837.²⁹ Broj medicinskog osoblja je relativno mali.

Godine 1796. u gradu su zaposlene „ispitane“ babice: Cecilija Rajzin (Reisin Cecilia) i Terezija Pincerin (Pinczerin Theresia) koje se pominju i 1800. godine.³⁰ Na Gradskom budžetu se 1798. godine nalaze i babice koje nemaju položene ispite³¹ iako je *Naredba* Kraljevskog namesničkog veća 1788. a i ranijih godina tražila da se ba-bičlukom mogu baviti samo „ispitane“ babice (Obstetrices examinatis) tj. one koje su položile ispit u Školi za babice, kod magistra porodništva ili gradskog fizikusa.

Donet je *Zakon* o suzbijanju veneričnih bolesti 1782. godine³² a od 1786. Kraljevsko namesničko veće izdaje *Naredbu*, da gradski fizikus mora obavezno da šalje izveštaje o kretanju bolesnika sa veneričnim bolestima, o broju obolelih od drugih bolesti, o broju trudnica i novorođene dece.³³

I 1810. godine ima babica (na spisku su bez imena), koje, verovatno, nemaju neku diplomu ali se nalaze na budžetu grada.³⁴

Među babicama koje su 1828. godine bile na budžetu grada spominju se: Barbara Tot (Toth Barbála, ima 13 godina radnog staža) i Ana Verner (Werner Anna, ima 10 godina radnog staža).³⁵ Babice su sada već više poštovane

i cenjene pa su ove dve iste godine bile izabrane za članove Gradske uprave.³⁶

Babice su pružale same pomoć porodiljama a u komplikovanim slučajevima pozivale su gradskog fizikusa. Lekove su mogle davati trudnicama i ženama posle porođaja samo po uputstvima fizikusa. Da bi zaštitile fetus morale su da prijavljuju sve trudnice kao i one žene za koje su smatrale da su u drugom stanju. Siromašnim porodiljama pružale su besplatnu pomoć i posle porođaja a imućnijim porodiljama naplaćivale su usluge prema propisanim taksama, davale su mišljenje o potrebi bolovanja trudnicama, učestvovala su pri sudskom veštačenju i donošenju odluka u slučajevima silovanja, pobačaja ili čedomorstva.³⁷

Iako su imale široko polje rada i priznata mišljenja, građanke-trudnice i porodilje i dalje su se obraćale ne stručnim licima, koja su često dovodila do komplikacija pa i smrti porodilje.

Godine 1832. u Subotici se radile „babice pod zakletvom“: Antonija Modorodi (Magyaródi Antonia), Alojzija Henik (Henik Alojsia), Eržebet Stepeg (Sztepeg Erzsébet), Karolina Štajner (Steiner Karolina) i Ana Kuša (Kussa Anna) i dalje je bilo zabranjeno da rade babice koje nisu položile ispit.³⁸

Godine 1834. spominju se dve gradske babice.³⁹

Dr Antun Kovač (Kovács Antonius, 1804–1880), gradski fizikus (1832–1841) u svom *Izveštaju* o broju zdravstvenih radnika u 1835. godini (De statu personalis medico) kaže: da osim lekara, hirurga i apotekara rade i šest dobrih babica koje ne rade drugu službu a diplomirale su kao pseudolekari (Obstetrices sunt bonae sex aliae offices non admata, attamen diplomatica pseudo-medici).⁴⁰

Stalni problem grada je pitanje napuštene dece („izložene dece“) koje je i 1847. godine, dakle već više od 50 godina, aktuelno. Zapisano je da je 1829. godine 20 takvih siročića (trošak za njihovo izdržavanje je iznosio 327 forinti i 116 kruna) a 1847. godine broj ove dece je 156 (troškovi su 2321 forinti i 33 kruna).⁴¹

Na budžetu grada su 1847. godine i babice koje pored novčanih primanja dobijaju i neku vrstu nagrade u naturi⁴² a 1852. godine u gradu je zaposleno šest babica.⁴³

²⁵ IASu, F. 261, 43, 1777.

²⁶ G. Ulmer, Privilegija Slobodnom kraljevskom gradu Marija Terezio-polm u: Koreni – svedočenje vekova 1391–1828, Subotica 1991, str. 81–101.

²⁷ E. Libman, Subotička bolnica, Subotica 1997, str. 42–94.

²⁸ IASu, F. 272, Magistrat slobodnog kraljevskog grada – Subotica (1779–1849), 1770–1850, pred. br. 24-A-8/aec. 1788.

²⁹ IASu, F. 272, pred. br. 15-A-26/pol. 1783.

³⁰ IASu, F. 272, pred. br. 15-A-29/pol. 1796; IASu, F. 272, pred. br. 7-A-30/pol. 1800.

³¹ IASu, F. 272, pred. br. 7-B-31/pol. 1798.

³² A. Steinfeld, Prostitucija u Subotici, u: Zbornik radova I sastanka Sekcije SAP Vojvodine Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Subotica 1969, str. 69–75.

³³ K. Popov, navedeno delo.

³⁴ IASu, F. 272, pred. br. 10-A-42/aec. 1810.

³⁵ IASu, F. 272, pred. br. 15-B-112/pol. 1828.

³⁶ G. Ulmer, Grad lepe budućnosti, u: Pro memoria, br. 9, 1990, str. 8.

³⁷ R. Jeremić, Zdravstvena kultura Vojvodine u XVIII veku, u: Glasnik Istorijskog arhiva u Novom Sadu, sv. 3–4, god. 13, 1940, str. 268–286.

³⁸ IASu, F. 272, pred. br. 12-B-92/pol. 1832.

³⁹ IASu, F. 272, pred. br. 12-A-36/pol. 1834.

⁴⁰ IASu, F. 272, pred. br. 12-A-14/pol. 1841.

⁴¹ IASu, F. 272, pred. br. 18-A-1/aec. 1847.

⁴² IASu, F. 272, pred. br. 11-B-127/pol. 1847.

⁴³ IASu, F. 272, pred. br. 1244/B.m.a. 1853.

ili sumnju na tu bolest prijave kvartovnom lekaru, da roditelje uputi u način lečenja i negovanja deteta.⁴⁹

Krajem XIX veka evidentiran je porast bolesnika sa veneričnim bolestima pa je Gradska uprava donela 1884. godine *Uredbu* po kojoj lekari moraju dva puta nedeljno da vrše pregled javnih žena kojih je 1880. godine bilo u gradu 148 ali i preglede žena-skitnica jer je pomor novorođene dece bio u porastu.⁵⁰

U novoj tada modernoj paviljonskoj Bolnici izgrađenoj

1896/97. godine bio je podignut Paviljon za hirurgiju, ginekologiju i akušerstvo kojim je rukovodio jedan šef-hirurg a jedna babica bila je zaposlena na Odseku za akušerstvo.

U *Pravilniku o radu Bolnice iz 1905. godine*, u poglavlju o negovateljicama kaže se: negu vrše milosrdne sestre, kvalifikovani bolničari/ke, svetovne bolničarke i babice.⁵¹ U Subotici 1911. godine radi 48 babica a 22 u okolnom području grada.⁵²

Összefoglaló

Bábaasszonyok Szabadkán a 18. és a 19. században

E tanulmány keretében található egy rövid történelmi áttekintés a különböző korok gyógyítási módszereiről. A kezdetekben a törzsi varázslók foglalkoztak gyógyítással, az emberek pedig hittek az istenek és istennők természetfeletti erejébe.

A gyógyításokkal kapcsolatos első írások a kőtáblákon és a nehezen érthető egyiptomi papiruszokon maradtak fenn. Később már megjelentek olyan iskolák,

ahol egészségügyi ismereteket oktattak, többek között bábáknak is.

Itt elméletben és a gyakorlatban is elsajátíthatták a megfelelő gyógyítási és ápolási módszereket. Nálunk Szabadkán az első, még iskolázatlan bábák, a 18. században jelentek meg. A 19. században már okleveles bábák dolgoztak, akik az orvostudományi egyetemek keretében működő bábaképző iskolákban tanultak.

Summary

Midwife sevice in Subotica during the 18th ad 19th century

This paper provides a short history about different means of ailment relief through the centuries, from tribe sorcerers and supernatural powers of gods, treatments inscribed in the first medical records on stone slabs and difficult to understand Egyptian papyrus scrolls, to the opening of schools for medical staff (namely Schools for

midwives) for the purpose of theoretical and practical application of the appropriate medical treatment and care. Unprofessional medical workers appear in Subotica in the 18th century and professional midwives educated in Schools for midwives at the Medical Universities in the late 19th century.

⁴⁹ Szabadka sz. kir. város Szabalyrendélete, Szabadka 1884.

⁵⁰ A. Steinfeld, navedeno delo.

⁵¹ Szabadka sz. kir. város „Mária-Valéria“ közkórházának Szabályzata, Szabadka 1905.

⁵² M. Kapor, Razvoj ginekološko-akušerske službe na području Subotice, u: 250 godina akušerstva i ginekologije na tlu Vojvodine, Novi Sad 1983, str. 78-82.

A szabadkai mentőszolgálat megalapítása 1896-ban

*Mindnyájunkat érhet baleset!
A budapesti mentők jelmondata, 1887.*

Összefoglaló: Szabadkán a mentőszolgálat 1896-ban jött létre, egy fiatal és tehetséges orvosnak, dr. Bartha Antalnak köszönhetően. A szabadkai mentőszolgálat az akkori Önkéntes Tűzoltó Testület keretében működött. A szakirodalom, a levéltári anyag és a korabeli sajtó alapján megírt tanulmányban követni lehet a mentőszolgálat alapításának körülményeit, illetve az első évek hasznos és sikeres munkáját, amiért több kitüntetést és dicséretet kaptak.

Kulcsszavak: Szabadka, egészségügy, mentőszolgálat, dr. Bartha Antal

2014. szeptember 26-án múlt 118 éve, hogy a nemzetközi vöröskereszt jelével ellátott, sípoló tűzoltókocsi kigördült a városháza udvarából és a főtéren átrobogva eltűnt a városközpontot övező valamelyik mellékutcában.

Az első bevetésére indult a szabadkai mentőosztály csapata, amíg a születésében leginkább bábáskodó dr. Bartha Antal kissé szorongva, féltő gonddal, de mégis dagadó büszkeséggel kísérhette őket szemmel az első úthajlatig. Bármennyire is bízott a felnőttkort régen megért diákjaiban, aggodalommal kérdezhetette magától: Odaérnek-e? Tudnak-e segíteni a szerencsétlenek? Vajon milyen lesz a hónapok óta tartó, megfeszített munka beért gyümölcse?

A hol sípoló, hol csak zászlót lobogtató, hol pedig szírenázó mentőkocsi azóta is ellengedhetetlen színfoltjai a város utcáinak, de nem ritka vendégei az egykori pusztákat át-átszelő dülő- és műutaknak sem.

A nagyobb méretű centenáriumi megemlékezés nem lett volna ildomos az ország közismert eseményei miatt, így tizenhét év után kíséreltük meg bepótolni az elmulasztottakat. Egyben a több, mint száz év alatt rövidebb-hosszabb ideig a szolgálatban dolgozó többszáz mentőnek (orvosnak, technikusnak, gépkocsivezetőnek...), valamint az alapítónak, és mintegy 25 évig a szolgálat egyedüli orvosának, szervezőjének, tanítójának számító dr. Bartha Antalnak szeretnénk emléket állítani.

A munkának magáért kell beszélnie, de már ezen a helyen szeretném felhívni a figyelmet a szolgálat és a város mindenkor szoros kapcsolatára, még az elmúlt évtizedekben is, amikor az egészségügyi intézmények keretében szerveződött és működött a mentőszolgálat. Vonatkozik

ez a személy- és helynevek írásmódjára is – elfogadtuk az erre vonatkozó, időszerű nyelvtani (magyar, horvát, szerb és német) szabályok ellenében az eredeti okiratokon megjelenő formát is. Mindegyik időszakból számos fénykép, illetve fotón megörökíthető tárgy maradt az utókorra.

Köszönettel tartozom a Szabadkai Városi Könyvtár Helytörténeti Részlegének, a Szabadkai Történelmi Levéltár, a Budapesti Mentőmuzeumnak, a Szabadkai Tűzoltóság és az Egészségügyi Központ Levéltára munkatársainak az anyaggyűjtésben nyújtott önzetlen segítségért.

A megalakulás - előzmények, első lépések

A mai, modern városi mentőszolgálatok egyenesvonalai elődei tájainkon rendre az 1800-as évek végén, illetve a kilencszázas évek elején alakultak. Az európai, de a világ első mentőosztályainak megalapítása azonban visszanyúl az 1700-as évek közepéig, és zömmel a vízbeesettek (vízbeültak) kimentéséhez, valamint ezeknek a helyszínen történő szakszerű ellátásához kötődik. Bártran leírhatjuk tehát, hogy a vízből való mentés – a mai vízimentés – csiráiban gyökereznek a világ szervezett mentésügyének kezdetei.

A majdnem kortársnak minősíthető dr. Flór Ferencnek az 1835-ben Pesten kiadott, *Tetszholtak' felélesztésökröl szóló tanítás* című könyvében többek mellett a mentőszervezetek kezdeteiről is értekezik. Miután vázolja a XVIII. század eleji Németországban, illetve Franciaországban a vízbekerültek kimentésének gátló körülményeit, az alábbiak szerint folytatja: „Végre győztek az orvosoknak és más emberbarátoknak ellenvetéseik, és új nap tünt fel Európában a csak pislogó étellel bíró; de annak előtte minden tétoválás nélkül sírba kárhoztatott szerencsétlenekre nézve. Már 1762-től fogva találattik a Hámbugri tanács végzetei között felsőbb rendelés, és terv az ilyen szerencsétlenekről való bánásmódról, s ezek körül fáradozóknak megjutalmaztatásukról. Ámsterdámé azonban a dicsőség, mert itt alapítottattott 1767-ben az első mentőintézet, mely társaság már a következő esztendőben nyilván közlötte fáradozásainak foganatjait. Innét terjedett el ezen felvilágosodás egész Hollandiára, de főképpen Hámbugba és Veneciába; lassanként pedig Német-, és Olasz-országokra is. Ausztriában 1769-ről, 1799-ről és végtére 1803-ról szóló felsőbb rendeléseknél fogva

tétett nyilvánosság: mit kellesség az ily szerencsétleneknek szabadításukra nézve elkövetni.”¹

A tizenkilencedik század második felében térségünket is elértek az ipari forradalom vívmányai – gőzgépek, villamosítás, vasúti- és vízi közlekedés, mezőgazdasági mechanizáció... A fejlődés egyenes következményeként jelentkező mezőgazdasági, ipari, vasúti, közúti balesetekben több új elemmel bővültek a sérülések. Jellemzővé vált a tömegesség és a nagyobbfokú testroncsolások, de a mentésben nem elhanyagolható tényező, hogy a sérültek gyakran betemetődtek, vagy beszorultak a gépszerkezet részei közé, mint ahogyan azt a balladáinkban többféle módon leírt (énekelt), dobba esett lányok esetei is illusztrálják.

Európa-szerte gyorsan tudatosodott a közegészségügyet intéző és szervező szakemberekben, hogy ezekben az esetekben a műszaki mentés (a sérültek kiszabadítása) mellett, elengedhetetlen az orvosi szempontokat szigorúan figyelembe vevő helyszíni segélynyújtás is, melynek gyakran életmentő jelentősége lehetett. Kézelfogható volt, hogy a városokban már meglévő, többnyire jólműködő és felszerelt tűzoltósági egyesületek hosszabb-rövidebb ideig tartó műszaki kiképzés után sikerrel vállalhatják a sérültek mentésének technikai részét, ám az elsősegélynyújtáshoz és a balesetet szenvedők kórházba szállításához elengedhetetlen a különlegesen felszerelt és kiképzett csapatok létrehozása.

Országos szinten mindehhez a törvényes kereteket az 1876-os magyarországi törvény V. fejezetében foglaltak biztosították:² „V. FEJEZET Segélynyújtás balesetek alkalmazásával 39. § Rögtöni balesetek, valamint gyanítható tetszhalál alkalmazásával a segélynyújtás mindenkinek, ki ehhez tetel vagy tanácsal járulni képes, kötelességében áll. 40. § Mindazok, kik foglalkozásuknál fogva gyakrabban jönnek azon helyzetbe, hogy balesetknél segédkezet nyújthatnak, mint pl. hajósok, halászok, mozdony- és vonatvezetők, bányászok, rendőrök stb., a tetszhalálból felélesztésnek s a segélynyújtásnak lényegesebb eszközlésében oktatóndók. 41. § A hatóság intézkedik, hogy a) népesebb városokban mentőtintézetek állíttassanak, melyek a szükséges mentőeszközökkel és gyógyszerekkel ellátandók; b) hogy a rögtöni balesetek által sújtottak megmentése és segélyezése iránt a lakosság népszerű által kellőleg felvilágosítsák. 42. § A 40. §-ban említett eljárásra nézve az oktatás az illető vállalat vagy hatóság által, a 41. § eseteit illetőleg pedig a felnőttek oktatásával eszközözlendő. Mindezek az általában az egészségügy szemponjtából fő figyelmet érdemlő szabályok a népiskolákban tanítandók. Arra, hogy az ily oktatás megadatott-e, az egészségügyi ügyekben elsőfoku hatóság felügyelni tartozik.”³

Az európai és világviszonylatban is modern megfogalmazású törvény több, lényeges momentumát biztosította a szervezett, szakszerű helyszíni mentésnek. Először is kötelezővé tette a balesetet szenvedők helyszíni ellátását mindenki számára, akiről feltételezhető, hogy a foglalkozásából kifolyólag ért is hozzá. Továbbá, a mentésügy intézményesítése is újdonságnak számított – ennek egyik feltétele, a segélynyújtás népiskolai (elemi) és felnőtt képzési tanítását is kötelezővé tette. Ezen a helyen kell megjegyezni e törvényrendelet 1898-as kiegészítését is, amely kimondja, hogy „...a gyakorló orvos, ki veszély esetében az első orvosi segélynyújtást megtagadja – 100 frtig büntethető – kihágást követ el.”

A gyakorlatban azonban nem volt megfelelő visszhangja a törvényhozók előrelátásának, hiszen az első, a temesvári mentőszolgálat is csak tíz év elmúltával, 1886-ban alakult, és ezt követően 1887-ben a budapesti, majd fokozatosan felzárkózott a vidék is, elsősorban a nagyobb városok, az ipari és közlekedési központok. Az 1890-es évek elejétől számos mentőszolgálat alakult – országos szinten a harmadik 1889-ben Pécsen, 1890-ben Gyöngyösön, 1891-ben Kolozsváron, 1892-ben Nagykanizsán és Székesfehérváron, 1893-ban Kassán, 1894-ben pedig Sopronban és a civis városban, Debrecenben. A felsorolt helységek mentői a kezdetekben különböző, egymástól független szabályzat szerint működtek. Egyes városokban (Budapest, Kolozsvár) önálló szolgálat alakult, míg más helyeken a tűzoltóság, vagy a rendőrség fogadta be a többnyire önkéntes alapon szerveződő mentőosztályokat. Tehát sem szervezési, sem alapszabályzati szinten, sem a pénzelésben nem volt egységes az országos mentésügy. Ezt a tarkaságot csak minisztériumi közbelépéssel lehetett felszámolni.

A mentésügy előmozdítására a Belügyminisztérium 1899 őszére egy nagyméretű találkozót tervezett az érdekeltekkel, melynek előkészítésében fontos szerepet kapott az országos helyzetkép felmérése. Ennek érdekében körrendeletben fordultak az ország városainak vezetőségeihez: „M. kir. Belügyminiszter 9355/VI szám Körrendelet valamennyi városi törvényhatóságnak. Az 1876. évi XIV. tcz. 41. §-ának, a balesetek alkalmazásával szükséges segélynyújtás tárgyában fenálló intézkedései, kötelességévé teszik a törvényhatóságoknak, hogy e czélból egyfelől a népesebb városokban mentőtintézeteket állíttassanak fel, másfelől, hogy a lakosságot népszerű oktatás által, a mentés és segélynyújtás módjaira nézve felvilágosítsák. – Tekintve, hogy az ország gazdasági, ipari és közlekedési életének fejlődéséből folyó körülmények, valamint a városok népességének szaporodása s az ez által feltételezett sűrűbb építkezés és nagyobb forgalom a

¹ *Mentők Lapja*, XXV. évfolyam 8. szám, Budapest, 1933 augusztusa. A forrásként felhasznált, 1903-tól megjelenő újság példányai a dr. Kresz Géza nevét viselő budapesti Mentőmúzeumban (Markó utca 22.) találhatóak – ezúttal is szeretném megköszönni a múzeum vezetőségének az anyaggyűjtésben nyújtott szíves segítségét. A továbbiakban a betűhív másolatokat kövérített betűkkel fogjuk írni.

² Érdemes megemlíteni, hogy a magyarországi mentésügy kezdeteihez egy sokkal régebbi törvény adta meg az első alapokat. Mária Terézia uralkodása alatt (1740–1780) kiadott egy rendeletet, amelyben a vízbefúttak és az akasztottak kötelező elsősegélyben való részesítését találta – kidolgozója dr. G. Von Switen volt, az uralkodónó holland származású orvosszakértője. Az akasztottak újraélesztésével kapcsolatban pl. ilyen rendelkezés is olvasható: „Az érvágás alatt és utána fúvatassék levegő a tüdőbe; a mell pedig és a has posztóval vagy kefékkel dörzsöltessék, a levegőt néha hosszabb ideig hagyván a tüdőben, hogy ezek által kitágulva legyenek, és a vérnek szabad mozgást engedjenek.” (Mentők Lapja, Budapest, 1933., 8. szám)

³ A későbbiekben számos törvénykiegészítést is eszközöltek. Dr. Márkus Dezső szerkesztésében 1912-ben, Budapesten megjelent mű (*A hatályos magyar törvények gyűjteménye II. 1874 - 1880-ik évi törvény cikkek*) szerint a törvénynek két, a mentésügyre vonatkozó jelentős kiegészítése is van. Az egyik: 1901. április 2. : a 14530 sz. VKM rendelet a balesetknél szükséges elsősegélynyújtás ismereteinek a tanítók körében való terjesztése. A másik: 1903. augusztus 20.: a 73595-ös B.M. sz. rendelet cséplőgépeknél készletben tartandó, az elsősegélynyújtáshoz szükséges szerekről rendelkezik (Szabadkai Történelmi Levéltár – a továbbiakban SzTL – 105/II).

balesetek számarányát az országban fokozatosan, s az utóbbi időben rohamosan emelik, s így a mentés és segélynyújtás kérdését ugyszólva napi kérdéssé teszik, szükségesnek tartom, hogy a törvényhatóságoknak az előlídezett törvény rendelkezése tárgyában tett intézkedéseiről magamnak közelebbi és részletes felvilágosítást szerezzek. – Ennélfogva felhívom a városi törvényhatóságokat, hogy hozzám e tárgyban a következőkről jelentést tegyen: 1., Tett – e a városi törvényhatóság a segélynyújtás vagy mentés tárgyában valamely intézkedést, avagy létesített-e e célból valamely intézetet, vagy intézményt? Ha igen, miben áll az, illetve melyek annak szabályzatai, milyen a szervezete? 2., Ha e tekintetben intézkedései eddig nincsenek, melyeket tart e tekintetben szükségesnek s a helyi viszonyok figyelembe vételével kivethetőeknek és életbeléptethetőeknek? E tárgyban teendő részletes jelentését a vonatkozó szabályzatok, rendeletek avagy a fenálló intézmények szervezetét feltüntető szabályok bemutatásával folyó évi május hó 1-ig elvárom. – Budapesten, 1899. évi február hó 3-án.”

A körrendelet enyhén szigorú, kissé fenyegető hangneme nem érintette a szabadkaikat, hiszen ekkor már több mint két éve – a korabeli vélemények szerint is – jól működő mentőszolgálat volt a városnak.

A minisztériumi leirat bevezetőjében említett, a balesetek számát növelő változások Szabadkán is jelen voltak már a XIX. század utolsó évtizedeiben – az 1860-as évek közepén megnyílt első vasutat a századvégig több is követte, fokozódott a magasépítkezés üteme, gombamódra létesültek a gyárak és üzemek, megjelent a városi közlekedés csúcstechnikájának számító villamos, de a demográfiai robbanás sem került el a várost. Az 1901-es népszámlálás szerinti 83 940 lakos mintegy tizenöt százalékos növekedést jelentett az 1891-es, 72 683-as lélekszámhoz viszonyítva. Mellékesen megjegyezve, az említett népszámlálás adatai szerint Szabadka népesség tekintetében Budapest, és a 100 350 lelket számláló Szeged mögött, az ország harmadik városa volt a századfordulón.

A 90-es évek elején azonban a város közegészségügyét intéző tiszti főorvos⁴ még más gondok gyötörték. A szennyvizeknek a városszerte meglévő nyitott csatornákon való elvezetése, az ún. járványkórházak megoldatlan helyzete, a város területén állandó jelleggel előforduló fertőző be-

tegségek, de a közelmúlt (1855, 1873) - nagyszámú áldozatot követelő – járványainak emléke is elsődleges feladatává tette a lappangó járványveszélyek megelőzését. A modern járványtani vívmányok egyike a lakások, házak, épületek, kutak fertőtlenítése volt, az Európa nyugati felén lévő országokban már használatos szerekkel és műszerekkel. Mindehhez szakszerűen kiképzett egyénekből létrehozott csapatra volt szükség, de elengedhetetlen volt az orvosi rend soraiból verbuválendő szakember is, aki a megfelelő kiképzés után megszervezhette a jövőendő fertőtlenítő osztályt. Az 1894-es évi május 10–11-én tartott közgyűlés egyik napirendi pontjában megállapították, hogy az elmúlt, április hónapban jelentősen romlott a város közegészségügyének helyzete. Számos fertőző beteget jegyeztek (kanyaró, tüdőgyulladás, diftéria) és ezért: „Fertőtlenítési eljárás a legerélyesebben alkalmaztatik, amennyiben azt két betanított tűzoltó, orvosi felügyelet alatt gyakorolja.”

A tiszti főorvos választása a közegészségügyi problémák iránt fogékony, fiatal, szabadkai születésű orvosra, dr. Bartha Antalra (1860–1935, Buchwald Áron és Böhm Éva fia) esett, akit 1894-ben a város költségén felküldtek Budapestre, hogy elvégezze az ún. fertőtlenítő tanfolyamot.⁵

Hazatérve a szakmai továbbképzésről, dr. Barthát kinevezték a város fertőtlenítési biztosává, és megbízták egy fertőtlenítő intézmény (osztály) megalakításával, illetve a leendő fertőtlenítők kiképzésével. Részlet az 1895. május 16-án tartott városi közgyűlés jegyzőkönyvéből: „Olvasott a tanács javaslata a fertőtlenítést végző egyének kiképzetése tárgyában, – A fertőtlenítési felügyelettel megbízott dr. Barta Antal kerületi orvos jelentése valamint m. kir. belügyminiszteri intézmény alapján felhivatik az önkéntes tűzoltó testület parancsnoksága, hogy egy szakaszt a fertőtlenítési munkálatokra begyakoroltasson, hogy így minden időben és körülmények között kellő számú fertőtlenítők álljanak rendelkezésre. A törvényhatósági bizottság a fertőtlenítési munkálatokra begyakorolt tűzoltók részére a jelen év végéig havonként 200 koronát szavazott meg.”

A fertőtlenítés kivitelezésének műszaki jellege miatt, egyetlen szervezet fogadhatta be az új intézményt, az

⁴ Dr. Kertész Sándor (1844–1908) családi háza a korabeli VII. kör 37. alatti ház (a mai Lazar cár utca kezdetén a 3-as szám, a Baschféle ház).

⁵ Dr. Libman Emil a Szabadka jeles orvosairól készült munkájában – Istaknuti lekari Subotice, Subotica, 2003. egy fejezetet szentel dr. Bartha munkásságának, illetve az általa kezdeményezett mentőszolgálat megalakításának. Bartha Antal közismert szabadkai zsidó családban született 1860. október 16-án. Apja, Buchwald Áron (1896. június 22-én hunyt el 76 évesen), anyja Böhm Éva (1891 augusztusában hunyt el 69 évesen). Az alap- és középfokú iskoláit a szülővárosában, valamint Kiskunhalason végezte, majd a Budapesti Egyetem Orvosi Karán diplomázott 1887 elején. Orvos-, sebész-, szemész- és szüléstudorként tér vissza Szabadkára (1887. május 25-én hirdette meg a város közgyűlése), ahol segédorvosként dolgozik két évig a Városi Közkórházban, ezt követően pedig évekig a VII. és VIII. körben kerületi orvos (1889 májusában nevezte ki Kállay Albert főispán az üresedésben lévő 7.-8. körorvosi posztra). A kezdetektől vonzódták a közegészségügyi problémák is, így került az 1894-ben szervezett budapesti fertőtlenítő tanfolyamra, melynek befejeztével 1895-ben kezdeményezte a Tanácsnál az ún. Fertőtlenítő Osztály megalakítását az Önkéntes Tűzoltó Testület kereteiben. 1896-ban kezdeményezte a mentőintézmény megalapítását is, amelynek hivatásos orvosa és parancsnoka lett az országváltásig, illetve az 1920-ban kérvényezett nyugdíjaztatásáig. A mentőintézmény megalakulását követő hónapok egyikében a városi közgyűlés tisztújító ülésén hivatalosan is kinevezték a város tisztiorvosává. Az aránylag fiatalon, hatvanévesen nyugdíjazott orvos továbbra is aktív maradt, vállalta az ún. trachoma-rendelő vezetését, valamint évekig betöltötte a zsidó egyházközség alelnöki tisztségét is. Az 1935. szeptember 14-én bekövetkezett elhalálózásával pótolhatatlan veszteséget szenvedett Szabadka mentésügye. A helyi újságok rendre megemlékeztek róla, és méltatták a város közegészségügyében betöltött szerepét. A *Napló* 1935. szeptember 17-i számában közölt méltatás szövegéből: „Számos szubotcai egészségügyi intézmény tartozik hálával dr. Barta Antalnak. Többek között ő volt a kezdeményezője az önkéntes mentők intézményének. Halála hírére a szubotcai városházára, a polgári kassinóra, törvény székre és a zsidó közintézmények épületeire kitették a gyászlobogót s elmulását gyászolja szűkebb családján kívül (özvegye, Lichtner Gizella és anyósa, özv. Lichtner Lajosné) az egész város, amely jó orvost, jó embert és értékes polgárt veszett el.” A zsidótemetőbe helyezték örök nyugalomra (28. sor 17. sírhely) a 39 évesen, 1909. május 25-én elhunyt első felesége, Schütz Teréz (Tercsike, a bajai illetőségű Schütz József leánya, akivel 1888. december 30-án esküdtek Baján) mellé. A munkában közölt fényképhez Mirko Grlica, a Városi Múzeum kustosza révén jutottam, ezuttal is hálás köszönet érte.

Dr. Barta Antal (1860-1930), a szabadkai mentőszolgálat alapítója és első parancsnoka

1888-ban alakult Önkéntes Tűzoltó Testület (ÖTT). A testület 1895. március 10-én tartott évi közgyűlésének határozata értelmében, dr. Milko Izidor mellett dr. Bartha Antal is tagja lett a szervezetnek⁶, akit rövidesen ki-neveztek a tűzoltóság berkeiben a még az évben, 1895-ben létrehozott Fertőtlenítő Osztály parancsnokává.

A fővárosi tartozkodása alatt dr. Barthának alkalmat lehetett megismerni a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület (BÖME) munkáját - esetleg néhány bevetésnek maga is részese volt. A budapesti mentők orvosparancsnokával, dr. Kovách Aladárral is személyes kapcsolatba kerülhetett, és így megteremtődtek a következő lépés, a mentőosztály helyi megalakításának személyekhez kötődő feltételei.

Ha Budapesten nem is, 1895 nyarán, Szabadkán bizonyítottan megismerkedett a két orvos. Augusztus folyamán Vermes Béla, az önkéntes tűzoltók parancsnokának szervezésében tűzoltó tanfolyamot tartottak városunkban, melynek egyik témaköre a balesetekben megsérült személyek helyszíni mentése volt, az előadó pedig dr. Kovách Aladár, budapesti önkéntes mentőparancsnok (Sziebenburger Károly). A helyi *Bácskai Ellenőr* az 1895 szeptember 19-i számában beszámolt az augusztus 17-től 30-ig tartott szaktanfolyamról, melyen 53 hallgató jelent meg. Az elméleti tárgyak között a következők szerepeltek:

⁶ A szabadkai tűzoltóság intézményesítésének kezdetei az 1870. évhez kötődnek. A jelzett évben a tanács több alkalommal is foglalkozik gróf Széchenyi Ödön, a budapesti tűzoltó egyesület főparancsnokának leiratával, amelyben arra ösztökéli a város vezetését, hogy Szabadkán is alapítsák meg a tűzoltók intézményét. A kértek szellemében a tanács kiválasztott egy jelöltet, Kopunovits Károly tiszteletbeli városi írnokot (indoklás: jó erkölcsű, tiszt volt a katonaságnál és a testalkata is erre való), és felküldték a Pesten lebonyolítandó kiképzésre (SzTL, tanácsülési jegyzőkönyvek).

Szabadkai városi Parancsnok!

Az önkéntes mentő csapat oda törekvésit, hogy a városunkban a legelőkelőbbek megelégedjen, mert kint a városban nem annak, hogy csak a gyors, drágaszerű és kérszerű szolgálattal fogjuk egyrészt, ezen új, és most már városunkban nélkülözhetetlen humanitárius irányú intézkedést a nagy köröség által megelégedtetni, másrészt pedig feltételeit elismerésit ki-nívni.

Önkéntességünk teljesítésében így erősebbé vártunk, de, talán nekünk a legelőkelőbbek, hogy félve, népszerűség hiányosságai foglalkozunk, a körül szolgálattal bíróság esetekben kénytelenek vagyunk megfogadni, mert fertőző betegségek megmentésénél az új, halászána nem vagyunk föltérve, pedig megismerni mindennemű eset, hogy vörösség, kórház, diphtéria, mília, hangyák stb. fertőző betegségek megmentésénél az új, a kórházba vagy máshova vitelére k. srünk föltérve, ilyenkor mentőosztályunkat nem vehetjük igénybe, hanem az igen súlyos fertőző betegségek megmentésénél a legnagyobb kiemelésre igényelhetjük, a szükséges orvosság legelőkelőbb mértékben kielégítésére, nélkülözhetetlen körülmények nem illik, parancsnokaink vagyunk kénytelenek vállalni.

Dr. önkéntes parancsnok a lekövetelt Parancsnok nagylelkűségére, kérvén, hogy a mentő csapat részére egy igen könnyen fertőtleníthető, kivétel nélkül hadóggal borított és fertőző betegségek elleni védekezésére alkalmas kocsiat beszeressék kérem. Továbbá kérésrel kérés, hogy a már meglévő hullásválókocsiakat is a be-vezetésre a fertőző betegségek elleni védekezésére szolgáló kocsiakat elhelyezésére egy kintén fenn-álljanak ki, mert semmi esetre sem enged-hető meg, hogy az a mint az most is van, hogy a hullásválókocsi - tehát egy fertő-zött kocsi - a mentő kocsival egy fenn-álljan.

melő kérésrel

Szabadkán 1898 évi október hó 25

Dr. Bartha Antal
mentő parancsnok

Dr. Bartha Antal mentőparancsnok 1898-ban írt levele a városi tanácshoz, melyben egy új kocsi beszerzését kéri fertőző betegek szállítására

szervezés, tűzjelzés, vízszerezés, felszerelés, tűzrendszert, mentőügy, vízimentés, fertőtlenítés, szerek és taktika (a kiemelés a szerzőtől).

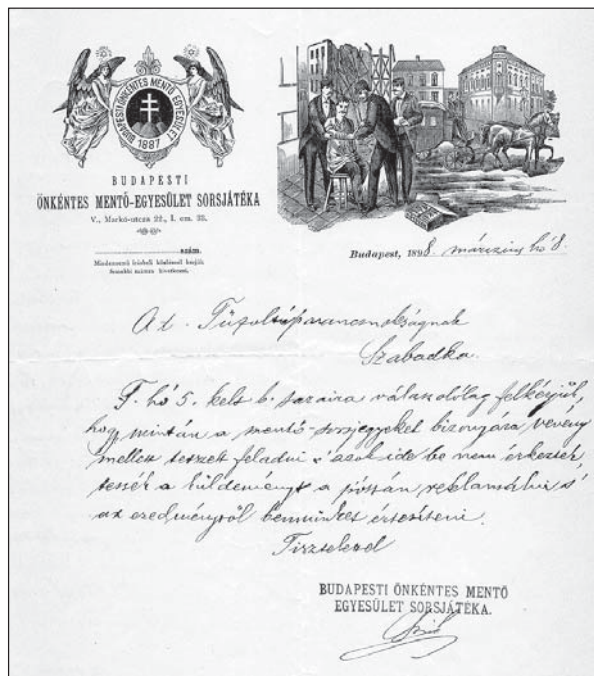

Wenczel Lajos tűzoltóparancsnok

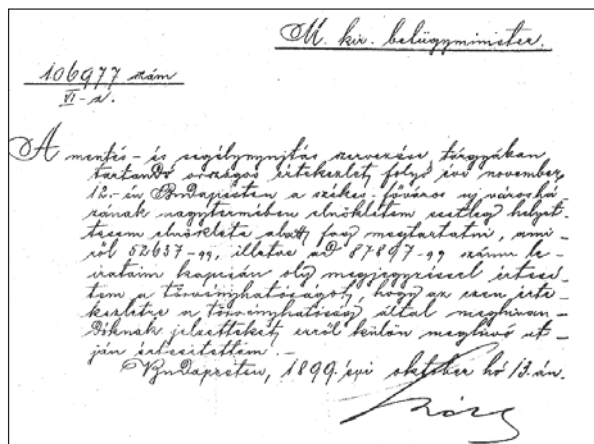
Ezidőben dr. Kovách már közismert volt a magyar mentésügy egységesítéséről vallott nézeteiről. Szerinte országos szinten, egységes elvek alapján kell megszervezni a gombamódra szaporodó mentő intézményeket – ahol lehetséges, önálló egyesületeket kell alapítani, a többi városban pedig az önkéntes tűzoltóság fogadná be a mentő osztályokat. Volt olyan elképzelés is, hogy az önkéntes tűzoltóság egészében, kizárólag csak mentéssel foglalkozna a jövőben, így természetesen nevet is változtatnának – a fővárosihoz hasonlóan, az Önkéntes Mentő Egyesület nevet vennék fel.

Mindez már két évvel korábban felvetődött, az 1893. augusztus 14-én Budapesten megtartott XIV. Országos Tűzoltósági Közgyűlésen. A gyűlés – melyen a szabadkaiak is résztvettek – egyik napirendi pontjában dr. Major Ferenc először ismertette a nyilvánossággal a mentésügy, illetve a mentőegyesületek országos szinten való egységes megszervezésének minisztériumi elképzelését, mely szerint a meglévő, önkéntes tűzoltótestületek rendre átalakulnának mentőegyesületekké. A felszólalást követően jegyzőkönyvileg rögzítettek egy indítványt is: „Dr. Major Ferenc indítványa a mentési műveletek tárgyában, kiadatik a központi választmánynak azzal, hogy dolgozza ki, lehetőleg léptesse életbe s jelentését terjessze be a legközelebbi közgyűléshez. Az indítvány értelmében a tűzoltóságok mint mentőegyesületek volnának hivatva működni (Sziebenburger Károly).”

Szabadkán már hosszabb ideje aktuális volt a mentőszolgálat megalapítása, és a budapesti ÖME megalakulása éppen kapóra jött. Levélben keresték föl szabadkainak, 1895 szeptemberében a budapestieket, erről szól *Szabadkai Hírlap* (X. évfolyam, 38. szám) 1895. szeptember 22-i száma: „Mentőegyesület Szabadkán. Az első segélynyújtás intézménye az ország városaiban mindinkább terjed. A budapesti mentőegyesület megalakulása után első volt Kolozsvár városa, mely az első segélynyújtás intézményét behozta. Igaz ugyan, hogy ugy Budapesten, mint itt is képzett emberek, orvosok és orvosnövendékek teljesítették e humanus szolgálatot, a kisebb vidéki városokban is visszhangra talált az eszme, a hol egyetemek nicsenek. Így legutóbb Szabadkán indul meg a mozgalom mentőegyesület alakítá-

A Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület levele a szabadkaiakhoz, melyben kéri a mentő-sorsjegyek megküldését

A m. kir. belügyminiszter meghívója 1899-ből a mentés és segélynyújtás tárgyában tartandó országos értekezletre

sára, a melynek szervezésére az illetékes tényezők a budapesti önkéntes mentőegyesületet kérték föl. A segélynyújtást egyelőre a tűzoltók fogják gyakorolni, a kiket a szükséges gyakorlatba dr. Kovách Aladár a mentőegyesület főparancsnoka és Breuer Szilárd budapesti tűzoltó főparancsnoksági segédtsízt fognak bevezetni. A két szakértnő a héten utazott Szabadkára.” Az újság nem részletezi azt, hogy milyen volt a mozgalom, kik voltak a szervezők, kik a meghallgatók, milyen fórumokon hangzott el, de az biztos, hogy ilyen tárgyban ez volt az első.

A leendő átalakulásról 1895 végén már nyíltan beszéltek a szabadkai tűzoltóság berkeiben is. A parancsnokok (Vermes Béla, Wenczel Lajos) és az egyesület Fertőtlenítő Osztályának orvosparancsnoka, dr. Bartha Antal egészében magukévá tették a fővárosi elképzeléseket. Mivel az országos szintű átalakulásban az elmúlt két évben nem történt semmi érdemleges, a vezetőség a helyi lehetőségek

Nagybudafai Vermes Béla, országgyűlési képviselő és az
Önkéntes Tűzoltó Testület parancsnoka

kihasználására kezdett összpontosítani – több más városhoz hasonlóan, legalább egy külön mentőosztály megalakítását tűzték ki célul, az ÖTE keretein belül. Az elképzeléseket a néhány hónap után tartott egyesületi közgyűlésen ismertették a tagokkal és a város vezetésével, majd lázas sietséggel hozzáfogtak a megvalósítást megelőző, kötelező tevékenységekhez. Első lépésként – az időközben a tűzoltóság hivatalos orvosának megválasztott dr. Bartha Antal kezdeményezésére – a tanács jóváhagyta a jövődéli mentősök (21 egyén) kiválasztását és

Budapestre küldését, ahol a huzamosabb ideig tartó, dr. Kovách Aladár által vezetett tanfolyamon elsajátíthatják az életmentésnek és elsősegélynyújtásnak az orvosi rendektől is jóváhagyott, legújabb elemeit.⁷ A döntés egyhangú meghozatalához hozzájárulhatott az a tény is, hogy 1896 nyarán már-már tömeges számban jelentkeztek a városban és környékén olyan balesetek, amelyeknél az életmentés érdekében elengedhetetlen lett volna a gyors és szakszerű, helyszíni beavatkozás. Ezekről az esetekről rendre tudósítottak a helyi lapok is: több vasúti szerencsétlenség, melyek egyikében a sérült elvesztette egyik kezét, részleges nyak- és torokelmszés (öngyilkossági kísérlet), két kisgyermek halála (Gilicze János gyermekei) a tűzbevetett töltények robbanásának következtében, cséplési szerencsétlenség. Ez utóbbiról a Szabadkai Hírlap (1896. augusztus 23-i szám)⁸ a *Vigyázatlanság áldozata* cím alatt számolt be: „Egy fiatal szerb menyecske, Szuvajdzsics Györgyné, ő szíváci lakos, napszámosnő e hó 12-én vigyázatlansága folytán a működésben levő cséplőgép dobjába lépett, mely jobb lábát többször kitépte. A szerencsétlen aszszony iszonyu kínok között meghalt.”

A tanfolyamon sikerrel vizsgázó, immár szakképzett mentők visszatértek már előrehaladott állapotban voltak az Önkéntes Tűzoltó Egyesület keretébe tervezett mentőosztály megalakításának előkészületei.

A kezdeményezés és megalakulás mozzanatait majd száz év után, részletesen leírták az egyik helyi újságban is. A *Subotičke Novine* 1979. augusztus 24-i számában közölt cikket (*Kicsit gyógyítottak, kicsit oltottak*) a Szabadkai Történelmi Levéltár anyagát képező, XV 74/1896 jelzésű iratcsomóban lévő ügyiratok alapján írta meg az újságíró. A kutatásunk során nem sikerült fellelni az eredeti dokumentumokat, így a cikkben közöltek fordításával kísérlem meg pótolni a levéltári anyag hiányát.⁹

Dr. Bartha az 1896 közepe táján, a tanácsnak benyújtott folyamodványában többek között így indokolja az ÖTE kereteiben tervezett mentőcsapat létrehozásának szükségességét: „A mindennapos tapasztalat is indokolja egy ilyen intézmény létrehozását. A balesetet szenvedő néha több órán át a közönség részvételtjes sajnálkozása ellenére is a helyszínen fekszik, mert a városnak nincs a sérült szakszerű ellátását biztosító intézménye. Amíg a segítségre vár a szerencsétlen, meg is halhat, illetve indokolatlanul tartós károsodást szenved az egészsége. A továbbiakban pedig nem kevés iróniával jegyzi: Netán egyesek szervezett segítségnyújtásnak nevezik a várakozást, hogy majd csak feltűnik

⁷ Sziebenburger Károly az ÖTE tízéves évfordulójára megírt Emlékkönyvben részletezi a tűzoltósági orvosok kinevezését is. A megalakuláskor, 1888-ban dr. Reisner Gyulát választották meg az egyesület orvosának. Három évvel később dr. Schnier György lett a tűzoltók orvosa. Habár dr. Bartha Antal 1895-ben, mint a testület Fertőtlenítő Osztályának kinevezett orvosparancsnoka automatikusan a tűzoltóság parancsnokságába került, hivatalosan csak az 1896 tavaszán megtartott egyesületi közgyűlésen vált tűzoltósági tisztiorvossá, a már egyesületi orvosként működő dr. Schnier és a vele egyidőben kinevezett ifj. dr. Milkó Izidorral együtt.

⁸ A munkában forrásként felhasznált, korabeli helyi lapok (*Szabadkai Hírlap, Bácskai Ellenőr, Bácskai Hírlap, Neven, Subotičke Novine*,...) és a Sziebenburger-féle monográfia a Szabadkai Könyvtár helytörténeti részlegének az állományát képezik. Külön köszönet Mile Tasiénak és Fleis Ritának, a részleg munkatársainak az anyaggyűjtésben nyújtott szíves segítségért.

⁹ *Subotičke Novine*, 1979. augusztus 24. – MALO LEČILI, MALO GASILI *Zdravstvena komisija grada Subotice jednoglasno je 25. avgusta 1896. godine usvojila predlog dr Antala Bartoa da se osnuje spasilačko društvo koje će se pored ukazivanja pomoći baviti dopremanjem bolesnika u novosagrađenu bolnicu i dezinfekcijom grada. Služba hitne pomoći osnovana je pre 83 godine. Sve je počelo jednom pismenom molbom okružnog lekara dr Antala Bartoa koja je pred senat grada Subotice stigla sredinom 1896. godine. Evo šta dr Antal Barto navodi kao osnovni razlog za formiranje spasilačkog društva koje bi bilo sastavni deo dobrovoljnog vatrogasnog društva: – Svakidašnje iskustvo jasno pokazuje potrebu postojanja ove ustanove. Kad neko doživi nesreću ponekad i satima leži na istom mestu izazivajući sažaljenje, jer odgovarajuće ustanove za pružanje prve pomoći nemamo. Dok čeka pomoć nesretnik može da umre ili ostane trajni bolesnik. U daljem tekstu, koji je inače pisan na mađarskom jeziku, dr Barta sa ironijom pita da li je možda prva pomoć to što se ponekad na mestu nesreće slučajno nađe lekar i pritekne u pomoć bolesniku, ili je ona nešto drugo. On tu govori i o nestručnoj pomoći onih koji se nadu u blizini nesrećenog što može biti kobno za njega, ili stigne prekasno ili sa komplikacijama.*

valahonnan egy véletlenül arrajáró orvos.” Folyamodványában megemlíti a baleset helyszínén tartózkodók gyakran szakszerűtlen beavatkozását is, amely végzetes lehet a sérült gyógyulására, életére nézve. Dr. Bartha Antal szerint a fejlődő, mind népesebb és iparilag erősödő városban a közeljövő történései többszörösen is igazolni fogják a hivatásos mentőintézmény létrehozását. Az indoklást alá-támasztja még a következő, a helyi viszonyokat érintő tényrel is – az új Városi Kórháznak a központtól távolieső térségben való felépítésével: „Az új, a »Mária Valéria« kórház néhány napon belül hivatalosan is megnyitja a kapuit, és mivel távol esik a központtól, a városi közlekedés pedig megoldatlan ebben az irányban, a mentőintézmény feladata lesz a város legtávolabbi részeiből is a biztonságos és gyors beteg-, illetve sérültszállítás.”¹⁰

A város egészségügyi bizottsága (1891 decemberében alakult) az augusztus 25-i ülésén egyhangúlag úgy határozott, hogy elfogadja a kezdeményező orvos javaslatát, és egyben felkéri a tanácsot, illetve a közgyűlést, hogy ennek értelmében a lehető legrövidebb időn belül hozzon döntést a mentőintézmény létrehozásáról. Az új intézmény a sérültek helyszíni ellátása mellett, a közelmúltban felépült városi kórházba való szállításukat is elvégezné, akárcsak a városzerte igényelt fertőtlenítést is, hiszen az ajánlás szerint az ÖTE nemrégiben alakult Fertőtlenítő Osztálya és az alapítandó Mentő Osztály egységes vezetés alatt fog működni.

Időközben a mentők komoly bizonyítási lehetőséget kaptak a Budapesten lebonyolított tűzoltóversenyen. Az augusztus 15–16-án tartott XIII. országos versenyen a szabadkai tűzoltók vitték el a babért, elnyerték a legjobb tűzoltó egyesületnek kijáró, ún. Király-díjat. A verseny mentői biztosítását a szervezők a helyszíni mentésre nemrégiben kiképzett szabadkaiakra bízták, amit dr. Bartha Antallal az élükön szakszerűen el is végeztek – mindezért külön elismerésben részesültek a mentést felügyelő Budapesti Mentő Egyesület részéről.

Miután a város biztosította munkájukhoz az elengedhetetlen feltételeket – helyiség, felszerelés, kocsik, műszerek, fogyóanyagok, szervezési és működési alapszabály, 1896. szeptember 12-én hivatalosan is a polgárok szolgálatába állították az új mentőszubjektumot. Egyben a szinte katonailag szerveződő tűzoltóság orvosát, dr. Bartha Antalt kinevezték a mentők parancsnokává. Rövid ideig Mentő-intézmény (Mentő-osztály) volt a hivatalos megnevezése, de az alakulástól hozzácsatolt fertőtlenítők miatt a továbbiakban a *Szabadkai Önkéntes Tűzoltó Testület Mentő és Fertőtlenítő Osztálya* néven szerepelt hosszú éveken át.¹¹

Ma már érthetetlennek tűnik, hogy a szeptemberi megalakulásról a helyi sajtóban egy nyúlfarknyi tudósítás sem jelent meg. Az első híradás csak néhány hónap után, a következő év elején tartott tűzoltói közgyűlésen kapcsán jelent meg róluk, amikor már régen túl voltak az első, szeptember 26-i bevetésen. Az Önkéntes Tűzoltó Testületről viszont gyakran írtak ezekben a hónapokban. A már említett, a millenniumi év (1896 augusztusa) kapcsán Budapesten megtartott országos tűzoltóversenyen elért

kiváló eredményekről hetekig cikkezett a szabadkai sajtó, ám a mentőfeladatokat a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület parancsnoksága szerint is kitűnően ellátó néhány tűzoltóról és dr. Bartha Antalról egyetlen sor említés sem történt a helyi krónikákban. Az 1897. február 14-én tartott tűzoltótestületi közgyűlés szintén a millenniumi versenyeredmények jegyében zajlott. Az elmúlt évi működést összefoglaló titkári jelentés is zömmel ezt taglalta, majd röviden szólt az évi költségvetésről, de meg sem említette a Fertőtlenítő-, illetve Mentőosztály ténykedését. A *Szabadkai Hírlap* február 17-i számában megjelent tudósítás szerint a titkár jelentését követően dr. Bartha Antal emelkedett szólásra, és felhívta a közönség figyelmét a testület ezen osztályaira is: „E titkári jelentés után dr. Barta Antal orvostudor mint testületi orvos meleg hangon emlékezett meg az önk. tűzoltó testület kebeléből alakult fertőtlenítő és mentő csoport működéséről, – mely a múlt évben az ezredévi ünnepek alatt, a többi tűzoltó testület elismerésével találkozott s mint követésre méltó példát utánozni is fogják.”

A *Bácskai Ellenőr* a február 18-i számában leköszölte az elhangzott felszólalás teljes szövegét: „Dr. Bartha Antal, a mentők parancsnoka, a tűzoltó testület egészségügyi viszonyairól és a mentő csapat eddigi működéséről a következő érdekes jelentését olvasta fel: Tisztelt Közgyűlés! A szabadkai önkéntes tűzoltótestület fennállása óta, tagjainak megtisztelő bizalmából orvosok vagyok, mindazonáltal csak ma lépek először a tisztelt Közgyűlés elé, hogy működésemről beszámoljak, nem hanyagság vagy hivatásom iránti közönyösség tartott eddig is vissza, hanem a szerencsés egészségügyi viszonyok a melyek testületünkben voltak, nem igen adtak anyagot a beszámolóhoz; ami az 1896. év egészségügyi viszonyait illeti, ugyancsak örömmel jelezhetem, hogy azok igen kedvezők voltak, a mennyiben csak igen csekély számu és enyhe lefolyásu megbetegedések fordultak elő és így ennek részletezésétől a kedvező viszonyok fölmentenek és áttérhetek egyéb működésünk részletezésére. T. közgyűlés! Önök előtt tudva van, hogy az önkéntes tűzoltó testületnek egy csoportja az 1896. év folyamán állandó alkalmazásban mint fertőtlenítők és mentők működtek, kiknek eredménydús üdvös működését alig vagyok képes kellőleg méltányolni, mert a tapasztalat kétségtelenül igazolta, hogy a fertőtlenítő eljárás által nem egy ízben sikerült a fertőzőbetegségek tovaerjedésének útját állani, avagy nem bizonyítja-e kellőleg az állítást azon körülmény, hogy városunkban a himlő és vörheny teljesen kipusztult, a hagymáz ritkábban fordul elő, a roncsolatorok-lobban pedig a megbetegedések a minimumra redukálódtak, bátran elfogultság nélkül merem mondani, hogy a kedvező viszonyok egyedül a fertőtlenítő eljárásnak tulajdonítandók, de igazolja ez állítást maga Szabadka városának nagy közönsége is, kik működésünket kezdetben a legnagyobb ellenszenvvel fogadták és örültünk ha az ide vonatkozó törvények támogatása mellett csupán a fertőzött szobát fertőtleníthettük, holott ma önként jönnek és kérnek bennünket, hogy a fertőtlenítést minnél apróbb részleteiben és minnél kiterjedtebben foganastósítsuk, ez irányba haladva és működve az 1896. év folyamán fertőtlenítést eszközöltünk és pedig: (majd következik a részletes, havon-

¹⁰ Subotičke Novine, 1979. augusztus 24.: Nova bolnica »Maria Valéria« otvara se za nekoliko dana, a zbog udaljenosti od grada i slabih saobraćajnih veza služba spasilačkog društva imaće zadatak da prevozi bolesnike i iz najudaljenijih delova grada.

¹¹ Szabadka körül, a Délvidék keleti térségében többszáz kilométeres körzetben nem volt még 1896-ban mentőszolgálat, Zombor, Újvidék, Nagybecskerek, Szeged, Kecskemét rendre a későbbi években alapították meg a saját szolgálataikat.

kénti kimutatás a 179 fertőlenítésről - 102 torokgyík, 61 himlő és 16 tifusz esetében). Erről beszámolva áttérek a testület igazi, tiszta emberbaráti szeretete által létesített mentőcsapat működésének beszámolására, és habár e csapat még nem volt képes jelentékenyebb tért hódítani, mindazon által a kezdet nehéz küzdelmeinek küszöbén is már oly kitüntetésben részesült, mely buzdításul szolgál a lankadatlan küzdelemre és munkálkodásra, mert ki nem lenne büszke azon elismerésre, melyben részesültünk, midőn a milleniumi országos versenyen az összesereglett régi és tekintélyes tűzoltó-testületek közül egyedül mi szabadkaiak voltunk ellátva mentő-csapatral és bennünket kértek fel és biztak meg a felügyelet teljesítésével, a versenytéren a mentők három esetben nyújtottak segédkezést. Városunk területén 13 esetben működünk és habár e szám jelentéktelen is, de ezek között már volt nem egy olyan, kinek a gyors és megfelelő segélynyújtás mentette meg életét, és ha csak egy emberi életet is sikerült megmentenünk, fáradtságunkat sokszorosan megjutalmazva látjuk. Végül engedjék meg, hogy még egy pillanatra igénybe vegyem türelmüket és kérem a tisztelt közgyűlést, hogy mondja ki határozatilag miszerint megbízza a testület parancsnokságát, hogy 1897. év folyamán kizárólag a mentőegyesület javára valamely jótékony-célú mulatságot rendezzen, hogy így, a nagy közönség támogatásával egy mentő kocsi beszerezheszünk, mi által tulajdonképpen hivatásunkat a legszélesebb körben is érvényesíthetjük. Kérem az indítványom elfogadását és jelentésem tudomásul vételét. A jelentés egyhangulag elfogadott azzal, hogy a mentőcsapat osztálynak - eddigi buzgó működéséért - jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatik, egyuttal a betérjesztett jelentés másolatban a városi tanácscsal - pártolás végett - közöltetik."

A mellvegetésre hajlamos városi közönségnek igen tetszhetett a jelentés, mert nagy tapsot, ovációt kapott a testületi orvos felszólalása.

Ezt követően a helyi tudósítók is jobban odafigyeltek, és a már említett *Szabadkai Hírlap* 1897. február 28-án, a megalakulásuk utáni hatodik hónapban közölte az első tudósítást bevetésükről. Egy öngyilkossággal kapcsolatban írták: „Elment a »Széchenyi kávéházba« s ottan a mult szerdán virradóra palam et publice forgó pisztolyával - a vendégek rémületére - főbe lőtte magát. Önkéntes tűzoltó testületünk mentő csapata csak hült tetemét szállította a hullaházba.”

A következő két újságtudósítás is hullaszállítói minőségben szólt a mentőkről. A *Szabadkai Hírlap* 1897. április 28-i számában három eset, két öngyilkosság és egy baleset kapcsán írt a mentőkről. Az első egy vasúti szerencsétlenséggel kapcsolatos: „Önkéntes tűzoltó testületünk kebelében megalakult „m e n t ő - c s a p a t” nemes emberbaráti kötelességét nap-nap után teljes odaadással teljesíti; így e hó 25-ikén a vasúti rendőrség telefon utján értesítette a mentőket, hogy este 8-9 órakor a vasúti személy pályaudvarban - vonat alatt egy ember fekszik. A gyorsan helyszínére siető mentők azután a kiszemelt S a l g a Mihály 70 éves szabadkai illetőségű egyént a bajai temető boncztermébe vitték ki. Öngyilkosságának oka ismeretlen.” A másik öngyilkosság a Bajai temetőben történt: „A telefon által a mentők a helyszínére hivatva a tetemet a bonczterembe helyezték el.” Ebben a számban olvashatunk az első, sikeres beavatkozásokról is egy balesetnél. A tudósítás sze-

rint 1897. április 26-án az ittasan, Ludas felé szekerező Mészáros Sándor nekihajtott egy karónak. A szekér felfordult és a hajtó súlyosan megsérült, ahogyan a mellette ülő felesége is: „Mészáros Sándor fejen és testén zuzodást szenvedett, neje szintén koponya zuzodást szenvedett. Mentőink itt is gyorsan a helyszínére siettek és a sérülteket a Mária Valéria kórházba szállították.”

Az 1897-es évi közgyűlésen bejelentették az Önkéntes Tűzoltótestület tízéves fennállásának a következő évre tervezett megünneplését és ennek kapcsán felkérték Sziebenburger Károly (1849-1905) gimnáziumi tanárt a testület monográfiájának, illetve emlékkönyvének megírására. A jubileumi évre elkészült és *A szabadkai Önkéntes Tűzoltó-testület tíz éves fennállásának Emlékkönyve* címen kiadott műben a szerző a mentőcsapatnak is szentelt egy rövid fejezetet: „M e n t ő c s a p a t. A szabadkai önkéntes tűzoltó testület az emberbaráti szeretet szolgálatában állva városunk közönsége iránt érzett, nemes kötelességet vélt teljesíteni midőn 1895. év végén elhatározta, hogy a város területén előforduló mentési munkálatokat is teljesíteni fogja. A tűzoltó testület legénységéből álló »Mentő csapat« kitanítását és a mentési munkálatok vezetését Dr. Bartha Antal mentő parancsnok vállalta el. A mentők a szorgalmas és szakszerű tanítás által oly ügyességre és ismeretekre tettek szert, hogy az 1896. évben a milleniumi országos önk. tűzoltói versenyen a versenytéren a mentői szolgálatot elválták és azt a fővárosi mentők legnagyobb elismerése mellett teljesítették. A mentők által teljesített szolgálatban buzdításul hatott azon lelki tudat, hogy szolgálatukkal a szerencsétlenül járt embertársaiknak nyújtanak enyhülést, s fáradozásuk legnagyobb jutalmát abban találják, hogy ha a sok mentési munkálat közül csak egynek is sikerül a gyors segélynyújtással életét megmenti. A mentők, tisztán humanistikusan célzott szolgáló kis csapatának a kezdet nehézségével igen sok küzdelme volt, mi részint hiányos felszerelésének, részint pedig annak volt tulajdonítandó, hogy városunk közönsége a mentőknek igénybe vételétől idegenkedést mutatott. De ügyük iránt mindinkább fokozódó lelkesítő szeretet csakhamar legyőzte ez akadályokat, úgy annyira, hogy ma már ez intézmény nélkülözhetlen, és ezért elismerés első sorban Wenczel Lajos parancsnokot és Dr. Bartha Antal orvostudort illeti, kik ez intézmény keletkezésében és megerősítésében lankadatlan buzgalmat fejtettek ki. Hogy ez intézmény iránt mily nagy volt az idegenkedés, azt legjobban igazolja azon körülmény, hogy a működésük első évében vagyis 1896-ban csupán 13 esetben (ez a bevetések, és nem az esetek száma), míg 1897-ben 122 és 1898. év első felében már 133 esetben lettek igénybe véve. Intézményünk nélkülözhetlen voltát belátva városihatóságunk a mentőket egy új, a kor és a tudomány igényeinek megfelelő mentőkocsival és egy új hullaszállító kocsival látta el, ezen humanistikusan intézmény támogatásával annak megerősödése és tovább fejlődése bizony remélhető. E sorokat nem zárhatjuk be anélkül, hogy dr. Bartha Antal orvostudornak nemes, önfeláldozó működésért a nagy közönség előtt is hálás köszönet érzetét ne tolmácsoljuk. Közgyűlési jegyzőkönyveink is háromszor emlékeznek meg hálás szavakban dr. Bartha Antalnak odaadó ügybuzgalmáról.”¹²

Tehát, ami a bevetések számát illeti, a gyakorlat alaposan rácsáfolt a kezdeti felmérésekben előrelátott évi 70-80-as

¹² A tíz év múlva, 1908-ban megjelent mentősújságban (*Mentők Lapja*, 1908, VI. évf. 5. szám) a magyarországi mentőegyesületek rövid történetét bemutató értekezésben is e szöveg betűhív másolatát hozták le, azzal, hogy 1907-tel bezárólag kiegészítették az esetszámokkal (1907-ben már évi 1200 bevetésük volt a szabadkai mentőknek).

esetszámra. A megalakulást követően a második évben már többszáz alkalommal igényelték a polgárok a mentők beavatkozását – igazolva egyúttal az új szolgálat nélkülözhetetlenségét. A mentők működésének előrelátott mechanizmusára (riasztás, helyszíni kiszállás, mentés, elszállítás), és a kezdeti nehézségekre többször is rámutat Vermes Béla (1864-1930, nagybudafalvi Vermes Gábor és Piskovics Gizella fia) testületi főparancsnok. A tanácshoz intézett egyik levelének betűhív másolata:¹³ „(A szabadkai önk. tűzoltó testület Parancsnokságától. 60/898 pnoksági szám. Tekintetes Tanács! E város nagyrebecsült Tanácsa testületünk mentő osztályát a rövid múltban akként rendeztette be, hogy az nemcsak a kor igényeinek teljesen megfelel, de olyan amilyenlyen egy vidéki város sem dicsekedhet. – Hogy azonban a működésében is a célnak és a követelményeknek megfelelő lehessen, első sorban is feltétlenül szükséges, hogy a mentőosztály parancsnokának – dr. Barta Antal – orvosnak lakása, a mentő állomással nyilvános távbeszélővel összeköttetés és másod sorban, hogy egy fogat a mentési szolgálatokra beállítottassék. – Ebbeli kérelmünket a következőkben van szerencsénk indokolni: Az esetek emelkedésének aránya oly tekintélyes, hogy az amíg egyrésztől feltétlenül bizonyítja az intézmény fennállásának égető szükségét, addig más részről – mai viszonyaink között – az önkéntes tűzoltó testület szabad működésének bizonyos mértékben rovására történik, miután pedig nem is lehet, de nem is szabad azon helyzetet túrni, hogy egyik humánus intézmény a másikat működésében bénítsa, s miután szerény anyagi viszonyainknál fogva a felmerülő anyagi akadályokat saját erőnkől leküzdeni nem bírjuk, – kérjük a tek. Tanácsot: Miszerint ezen akadályok elhárítása céljából szíveskedjék egy állandó fuvar a mentési célokra beállítani. – Mert figyelembe véve, hogy a testület csak két saját fogattal és egy előfogatossal rendelkezik, hogy továbbá két fogatot ezen háromból állandóan tűzkészletben, egyet pedig – a szükséghez képest vízhorodásra – tartalékban kell tartani, világos, hogy azon esetekben, midőn egy és ugyanazon időben történik egy tűz és egy mentési eset – /: mi gyakran előfordul:/ – mindkettőnek megfelelni és a közönség jogos igényeinek kielégítően eleget tenni, teljesen képtelenség, – Igaz ugyan, hogy midőn a mentő intézmény szerveztetett, annak működése az ö. t. testület már meglévő erejével célzottatott biztosítani, de amint azt az alábbi statisztikai adatok fényesen bizonyítják, ezen cél a mentési esetek számának óriási emelkedése folytán immár teljesen lehetetlen. Mert világos, hogy míg az 1895 iki (helyesen 1896) – tehát a kezdő évben – előfordult 27 mentési esetet a tűzoltó testület saját fuvarával is elláthatta, addig most, midőn a mentési esetek száma a jelen év folyamán az alulírt napig már 147 esetet tett ki, e módon keresztülvihetetlen, – Tekintetes Tanács! Ha visszatekintünk a legutóbbi évtized óriási haladására, ha tekintetbe vesszük, hogy ezen város rapid emelkedése nem mindig azon természetes öserőből folyt, mely öserővel minden erkölcsi testület többé-kevésbé van megáldva, hanem tekintélyes anyagi áldozatok idézték elő, melyeknek meghozatalára a város közönségének ügyeit kezdeményező hatóságok minden körülmények között bizonyos lekesedéssel tettek javaslatokat, – ha tekintetbe vesszük továbbá, hogy a jelen esetben is oly humanitarius intézmény biztosításáról van szó, mely egyrésztől a város eddigi haladásának keretébe beilleszkedik, más részről, melynek

szükségessége hasonló fejlődésű városokban – az egész világon immár mindenütt elismertetett; meg vagyunk győződve, hogy a törvényhatóság ügyeit intéző tekintetes Tanács nem fog ez alkalommal sem elzárkózni azon kérelmünk támogatása elől, hogy a mentés céljára a város közönségének terhére egy fuvar állíttassék be. – Kérelmünk, mely városunk összes közönségének javát célozza – megújítva maradunk Szabadkán, 1898. augusztus hó n. – hazafiúi tisztelettel Vermes Béla – parancsnok.”

A kérvényezett távbeszélő (telefon) állomások felszerelését gyorsan megvalósították (október folyamán), azonban a külön fogat kérdésének megoldása még váratot magára. Részlet a folyamodvány utáni tanácsülési határozatból: „Ezen kérvény folytán elhatározza, miszerint az önk. tűzoltó testület mentőosztályára és Dr Barta Antal mentő orvos lakására a nyilvános telefont bevezeteti, míg ellenben egy pár lónak a mentő egyesület céljaira leendő átengedését ezidőszerteljesíthetőnek nem találja.”

Visszakanyarodva az 1899 februárjában érkezett minisztériumi körrendelet tárgyához, a tanács már a harmadik éve működő mentőszolgálatról küldhetett jelentést a belügyminiszternek. Az áprilisi tanácsülésre elkészült egy részletes, mindent átfogó jelentés a mentőosztály addigi ténykedéséről, melyet a tanácsnokok minden megjegyzés nélkül tudomásul vettek, és jóváhagyták a minisztériumba való elküldését. Mivel ez az első, a kutatásainkban fellelt legteljesebb jelentés a kezdeti évek sikereiről, nehézségeiről, az osztályon dolgozók létszámáról, szakmai felkészültségéről, valamint a világszínvonalat biztosító felszerelésről – indokolt a jelentés egészének a közlése: “Nagyméltóságú m. kir. Belügyminisztérium! A nagyméltóságú m. kir. belügyminisztériumnak 9355/sz. a. szám alatt leérkezett körrendelete folytán, a jelenleg Szabadkán fenálló és működésben lévő önkéntes mentő és fertőtlenítő csapat belsőszervezetéről való jelentésemet az % - 2% és 3% alatti csatlománnyok kapcsán a következőkben terjesztem elő: Szabadka szab. kir város tanácsának fölhívására, 1895 évben az önkéntes tűzoltó testület kebeléből megalapított a fertőtlenítő intézet, a melyhez egy évvel később 1896 ban csatlakozott az önkéntes tűzoltó testület parancsnoksága által létesített önkéntes mentő csapat, a kiket Dr Kovács Aladár a budapesti mentő egyesület parancsnoka rendes tanfolyamon képezett ki és vizsgált meg. A mentő csapat jelenleg Dr Barta Antal kerületi és önkéntes tűzoltó testületi orvos parancsnoksága, illetve vezetése alatt áll és 21 főből álló vizsgázott mentőt számlál a kikkel nevezett parancsnokuk hetenként kétszer szakelőadásokat és gyakorlatokat tart. A mentők éjjel – nappal felváltva folytonosan szolgálatban állanak, még pedig akként hogy minden pillanatban a jelzett baleset színhelyére kivonulhatnak. A mentőcsapat teljesen különálló szertárral bír, a melyben a következő szerek és eszközök vannak,

- a.) Egy a város közönsége által adott, a kor igényeinek teljesen megfelelő legujabb szerkezetű mentőkocsi (Geitner és Rausch féle gyártmány) teljesen felszerelve értéke 1200 frt.
- b.) Egy fölszerelt hullaszállító kocs 350 frt.
- c.) 6 drb hordágy 48 frt.
- d.) 5 drb felszerelt mentőszekrény 150 frt.
- e.) 1 sebészi műszerszekrény 48 frt.

¹³ SzTL, XVII 31/1898.

f.) 1 Lingnerféle fertőtlenítő készülék	75 frt.
g.) 4 dr fekező polya (őrültek szállításához)	12 frt.
h.) 3 drb asbest fáklya	36 frt.

összesen 1919 frt.

A mentő és fertőtlenítő intézmény fenntartása a mult 1898 évben felmerült kiadások szerint a következő,

a.) 4 mentő és fertőtlenítő évi fizetése	1200 frt.
b.) gyógy- köt- és fertőtlenítő szerek	1100 frt.
c.) mentőkocsizhoz 2 drb lo, tartás díja	480 frt.
d.) egy kocsis évi fizetése	240 frt.
e.) egy szolga évi fizetése	240 frt.
f.) 4 mentő, kocsis és szolga évi ruházata	150 frt.
g.) helyiség fenntartása, világítás, fűtés stb	400 frt.
h.) évközben előforduló kocsi, szerszám, szerek stb. javítása, - lovak patkolása	150 frt.
i.) Irodai szerekre és postaköltségekre	50 frt.

összesen 4010 frt.

A mentő csapat eddigi működéséről való jelentést %, az „alap” és „szolgálati” szabályzatot pedig 2 % és 3 % alatt ide mellékelem. Meg kell említenem, hogy a mentők eddigi derék működésükkel, nem csak a közönség osztatlan bizalmát de az orvosi kar teljes elismerését is kivívták maguknak. Az itt közölt részletes jelentés kapcsán, mely tisztelettel említjük fel, hogy a város közönsége nagy áldozatok árán tartja fenn közegészségügyi intézményeit és ennél fogva azon tiszteletteljes kérelemmel járulunk a nagyméltóságú m. kir. belügyminisztériumhoz, hogy kegyeskedjék az országos betegápolási alaphól a szabadkai mentő és fertőtlenítő intézmény fenntartásához anyagi segílyt kiutalványozni. Szabadkán 1899. apr.”

Gond volt viszont a belügyminiszter által követelt működési és szervezési alapszabályzattal, mert a kérés idejében az Önkéntes Tűzoltó Testület nem rendelkezett olyan hatályos okirattal, amelybe szervesen beépíthette volna az utólagosan megalakult részlegeinek, osztályainak (Mentő és Fertőtlenítő) működési szabályait.

A körrendelet megérkezését követően gyorsított eljárásba kezdtek, hogy pótolják a közigazgatási hiányt (szabálytalanságot). Szinte napokon belül, február 26-ig elkészült a tűzoltótestület főparancsnoka, Vermes Béla által aláírt, a *Szabadka sz. Kir. város Önkéntes Tűzoltó Testületének Alapszabályai 1899* megnevezésű, módosított alapszabály. A jóváhagyást követően a tanács, véleményezés és hitelesítés céljából felterjesztette a munkaváltozatot, melyet a belügyminiszter 1899. március 10-én, némi kiegészítéssel elfogadott és hitelesített.¹⁴

A működési szabályzatnak a mentőosztályra vonatkozó cikkelyei: „2 §. - A testület célja: a rendszeres tűzoltás, - egyéb vész esetén való segédkezés úgy a mentés Szabadkán és esetleg környékén. Feladata:

- a.) a tagoknak a tűzoltás és egyéb mentési munkálatokban való elméleti és gyakorlati oktatása. -
- b.) esetleg tartandó éji és színházi őrszolgálat. -
- c.) a tűz és egyéb vész eseteknél úgy a balesetek alkalmával a szükséges segély [s illetve elsősegély:] nyújtása. “

A 4. § részletezi a különböző tagsági formákat (tisztelbeli, alapító, pártoló, működő) és külön kitér a

működő, tehát a tűzoltásban és mentésben résztvevő tagokra: „Működő tag lehet minden fedhetetlen jellemű s foglalkozású férfi, ki 18ik életévét meghaladta, egészséges, ép testű és legalább 155 cm. magas, ha külömben a parancsnokság által megállapított felvételi feltételeknek eleget tenni képes.”

A 13. § a testület ügyeit intéző szerveket dolgozza fel, a közgyűlést és a parancsnokságot. A parancsnokságra vonatkozóan: „A parancsnokság tagjai a parancsnok, a 6 §. értelmében választandó 5 tag /: a tisztelbeli, alapító és pártoló tagok sorából :/ 4 működő tag a legénységi állományból, úgy az alparancsnok tisztek és a tisztviselők. - Tisztviselők: az ügyész, a pénztárnok, ellenőr, orvos, állatorvos és mérnök kik lehetőleg a pártolók sorából választandók.” Ez a pont részletezi az egyenruha viselését is: „A testület működő tagjai és az orvosra a „Magyar országos tűzoltó-szövetség” által megállapított és a nagymélt. m. kir. Belügyminisztérium által 120151/897 sz.on jóváhagyott „Szervezeti, egyenruházati, rangjelzési és felszerelési” szabályzat kötelező. - Ettől eltérő egyenruhát vagy rangjelzést senki sem viselhet.”

A 20. és 21. § a parancsnok kötelezettségeit taglalja, aki többek között: „Tartozik a „Mentő-osztályra” felügyelni és a szolgálattételt ellenőrizni. Intézkedik a tisztelt személyzet felfogadása és elbocsájtása tekintetében és rendelkezik a testület fogataival.” A következő, a 22. § a tisztek feladatait sorolja fel: „A tisztek hivatnak a testület ügyeinek vezetésében a parancsnokot és helyettesét hathatósan támogatni különösen pedig a tűzoltó és mentő szerekkel való bánásmód valamint a mentő szolgálat betanítása körüli teendőket végezni és az őrségeket pontosan betartani.”

A szertáros feladatai a 23. § szerint: „A szertárnoksággal megbízott tiszt köteles a testület minden ingó és ingatlan vagyonát felelőség terhe mellett kezelni, arról leltárt vezetni és ezen vagyon úgy a mentő és hulla szállító kocsik valamint az első segély nyújtásra beszerzett szerelvények és eszközöknek tisztán tartására és fertőtlenítésére különös gondot fordítani és azokra folyton felügyelni.”

A 24. § már a mindennapi tennivalókat mutatja be, felsorolja a szolgálatvezető tiszt (rendre a tűzoltóság tagja) kötelezettségeit: „1. A működő tagok létszámát nyilvántartani és az anyakönyveket vezetni. - 2. Az éjjeli és színházi őrségeket úgy a mentő osztály szolgálati beosztását hetenkint kiosztani s a szolgálati behívások kézbesítéséről gondoskodni; köteles továbbá az őrségeket, valamint a parancsnokság által megállapított gyakorlatok idejét és az előforduló mentési eseteket nyilvántartani.”

A 27. § foglalkozik a mentőosztály parancsnokának a munkakörével: „Az orvosok a testület tagjait betegségük esetén díjtalanul gyógykezelik. A szolgálatban legidősebb orvos egyuttal a „Mentő-osztály” parancsnoka és a fertőtlenítő intézet főnöke. - Tartozik mint ilyen a testület összes működő tagjait az első segély nyújtás és mentési szolgálatra kitanítani, és vizsgázás után szolgálattételre kirendelni, úgy a baleseteknél megjelenni.”

A 30. § végül a betanított és levizsgázott mentők munkáját taglalja, többé-kevésbé kötelezettségként feltüntetve: „A »Mentő-osztály« minden egyes tagja köteles úgy az éjjeli mint a nappali őrséget pontosan betartani s így folytonosan készenlétben állani. - Baleset bejelentése alkalmával, tartozik az őrség az orvost távbeszélő útján azonnal értesíteni és

¹⁴ SzTL, 113/1899.

a „mentő-kocsival a lehető leggyorsabban a baleset színhelyére sietni ott az első segélyt megadni. Az első-segély nyújtására csak is vizsgázott mentők jogosítottak. – miért is minden őrséghez szolgálat tételre, – legalább is két vizsgázott mentő osztandó be.”

Az utolsó előtti, a 31. § a testület és osztályainak felosztási lehetőségeit sorolja fel. Kimondja, hogy a bármiféle okból történő felosztást kezdeményező tanácsi határozatot kötelezően jóvá kell hagynia a Belügyminisztériumnak. Ha mégis megtörténne az önkéntes tűzoltó testület megszűntetése: „A testületnek bármely okból történt felosztása avagy felosztása esetén, annak összes vagyona Szabadka sz. kir. város közönségének tulajdonába megy át, oly kikötéssel hogy az kizárólag tűzoltói és mentési célokra lesz fordítandó.”

A nyárelőn bekövetkezett miniszterváltás sem állította le az országos akciót. Az új belügyminiszter, Széll Kálmán fontosnak tartotta megerősíteni elődének kezdeményezését, és júliusban egy újabb körrendelettel fordult az ország városainak vezetőségeihez. A majdnem egy az egyben megismételt körlevél betűhív másolata:¹⁵ „Körrendelet valamennyi városi törvényhatóságnak Az 1876. évi XIV. t. cz. V. fejezete azon rendelkezést tartalmazza, hogy a balesetknél való segélynyújtás népesebb városokban mentőintézetek felállítása útján szerveztessék. Azon valóban jelentékeny siker után, melyet a budapesti önkéntes mentő egyesület a szóban levő téren felmutat, remélhetőnek tartom, hogy az idézett törvényszakasz rendelkezése az ország nagyobb forgalmu gócpontjain most már végrehajtható s a balesetknél való első segélynyújtás és életmentés ügye tovább fejleszthető lesz. Miért is azon előmunkálatok alapján, amelyekre hivatali elődöm f. évi február hó 3-án 9355 sz. a. kiadott körrendeletével kezdeményeztem, azt vettem célba, hogy legalább ott, ahol kívánatos és lehetséges, az 1876. évi XIV. t. cz. 39. §-ának szellemében önkéntes vállalkozás útján szerveztessék a mentés és segélynyújtás ügye, e végből még a folyó év őszén, valamely később közlendő időpontra érkeztetve fogom meghívni azon törvényhatóságokat, városokat és egyes érdekelt nagy falualatokat és ipartelepeket, amelyek területén illetve telepein a mentés és segélynyújtás ügye egységes módon szervezhetőnek látszik. – Kívánatosnak tartom, hogy a meghívandók az értekezleten magukat oly küldöttek által képviseltesék, akik a mentés ügye iránt érdeklődnek és a mellett élethivatásuk s társadalmi állásuknál fogva is bizonyos súlylyal bírnak; – továbbá a tűzoltóság és a rendőrség tekintélyesebb s végre az orvosi rend egyes – az ügy iránt különösen érdeklődő – tagjai által, ez utóbbiak által különösen azért is, mert a mentési és segélynyújtási ügy szervezésénél az orvosi tudást és szakismeretet nem tartom nélkülözhetőnek. Felhívom tehát a törvényhatóságokat, hogy már most szemelje ki azon férfiakat, akik által magát a többször említett értekezleten képviseltetni kívánja, hogy a felküldendő úrak a kérdéssel már most előre foglalkozhassanak és az értekezleten már megállapodott véleménynyel és nézettel vehessenek részt. – Budapesten, 1899. évi július hó 4-én.”

A körrendelet szövegének behatóbb elemzése két érdemleges dologra is rámutat. Az egyik az, hogy a fennálló orvosi rendek (társaságok, egyesületek, intézmények, egyesékek) közül keveseknek volt szívügye az orvosi szem-

pontokat mindenáron számításba vevő beteg(sérült)ellátás új formája. A másik érdekesség, hogy már a kezdetektől a mentésügyet a terepi szolgálatokhoz (tűzoltóság, rendőrség) kötötték, és nem a fennálló egészségügyi intézményekhez – mintegy ötven évig a szabadkai mentők is ennek szellemében szerveződtek és működtek.

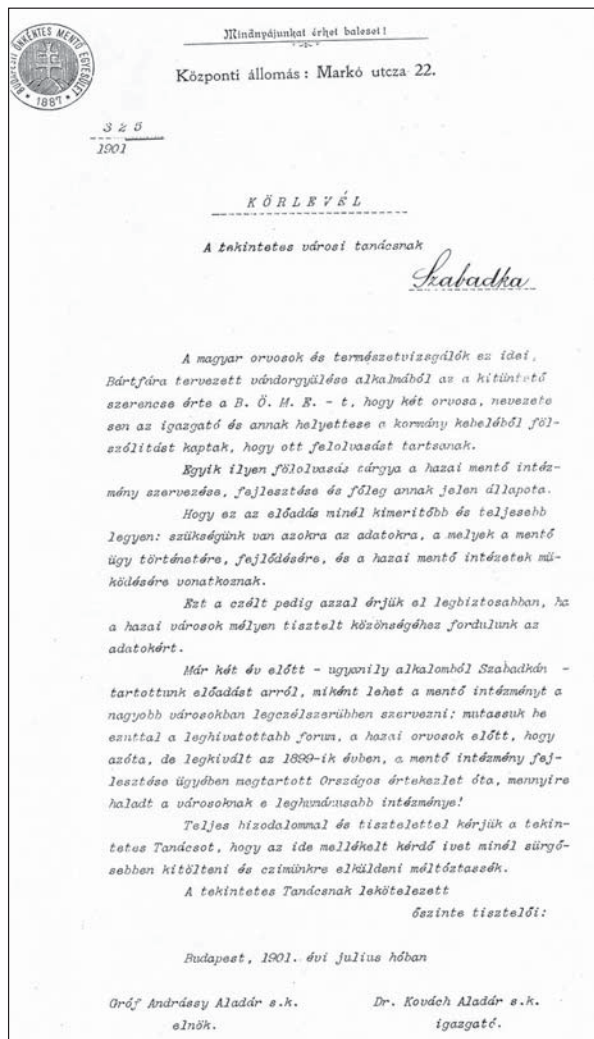
Még a budapesti értekezlet előtt Szabadkára irányult a hazai orvostársadalom érdeklődése, hiszen itt tartották meg augusztus 27-e és 31-e között a Magyar orvosok és természetvizsgálók XXX. Vándorgyűlését. Mivel a tanácskozás egyik sarkalatos témaköre a tervezendő, mentésügygel kapcsolatos minisztériumi találkozó volt, a BÖME elnöke, dr. Kovách Aladár is jelezte a szabadkai értekezleten való részvételét és felszólalását, amelyben a mentésügy országos állapotát tervezte ismertetni az orvosi rendekkel. A vándorgyűlést előkészítő bizottság szabadkai tagjai (dr. Bartha Antal, dr. Kertész Sándor és dr. Révfy Jenő), illetve az ezen alkalomra alakult külön bizottság meglátogatták őt, és jelentést tettek a város szociális és egészségügyi intézményeiben uralkodó állapotokról. Dr. Libman Emil a munkájában idézi a Mentőosztályon fellelt állapotról szóló jelentés egyik részletét, amelyben az ellenőrző bizottság tagjai megállapítják, hogy ebben az intézményben rend és tisztaság uralkodik, a mentőegységek sikeresek a bevetésekben, melyeket különben pedánsan és begyakoroltan hajtanak végre. Mindez bekerült az ÖTT 1900-as évi közgyűlésén elfogadott jelentésbe is, amelyet a helyi lap, a *Bácskai Ellenőr* egészében ismertetett a március 1-jei számában: „A magyar orvosok és természetvizsgálók itt (Szabadkán) megtartott XXX-ik vándorgyűlésének központi bizottsága, – testületünk és a mentő-osztály megvizsgálására kiküldötte dr. Mayor Ferenc országgyűlési képviselő ur elnöke mellett, Ruffy Béla országgyűlési képviselő, dr. Aczél Károly a budapesti mentőegyesület parancsnoka és Szallay Mátyás rendőrkapitány urakat, kik is a tapasztalt rend, tisztaság, pontosság és gyakorlottság felett a legnagyobb elismerésüket és dicséretüket fejezték ki és a felvett jegyzőkönyvet a központhoz be is terjesztették.”

Dr. Kovách számára kellemesek lehettek a városban eltöltött napok emlékei, hiszen még két év után is lelkesen beszélt (írt) a Szabadkán tartott vándorgyűlésen elhangzottakról. Mint a budapesti mentők elnöke, 1901 júliusában körlevélben fordult a városi tanácsokhoz és a folyó évben, a Bártfán megtartandó vándorgyűlés egyik tervezett felolvasásával kapcsolatban kérte segítségüket. A hazai mentőintézmények szervezése, fejlesztése és jelenlegi állapota volt a felolvasás témája, és adatgyűjtés céljából egy kérdőívet mellékel a körlevélhez, amelyből minden lényeges adat leszűrhető az egyes városok mentőegységeinek szervezettségéről, felkészültségéről és mindennapi bevetéseiről. A körlevél egyik bekezdésében a következőket írja: „Már két év előtt – ugyanily alkalmából (orvosok vándorgyűlése) Szabadkán – tartottunk előadást arról, miként lehet a mentő intézményt a nagyobb városokban legcélszerűbben szervezni; mutassuk be ezuttal a leghivatottabb fórum, a hazai orvosok előtt, hogy azóta, de legkivált az 1899-ik évben, a mentő intézmény fejlesztése ügyében megtartott Országos értekezlet óta, mennyire haladt a városoknak a leghumánusabb intézménye!”¹⁶

¹⁵ SzTL, XXI 4/1899. Az értekezlet előkészítése és az ezzel kapcsolatos tanácsi határozatok anyaga egészében ebben az iratsomóban található.

¹⁶ SzTL, XIX 137/1901.

A említett, 1899-es miniszteri megbeszélést kiváló okokról, valamint az országos szervezés hogyan-továbbja a Magyar Országos Tűzoltó-Szövetséget is érzékenyen érintette, mert november 10-i értesítőjében a terjedelmes vezércikket is ennek szellemében írták meg.¹⁷ Részletek a cikkből: "A mentőintézmény szervezése. A tűzoltói taktikának általánosan elismert legfőbb elve, hogy tűz esetén legelső teendő a veszélyeztetett életnek megmentése, s csak másodsorban követi ezt a tűz tovább terjedésének megakadályozása és a tűznek eloltása. Ez elvnek a gyakorlati életben való minél sikeresebb megoldása, nemkülönbön azon tapasztalat, hogy a tűzoltót önfeláldozó működése közben lépten-nyomon érheti olyan baleset, mely reá nézve életveszedelemmel járhat, már eddig is kétségtelenül beigazolta annak szükségességét, hogy a tűzoltó testületek tagjai az elsősegély megadásának körébe vágó ismeretekben lehetőlegesen kiképeztesse, és ekként azok képessékké tessenek a szakértő orvosi segítség megadására. E szükségességet önkéntes tűzoltó-testületeinek javarésze már eddig is belátta, és az első segítség nyújtás módjaira a testületek orvosai a működő tűzoltókat tanították is, de e tanítás és kiképzés többnyire csak szűk keretben, úgyszólván csak a házi szükséglet keretében mozgott, és csak annyira terjedt ki, a mennyire azt a tűzoltás körében előforduló baleseteknél való segítségnyújtás igényelte. E cél kielégítésére szolgáltak a szerkocsikban levő mentőszekrények is, melyek azonban hiányos felszerelésükönél fogva nem mindig voltak képesek még az előfordult kisebb baleseteknél sem a felmerült igényeknek megfelelni. A tűzoltás körén kívül eső baleseteknél a tűzoltóságok eddig rendszeres működést nem fejtettek ki, és csak nagyobb veszedelmeknél, úgymint árvíz, házomlás, vagy robbanásoknál, mely utóbbiak rendszerint égéssel is voltak összekötve, léptek aktívíba. A rendszeres első segítségnyújtás és mentéssel csak újabban kezdenek hazánkban az önkéntes tűzoltó-testületek foglalkozni, s hogy nem minden siker nélkül, annak legjobb bizonyága a székesfehérvári, miskolci, temesvári, szabadkai, debreczeni és egrí önkéntes tűzoltó-testületeknek e téren kifejtett áldásos működése. Ezekon kívül mint első hazánkban Budapesten és Kolozsvárott önálló önkéntes mentőegyesületek szolgálják a mentés ügyét. Hazánkban az itt jelzettekön kívül az első segélynyújtás terén kiterjedtebb működést az 1876. évi XIV. tcz.-nek, vagyis a közegészségről szóló törvénynek idevágó rendelkezése daczára nem találunk, ezen törvénynek 23-éves fennállása mellett valóban csodálnunk lehetne, ha lépten-nyomon nem tapasztalnánk, hogy a különösen pénzbe kerülő törvényes intézkedések végrehajtása közül általában a hatóságok a legnagyobb indolenciával viseltetnek. És ha ezen nemtörődés daczára a jelenlegi belügyminiszter vállalkozott arra, hogy a mentés és első segélynyújtás ügyét országosan szervezze, úgy arra bizonyára nemcsak a törvényes intézkedések végrehajtása szükségességének tudata, hanem - és talán leginkább - a közjó iránt való jó érzelme indította. Az a lázas, fokozott munkálkodás, melyet az emberek az életfenntartás megnehezített küzdelmében fejtenek, az a nagyarányú fejlődés, melylyel a kézműiparnak hanyatlásával az ördögös masinakkal dolgozó gyárirak... Bizalommal tekintünk a november 19.ére egybehívott értekezlet eredményei elé, mert az ő (Széll Kálmán miniszter) vezetése alatt önzetlen férfiak közreműködésével, reméljük,

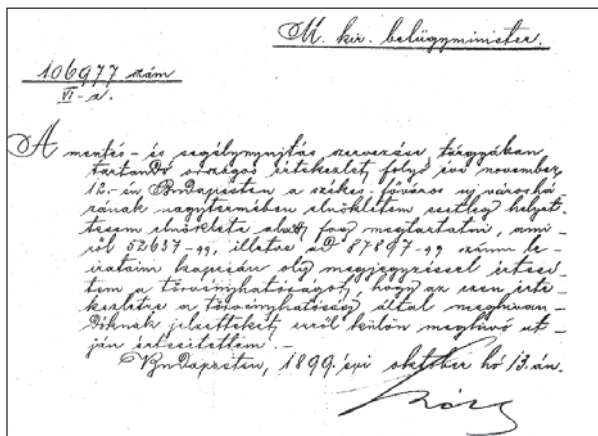

A Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület megkeresése 1901-ben, hogy Szabadka szolgáltasson adatokat a városi mentőszolgálat történetéről és működéséről

az Ige testté válik, és a mentőintézmény országos szervezése a közel jövőben meg fog valósulni. Örvendünk azon, hogy ez értekezletre a közélet számos jelese mellett tűzoltó bajtársaink közül is többen meghívtak, mert ekként meg van adva a mód és lehetőség, hogy valahára mi tűzoltók is felemeljük szavunkat a nagy nyilvánosság előtt egy oly intézmény érdekében, mely a miénkkel rokon, a melynek közhasznú voltát ma már minden tényező egyaránt elismeri és méltányolja. Önézettel hivatkozhatunk ezuttal arra, hogy a mentőintézmény alapjait hazánkban mi, tűzoltók raktuk le, s örömmel veszünk tudomást arról a tervezetről, mely ezen intézmények tovább fejlesztését az adott viszonyok közt egyedül lehetséges és célravezető módon, a tűzoltó-testületek közreműködésével kívánja megeremteni. Elismerés nyilatkozik meg ebben a tervezetben a tűzoltóintézmény eddigi működése, és bizalom annak jövője irányában."

A szabadkaiak is érintettek voltak az 1899-es miniszteri értekezlet témájában - a képviselőik kijelölése pedig a men-

¹⁷ Tűzoltó-közöny, XXI. évf., 10. szám, Budapest. A közöny e számához Fábian Borbála szíves segítségével jutottam, köszönet érte.

Szabadka sz. kir. város tanácsa értesíti a m. kir. belügyminisztériumot, hogy négy képviselője vesz részt a mentőegyesületekkel kapcsolatos miniszteri értekezleten

tés országos szervezésére vonatkozó miniszteri elgondolást tükrözi, illetve a mentésben a tűzoltóságnak szánt elsődleges szerep jelentőségét. A november 19-én tartott megbeszélésen Szabadkát a város tanácsa által augusztus 2-án kijelölt tisztviselők képviselték: Wenczel Lajos, az ÖTT alparancsnoka, Szalay Mátyás városi főkapitány, dr. Bartha Antal, a mentőosztály parancsnoka és Vermes Béla országgházi képviselő, az Önkéntes Tűzoltó Testület főparancsnoka. Az e téren várható, országos szintű változások felkeltették a helyi lapok érdeklődését is: "A miniszterelnök országosan akarja behozni a mentőintézményt; ez ügyben gróf Andrássy Aladár Budapestre előértekezletet hív össze, melyre Szabadkáról Wenczel Lajos a mentők parancsnoka, Szalay Mátyás főkapitány és Dr. Barta Antal mentő orvos szintén meghívtak." - írja a Szabadkai Hírlap az 1899. október 25-i számában.

A megbeszélésen résztvevő szabadkai küldöttség eredményes tevékenységéről az ÖTT-nek a következő év február 25-én megtartott évi közgyűlésén számolt be Wenczel Lajos. A már említett Bácskai Ellenőr ezt is részletezi: "Mindenek előtt felemlítjük, hogy a múlt év folyamán Vermes Béla parancsnok, Wenczel Lajos alparancsnok és dr. Bartha Antal testületi orvos, a „Mentés és segély-nyújtás” országos szervezése tárgyában, Ónagyméltóságú Széll Kálmán miniszter elnök ur elnökleve alatt, Bpsten megtartott országos értekezletre meghívtak és abban tevékeny részt vettek. - Ugyancsak fent említettek, az 1900. évi július hó 17-től 23-ig Párisban megtartandó „Nemzetközi mentő-gyűlésre,” a francia keresk. iparposta és távirda minister urtól, melegsavú meghívást kaptak”. A meghívásról beszámolt a Szabadka és Vidéke is az 1899. november 26-i számában: „Mentőink meghívása. A francia keresk. ipar posta és távirda minisztere meghívást intézett a szabadkai mentők egyesületének vezetőihez, melyben meghívja őket a jövő évi július hóban Párisban megtartandó nemzetközi congressusra,

melyen a mentésnek különböző módozatairól fognak tanácskozni és azokra nézve egyöntetű megállapításokat létesíteni, továbbá gyakorlati kísérleteket fognak ott tartani mentő eszközökkel és szerekkel.” Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy a szabadkai mentők közül bárki is eljutott volna a párizsi világkiállítás keretében megrendezett nemzetközi mentőkongresszusra. Dr. Libman Emil a forrásmunkákban jegyzett könyvében csak annyit említ, hogy a fennmaradt okiratok szerint egy egyszerű fakeretbe szerelt táblát küldtek el a szabadkaiak, amelyen néhány fényképen bemutatják a mentőket (kocsik és mentőgyakorlatok). A könyvében közölt fényképen látható a fakeret felirata is: *Spasavalačka sekcija Subotice na pariskoj izložbi 1900 god* (A szabadkai mentőosztály a párizsi kiállításon 1900-ban).¹⁸

Az évi jelentésben a tűzoltók alparancsnoka beszámol még egy, a mentőket érintő elismerésről: "Nem hagyhatom szó nélkül a Bpesti önk. mentő egyesületnek 1899. évi augusztus havi jelentését sem, hol a „Nevezetesebb események” rovatában a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg működésünkről. Az itt felemlítettek, elég bizonyítékot nyújtanak testületünk országos tekintélyessége és jó hírneve mellett, melyet továbbra is megőriznünk, egyik legfőbb kötelességünket kell, hogy képezze."

Az említett közgyűlésen felolvasott jelentésben beszámoltak arról is, hogy az elmúlt év (1899) gyakorlatainak egyikén több fényképet készíttettek Pietsch Ferenc fényképésszel, aki nemrégiben nyitotta meg a gyorsan közismertté vált fényképésszműtermét a Kossuth utcában (mai Korzó). Budapestre is felküldek hat képet, amelyeket a Mentőpalota dísztermében állították ki. A BÖME igazgatósága a következő köszönőlevelet intézte a szabadkaiakhoz: "Az önkéntes tűzoltó testület tek. Parancsnokságának. Szabadkán. Egyesületünk igazgatósága nevében, fogadja a mélyen tisztelt parancsnokság hálás köszönetünket azon nemes szívű jótékonyágáért, hogy egyesületünk részére hat drb. mentőképet ajándékozni méltóztatott, - Egyesületünket jövőre is nagybecsű pártfogásába ajánlván, maradjunk teljes tisztelettel Budapesten, 1900. évi január hó 15-én. Gróf Andrássy Aladár elnök dr. Kresz Géza igazgató."¹⁹

Szükségesnek tartom, hogy e fejezet végén szóljak a 100-110 éves igazságtalanságokról is, melyek a szabadkai mentőosztály megalakítása körüli érdemek nyilvános elismerésénél történtek. Az első öt-hat évben ezekkel az érdemekkel kizárólag a tűzoltóparancsnokokat, Vermes Bélát és Wenczel Lajost illették a szabadkai, de a szélesebb közegekben (Budapest, Európa) is. A bevetésekben közvetlenül és sikeresen tevékenykedő dr. Bartha Antalt, a négy hivatásos mentővel egyetemben, csaknem egészében mellőzték a nyilvános elismerésekben. Az 1896-ban elért budapesti sikereikről egy mondatnyit sem írtak az 1897 februárjában tartott egyesületi közgyűlésen elhangzott titkári jelentésben, amely pedig csordultig volt a Király-díjat elnyert testület parancsnokainak ömlengő dicsőítésével. Ha a mentőparancsnok nem szólal fel a jelentés felolvasását követően, és nem emlékezteti

¹⁸ A mostani feliratot utólag írták a keretre – miután néhány évtizede meglelték a táblát a szolgálat lomtarában.

¹⁹ A Bácskai Ellenőr az 1900. január 18-i számában tudósított arról, hogy a budapestiek külön levélben kérték a szabadkaiakat a képek elkészítésére: "Köszönő levél mentőegyesületünknek. A budapesti központi mentőegyesület azon kérelemmel járult Wenczel Lajos tűzoltó parancsnok és dr. Barta Antal mentő parancsnokhoz, hogy az egyesület tagjainak fényképét küldjenék meg. A mentőegyesület a kérelemnek eleget téve, tagjainak fényképét hat-féle állásban küldte fel a központi egyesületnek. A budapesti mentő egyesület a következő levélben köszönte meg mentőinknek e szíveségét: „Egyesületünk igazgatósága”... A fényképek jelenleg is a budapesti Markó utca 22. alatt található mentőállomás épületének első emeletén elhelyezett Mentőmuzeum állandó kiállításának részét képezik.

XXV. évfolyam 1933 8. szám, augusztus
„MINDNYÁJUNKAT ERHET HALESET!”

MENTŐK LAPJA

A BUDAPESTI ÖNKENTES MENTŐ EGYESÜLET TULAJDONA

Szerkesztő és kiadóhivatal: Budapest, Mentő Egyesület V., Markó utca 22	Felolvasó szerkesztő és kiadó: Dr. KÖRMÖCZI EMIL a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület igazgató főorvosa
---	--

Az első segítségnyújtás tanításának és terjesztésének, valamint a mentésügy országos szervezésének szaklapja

M-gy jelenik minden hó 15-én. • Ára egy évre 6 pengő • Egyes szám ára 50 fill.

Magyar mentéstörténelmi adatok.

Dr. Flór Ferenc 1835-ben könyvet írt a következő címen: „A tetszholtak' felkészítéséről szóló tanítás”. A könyvet 1835-ben adta ki Pesten és Nagyságos és tudós *Lenhossék Mihály* úrnak, Ő császári királyi apostoli fensége fő méltóságú helytartó tanácsa' tanácsnokának, hazánk fő orvosának, a pesti királyi egyetemen gyógyszerésztanítást igazgatójának, 's orvosi kar' elöljárójának stb. stb. ajánlotta a szerző.

Ezen könyv 89. oldalán olvasható azon híres rendelet (*Ausztriai Császári Királyi rendelvény*) rövidített tartalma, melyet a tetszholttak felkészítéséről adott ki az akkori helytartó tanács és következőképp szól:

„Minden embernek legszentebb kötelességévé tétetik: a magát felakasztotta személyt azonnal levágni, nyakáról a zsineget leoldani és minden élesítő módokat, s szereket segítségül hívni.

1. A levágásnál főképp arra ügyeltessek: hogy a szerencsétlen le ne ejtessék, s így magát meg ne sértse, fektessék most szabad levegőre bíró helyen a földre felpócolt fejjel, és melletti; lefejtve ruháit, locsoltassék meg egész teste hideg vízzel, s *tüdőbe levegő fuwassék be*; minekutána a kötél által összenyomatott gögsíp gyenge oldali mozgatók által természetes idomját visszanyerte.
2. Ezen idő alatt hívassék seborvos, ki a *nyakereket nyissza meg*, mi a vérrrel telt edényen könnyű lesz; ha pedig a vér folyini nem akarna, s az ábrázat veres színű lenne, a fül megett s nyakon metszések, vagy ezen tályakra véres köpölyök tétessenek.
3. Az érvágás alatt és utána *fuwattassék levegő a tüdőbe*; a mell pedig és has posztóval vagy kefékkel dörzsöltessék, a levegőt néha hosszabb ideig hagyván a tüdőben, hogy ezek általa kitágulva legyenek, és a vérnek szabad mozgást engedjenek.
4. Ha a has öszvehuzódott; akkor a mell, ellenkező esetben pedig a has dörzsöltessék szorgalmasabban.
5. Ezek mellett minden izgató szerek használtassanak; tartassék az orr elibe büzanyos, vagy szarvasszarv szesz, miből egy-két csepp abba be is eresztessék; csiklándoztassék a torok egy tollal, a nyelv

MENTŐK LAPJA - 1933. 27. évf. 8. sz.

a nagyközönséget hogy a mentők is kiérdemelték a fővárosiak dicséretét, a helyi lapok meg sem említették volna őket.

Az 1898-ban megjelent Emlékkönyvben a szerző, a szintén tűzoltó *Sziebenburger Károly* is a két parancsnoknak, dr. *Bartha* közvetlen feletteseinek tulajdonít minden érdemet a mentőosztály megalakításában. *Venczel Lajos*ról pl. ezt írja: „Az önk. tűzoltó-testületnek, ő a lüktető ütere, ügyszeretete s ügy buzgalma sem időt sem fáradságot nem ismer, az ő kezdeményezése folytán fejlődött ki a testület kebeléből a fertőtlenítő és ma már a legnagyobb elismerésnek örvendő mentő csapat is.” Ugyanakkor dr. *Bartha* elévülhetetlen érdemeit csupán a könyv végén említi egy-két kurta mondatban.

A fentieket tükrözi az 1902-es, országos szintű kitüntetések indoklása is. A helyi lapok mindegyike közölte a hírtudósításában, hogy *Venczel Lajos* kitüntették a mentők budapesti közgyűlésén. A *Bácskai Hírlap* cikke 1902 júniusában: „*Venczel Lajos* kitüntetése. Megírtuk már hogy *Venczel Lajos* a mentők budapesti közgyűlésén az I-ös osztályu vaséremmel tüntették ki. Az érmet ma kapta meg a kitüntetett a következő levél kíséretében: Tekintetes *Venczel Lajos* urnak az önk. mentő-osztály parancsnokának Szabadkán.

MAMUSICH LÁZÁR
SZABADKA SZ. KIR. VÁROS POLGÁRMESTERE
A TESTÜLET DISZTAGJA.

Szabadka polgármestere Mamusich Lázár, az Önkéntes Tűzoltó Testület dísztagja

Ezidei XV. rendes és ünnepies közgyűlésünk egyhangulag elhatározta, hogy parancsnok urnak a mentés-ügy terén szerzett kiváló érdemeinek elismerésül és a szabadkai mentőcsapat szervezésével és fejlesztésével tett becses szolgálataiért a vasérmel adja. A mikor ennek a határozatnak végrehajtásaként ezt az érmet megküldjük, egyben szerencsét kívánunk önnek további sikeres működéséhez és igaz tiszteletünk kifejezésével vagyunk Budapesten, 1902. évi május hó 15-én. Az igazgatóság. Dr. Kovách igazgató főorvos Az érem az egyesület első osztályú érme. Előlapján kettős kereszt látható, „Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület” körirattal, -hátlapján babérokoszoru, *Wenczel Lajos* 1902. véséssel és *Pro Salute Proimorum*. Az érem vörös, sárga, kék szallagon viseltetik.”²⁰

Alig két hónap után újabb országos kitüntetésben részesítették *Venczel Lajos*t – a helyi lapok erről is beszámoltak: „*Wenczel Lajos* kitüntetése. *Venczel Lajos*t ismét kitüntetés érte. Az országos közegészségügyi egyesület a *Trefort* alapítványi oklevéllel tüntette ki. Az oklevél szövege a következő: Az Országos Közegészségügyi Egyesület *Wenczel Lajos* számvevő²¹ urat, az önkéntes tűzoltó testület mentő-osztálya megalapítóját és parancsnokát Szabadkán, a közegészség téren kifejtett buzgó működéséért a *Trefort* alapítványi oklevéllel tüntette ki. Budapest, az 1902. évi április hó 9-én tartott közgyűlésből Dr. *Kétly Károly* magy. kir.

²⁰ *Bácskai Hírlap*, VI. évfolyam, 101. szám, 1902. június 3.

²¹ *Venczel Lajos* a szabadkai gimnázium elvégzése után, jogászdiplomát szerzett a budapesti egyetemen. 1898-ban hivatalt is vállalt a városi adminisztrációban – ekkor nevezték ki főszámvevői helyettesnek. Korán elvesztette a feleségét, *Pásztor Emiliát* (1891-ben, életének 27., házasságuk 7. évében), és egyedül nevelte gyermekeit: *Adrient*, *Borbálát* és *Lajos*t.

udvari tanácsos, elnök. Dr. Reisz Gedeon belügyminiszteri oszt. tanácsos, osztály-elnök. Dr. Gerloczy Zsigmond egyet. tanár, közkórházi főorvos, főtitkár.”²²

Az 1902 májusában, egyéb elfoglaltságára hivatkozva a tűzoltói főparancsnokságról lemondott Vermes Bélát is kitiűntették néhány hónap után – társadalmi rangjához illő, európai érdemrendet kapott. A Bácskai Hírlap így tudósít az 1902. július 26-i számában: „Vermes Béla kitiűntetése. A berlini Reichsanzeiger röviden jelenti, hogy Vilmos császár Vermes Béla földbirtokost a harmadosztályú vörös kereszt érdemmel tüntette ki. Ki ne ismerné nálunk Vermes Béla érdemeit, melyeket magának – mint a mentőknek és az önkéntes tűzoltóknak főparancsnoka nem csak itthon, de az egész országban, sőt külföldön is szerzett. Bizonyára mindenki ismeri, s ezért külön nem kell méltatnunk ez alkalommal érdemeit. Különben a legszebb méltatása érdemeinek a németek császárijának részéről nyert elismerése.”

Nem szeretnénk csökkenteni e két személy (jogász és földbirtokos) érdemeit – habár a meglátásaink szerint csupán egy, a fővárosban megtervezett országos szintű program, a mentésügy egységes megszervezését célzó tervezet egyik elemét valósították meg felsőbb ellenőrzés alatt, csak szóvá tesszük a harmadik láncszem, a mentés orvosi szempontjait képviselő dr. Bartha Antal méltánytalan kihagyását az elismerésekből.²³

A tényleges mentőorvos és a négy hivatásos mentő – Malagurszky Félix, Mánits Vincze, Prix Rókus és Rehák József – érdemeinek utólagos elismeréseként, hogy álljanak itt a korabeli újságírók, szinte kötelező megjegyzései a helyi hírekben leírt érdekesebb esetek kapcsán: „...a

helyszínen gyorsan megjelent mentők ... a mentőket hívták, kik gyorsan megjelentek ... a gyorsan ott termelt mentők...”; vagy éppen a parancsnokuk minősítése a helyi Bácskai Ellenőr 1899. január 8-i számában: „A mentő és fertőtlenítő osztály élén dr. Bartha Antal városi kör orvos dicséretre méltó buzgósággal működik.” Említhetném továbbá azt a tény is, hogy a századfordulót követő években az újságírók tudósításaikban gyakran használták a *derék mentőink* formát is.

Irodalom

Društvo Lekara Vojvodine – Podružnica Subotica: 40 godina lekarskog društva u Subotici, Szabadka, 1985.

Duranci, Bela – Gabrić Počuča, Vera: Javni spomenici opštine Subotice – Szabadka község emlékművei, Szabadka, 2001.

Iványi István: Szabadka szabad királyi város története, Szabadka, 1892.

Korabeli, helyi kiadványok, újságok: Szabadkai Hírlap, Bácskai Ellenőr, Szabadkai Friss Újság, Neven, Bácsmegyei Napló... Libman, Emil: Istaknuti lekari Subotice (1792–1992), Szabadka, 2003.

Mačković, Stevan: Industrija i industrijalci Subotice (1918 – 1941), Szabadka, 2004.

Malusev Sándor: Szabadka sz. kir. város cím – és lakjegyzéke, Szabadka, 1906.

Márkus, Dr. Dezső: A hatályos magyar törvények gyűjteménye II. 1874 – 1880-ik évi törvény cikkek, Budapest, 1912.

Pap, Dr. Zoltán – Urbán Tamás – Dr. Bencze Béla: 100 éves a magyar mentés, Budapest, 1987.

Sziebenburger Károly: A Szabadkai Önkéntes Tűzoltó-testület tíz éves fennállásának Emlékkönyve, Szabadka, 1898.

Sažetak

Osnivanje hitne službe u Subotici 1896. godine

U Subotici je hitna služba osnovana 1896. godine, zahvaljujući jednom mladom i sposobnom lekaru dr Antalu Barti.

Subotička hitna služba delovala je u okviru tadašnjeg Dobrovoljnog Vatrogasnog Društva. U radu, koji je

napisan na osnovu stručne literature, arhivske građe i tadašnje štampe, mogu se pratiti događaji vezani za nastanak hitne službe, odnosno prve godine korisnog i uspešnog rada, za koje su dobili više odlikovanja i pohvala.

Summary

Establishment of the Emergency Department in 1896 in Subotica

The Emergency Department has been established in Subotica in 1896, thanks to the young and capable doctor Antal Barti.

The department operated as a part of the Volunteer Firefighting Society. This paper based on professional

literature, archival material and newspapers traces events relevant to the establishment of the Emergency Department and first years of its useful and successful work for which they were commended and praised.

²² Bácskai Hírlap, VI. évfolyam, 148. szám, 1902. július 27.

²³ 2006. október 25-én Szabadkán, a város mentőszolgálatának kezdeteiről tartott tudományos tanácskozás egyik sarkalatos témaköre volt dr. Bartha Antal élete és munkássága. Az előadók sikeresen népileg tompítani a 110 éves méltánytalanság élet.

Tamara Petković,
arhivista, Istorijiski arhiv Subotica

Letopis Istorijiskog arhiva u 2014. godini

Uvod

Tokom 2014. godine članovi kolektiva Istorijiskog arhiva Subotica bili su organizatori stručnih sastanaka arhivista, posetili su i učestvovali u aktivnostima koje su organizovali drugi arhivi u zemlji i inostranstvu. Najznačajniji događaj koji je održan u organizaciji našeg arhiva je međunarodna arhivska konferencija „Sedmi arhivski dan” kao i izdanje 18. broja časopisa „Ex Pannonia”. Sa Hrvatskim državnim Arhivom u Zagrebu potpisan je ugovor o saradnji. U 2014. godini zabeležen je veoma velik broj zahteva od strane stranaka, čak 1963 zahteva. Kod stranaka je preovladavala potreba za izdavanjem overenih kopija dokumenata u vezi sa postupkom restitucije.

Kulturno-propagandna i obrazovna delatnost

04. februar

Učenici Politehničke srednje škole su bili u poseti arhivu, predavanje i upoznavanje sa arhivom, matičnim knjigama kao izvorom za demografska istraživanja, održao je na mađarskom jeziku, Halas Tibor, arhivista.

29. april

Učenici sedmih razreda Osnovne škole „Sonja Marinković” su u prostorijama Istorijiskog arhiva održali čas Istorije. Šetnju kroz arhiv, depoe i predavanja održala je Tatjana Segedinčev, arhivski savetnik.

02. jun

Čas istorije na temu „Arhivi kao istorijski izvori”, održala je Tatjana Segedinčev učenicima petih razreda Osnovne škole „Sonja Marinković”.

05. jun

U prostorijama „Kapetanskog rita” ugostiteljskog objekta na obali Paličkog jezera, u organizaciji Društva arhivskih radnika Vojvodine i uz saradnju Istorijiskog arhiva Subotice, održana je stručna radionica za arhiviste pod nazivom „Vodiči kroz arhivske fondove u Vojvodini”. Predavanje na temu „Izrada vodiča” održala je Tatjana Segedinčev. Na savetovanju su učestvovali: Stevan Mačković, arhivski savetnik i direktor Istorijiskog arhiva Subotica;

Zolna Matijević, arhivski savetnik; Tatjana Segedinčev; Zoran Veljanović, viši arhivista; Zoran Vukelić, viši arhivista; Sanela Pletikosić, arhivistkinja; Dijana Borenović, arhivistkinja; Tamara Petković, arhivistkinja; Nikoleta Ap-
ro, arhivski pomoćnik; Dejan Mrkić, arhivski pomoćnik.

Učesnici skupa DARV na Paliću

13. jun

Učenici VIa razreda Osnovne škole „Sonja Marinković” su sa razrednim starešinom učestvovali u radu radionice sa starim pečatima. Radionicu su vodili Tatjana

Daci u Arhivu – radionica sa pečatima

Učesnici skupa „Sedmi arhivski dani”, 19.09.2015.

Segedinčev i Tamara Petković. Tom prilikom učenici su upoznati sa radom arhiva.

18. septembar

Istorijski arhiv Subotica je organizovao dvodnevnu međunarodnu arhivističku konferenciju pod nazivom „Sedmi subotički arhivski dan” a tema skupa je bila „Zbirke u arhivu”. Prvog dana je održano stručno osposobljavanje za zaposlene u registraturama iz oblasti kancelarijskog i arhivskog poslovanja registratura – zaštita građe u nastajanju. Predavanje iz arhivistike uz praktične vežbe, održali su predavači: Stevan Mačković, Tatjana Segedinčev i Zoran Veljanović.

19. septembar

Iz štampe izlazi časopis Istorijskog arhiva Subotica „Ex Panonnia“, broj 18, koji obrađuje tematiku arhivistike i zavičajne istoriografije i podeljen je na sledeće tematske grupe: Studije (Zavičajna istorija, Istorijska zdravstva, Arhivistika); Iz arhivske građe; Iz rada arhiva; Prikazi. 18. broj časopisa ima 118 stranica.

Drugog dana konferencije „Sedmi subotički arhivski dan” prezentovano je 11 referata iz zemlje i inostranstva na temu skupa. Izlagači su bili:

Istorijski arhiv Subotica, Tatjana Segedinčev;
Arhiv grada Budimpešte, Čaki Tamaš;
Državni arhiv Osijek, Zita Jukić, Ivana Čurik;
Istorijski arhiv Grada Novog Sada, Jugoslav Veljkovski;
Arhiv Tuzlanskog Kantona, Sanela Adrović;
Istorijski arhiv Zrenjanin, Vanda Vojvodić Micova;
Arhiva županije Bač-Kiškun, Peterne Feher Maria;
Arhiv Vojvodine, Sanja Gavrilović;
Državni arhiv Osijek, Dario Mlinarević;
Državni arhiv u Vukovaru, Petar Elez;
Istorijski arhiv Sombor, Anastazija Mako.

Na kraju skupa podeljeni su sertifikati učesnicima stručnog osposobljavanja za zaposlene u registraturama,

nakon čega je usledio obilazak Gradskog muzeja i prigodan zajednički ručak.

23. septembar

Učenici prvog razreda Srednje škole „Lazar Nešić” iz Subotice su bili u obilasku arhiva u okviru časa geografije. Predavanje na temu „Arhivi kao izvori za demografska istraživanja”, šetnju kroz depoe, upoznavanje sa načinom rada ustanove kao i značajem arhiva, održao je na mađarskom jeziku, Zoltan Mesaroš, arhivista.

06-09. oktobar

U okviru manifestacije „Dečja nedelja”, arhiv su posetili učenici sedmih razreda Osnovne škole „Sonja Marinković”. Upoznavanje sa arhivom, depoima i radom arhiva, priredile su Tatjana Segedinčev i Tamara Petković.

Daci u razgledanju Arhiva

28. i 29. oktobar

U okviru saradnje Istorijskog arhiva Subotica i Hrvatskog državnog arhiva, u Art bioskopu „Lifka”, održano je prikazivanje dokumentarnog filma „Goli otok”.

06. novembar

Poseta kolega iz Hrvatskog Državnog arhiva.

Međuarhivska i institucionalna saradnja**03. januar, 07. februar**

Sastanku Društva arhivskih radnika Vojvodine u Novom Sadu, prisustvovao je Zoran Veljanović.

11. februar

Trening-seminaru za pisanje EU (IPA) projekata u Resursnom centru na Otvorenom univerzitetu, prisustvovala je Dijana Borenović.

27. februar

Svečanom otvaranju istraživačke sale Istorijskog arhiva u Pečuju, Mađarska, prisustvovali su Stevan Mačković i Tamara Petković.

09. jun

Međunarodni dan arhiva obeležavao se u Državnom arhivu Osijeka, i tom prilikom je otvorena izložba „Ratne razglednice iz ostavštine Ivana Medvedeva“. Istorijski arhiv Subotica su predstavljali Stevan Mačković, Tatjana Segedinčev, Dijana Borenović i Zoran Vukelić.

21. jun

Promociji desetog broja časopisa „Attendite“ Istorijskog arhiva Kikinda, prisustvovali su Zoran Veljanović, Zoran Vukelić i Dejan Mrkić.

30. jun – 02. jul

Održan je kongres Mađarskih arhivista u Seksardu, Mađarska. Kongresu je prisustvovao Stevan Mačković.

23. septembar

Stručni nadzor nad radom arhiva je obavila četvoročlana komisija iz Arhiva Vojvodine, koju je predvodila Milena Popović Subić. Nadzor je izvršen nad svim oblastima rada koje arhiv obavlja.

25–26. septembar

U Tuzli, BiH, održan je dvodnevni seminar, 27. po redu, na temu „Arhivska praksa 2014“ na kojem su

Izlaganje Žolta Hežea u Tuzli

učestvovali Stevan Mačković i Žolt Heže, informatičar – operater za unos podataka. Rad na temu „Povratak u budućnost – početak i iskustva u vezi sa projektom E-arhiva u Subotici“, predstavio je Žolt Heže.

02. oktobar

Zoran Veljanović i Zoran Vukelić su prisustvovali otvaranju izložbe „Od okupacije do slobode“, koju je postavio Istorijski arhiv Zrenjanin.

08–10. oktobar

Potpisan je Ugovor o saradnji Hrvatskog državnog arhiva i Istorijskog arhiva Subotica.

07. oktobra

Stevan Mačković, Zolna Matijević, Tatjana Segedinčev i Tamara Petković su uzeli učešće na Arhivskim danima u Congradu, Mađarska.

15–17. oktobar

Arhiv grada Budimpešte je organizovao stručno usavršavanje za arhiviste van Mađarske. Predstavnici našeg arhiva su bili: Stevan Mačković i Žolt Heže.

Radionica u Gradskom arhivu Budimpešte

15. oktobar

Otvaranju izložbe „Mlada Bosna“ u Somboru, prisustvovali su Zoran Veljanović, Zoran Vukelić i Dejan Mrkić.

20. oktobar

U Kečkemetu, Mađarska, održana je konferencija o I svetskom ratu. Stevan Mačković, Tatjana Segedinčev i Dejan Mrkić su predstavljali naš arhiv.

21. oktobar

Proslavi 60 godina rada Arhiva grada Novog Sada su prisustvovali Zoran Veljanović i Zoran Vukelić.

28. i 29. oktobar

Učešće na međunarodnom skupu „Arhiv, mediji i kultura sećanja u I svetskom ratu“, u organizaciji Arhiva Vojvodine, uzeli su Stevan Mačković, Tatjana Segedinčev, Zoran Veljanović i Dejan Mrkić. Izlaganje na temu „Arhivska grada o srpskim dobrovoljcima u Istorijskom arhi-

vu Subotica – prilog za istoriju srpskih dobrovoljaca u Prvom svetskom ratu“ održao je Zoran Veljanović.

7, 8, i 9. novembar

Istorijski arhiv grada Novog Sada je organizovao stručnu ekskurziju u Beč, na koju su išli Zoran Veljanović, Zoran Vukelić i Dejan Mrkić.

12. novembar

Otvoranju izložbe u Senti pod nazivom „Mlada Bosna i Sarajevski atentat“ su prisustvovali Stevan Mačković, Tatjana Segedinčev, Zoran Veljanović, Zoran Vukelić i Dejan Mrkić. Tom prilikom je ispraćen u penziju i dugogodišnji direktor Istorijskog arhiva Senta.

02. decembar

Arhiv Vojvodine, povodom otvaranja izložbe pod nazivom „Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat (1849-1861)“, posetili su Veljanović Zoran, Segedinčev Tatjana, Borenović Dijana i Mrkić Dejan. Održana je sednica DARV-a kojoj je prisustvovao Zoran Veljanović.

U 2014. godini stručni radnici arhiva su putem štampe, radio i TV emisija popularisali arhivističku struku. Davali su informacije povodom raznih jubileja i događaja koji su se zbivali. Objavljivali su svoje radove, studije i prikaze u više stručnih časopisa iz arhivistike i zavičajne historiografije. U celom prošlogodišnjem radu i aktivnostima, činjeni su naponi da se kvalitet poslova u arhivistici, radu sa strankama i istraživačima, obavlja na veoma visokom profesionalnom nivou.

Татјана Сегединчев,
архивски саветник, Историјски архив Суботица

У огледалу времена – Српско грађанско друштво на размеђи векова кроз збирку др Јована Милекића

(приказ изложбе)

Изложбу „У огледалу времена – српско грађанско друштво на размеђи векова кроз збирку др Јована Милекића“, која је током 2012. године приказана новосадској публици, приредио је Архив Војводине у самој згради Архива. Ауторке изложбе и пропратног каталога су архивисткиње овога Архива Сања Гавриловић, Љубица Будаћ и Леонила Павловић а рецензент изложбе је др Александар Касаш, професор Филозофског факултета у Новом Саду.

Изложба је била приказана суботичкој публици под кровом Градског музеја, у предвечерје „Ноћи музеја“ у Суботици маја 2015. године, када су суботичани имали прилику да се упознају са значајним документима који сведоче о људима и догађајима који су у прошлости креирали историју града.

Несумљиво је да су се ауторке изложбе приређујући је, нашле пред сложеним концептом који је захтевао како исцрпно истраживање тако и техничко и идејно осмишљавање. Захваљујући темељном раду, ауторке су успеле да публици прикажу репрезентативну, разноврсну и занимљиву изложбу са 52 панора на којима се налази 348 документа, насталих од средине XIX до прве половине XX века. Значајним одабиром приказани су најинтересантнији документи и фотографије које се чувају у оквиру збирке. Поред докумената и фотографија, приказане су илустрације из часописа, књиге које се налазе у Збирци, разгледнице, новинске рекламе као и рукописни позоришни плакат Српског добровољног позоришног друштва из Будима, за представу „Инкогнито“, из 1861. године.

Приказани изложници – експонати су из збирке др Јована Милекића,¹ а истраживано је у фондovima Архива Војводине, библиотеци Архива Војводине, Музеју Војводине, Библиотеци Матице српске, у

Рукописном одељењу Матице српске и Историјском архиву у Суботици.

Уз изложбу је штампана и пропратна публикација која значајно осветљава и доприноси упознавању живота српског грађанског друштва у Суботици и на територији данашње Војводине. Уводни текст у каталогу је написала Љубица Будаћ, поделивши га на неколико целина које прате изложбу. На почетку студије се говори о аутору збирке др Јовану Милекићу, оснивачу Бачког музеја у Суботици, и о збирци.

¹ Др Јован Милекић (1899–1979) је био доктор политичких наука на Правном факултету у Сегедину, административни директор Привредне банке у Суботици и колекционар. Основао је Бачки музеј у Суботици 1926. године. Отварање овога музеја може се сматрати почетком модерне музејско-галеријске делатности, не само у Суботици него и у Краљевини СХС.

Текст започиње причом о породици из које др Јован Милекић потиче, о његовом школовању, бављењу колекционарством, афинитетима, прикупљању предмета и оснивању Бачког музеја 1926. године на суботичком корзоу у палати Манојловић. Отварање Бачког музеја представља почетак модерне музејско-галеријске делатности не само у Суботици него и у Краљевини СХС.² Музеј се састојао од више одељења: археологија и нумизматика; библиотека; галерија; етнографија; занати и трговина; зоологија и филателија. По својој опредељености сакупљена Збирка овога Музеја је била регионална а не национална, и по томе је у тадашњој Југославији у међуратном периоду била јединствена.³ Турбулентне године рата и послератног периода,⁴ промена државне идеологије и режима допринеле су да Бачка галерија, девастирана и осиромашена, са преосталим фондом буде затворена 1950. године.

Део музејске Збирке ће откупити Галерија Матице српске и Градски музеј у Суботици. Наследници др Јована Милекића су после његове смрти 1978. године преостали део архиве дали Рукописном одељењу Матице српске и Архиву Војводине. Од тог документарног материјала формирана је у Архиву Војводине Збирка др Јована Милекића, 1841–1963. У њој се налазе: писма, документа о делатности, дипломе и одликовања, рукописи, нотни записи, проспекти, плакати, позивнице, разгледнице, дописнице, породичне и личне фотографије, уметничка дела. Документа садрже податке из живота и делатности угледних личности различитих професија. Кроз садржај ових докумената може се пратити друштвено-политички и културни живот, као и време у ком су живели ови људи. Посебно значајну архивску грађу представљају ретки документи као што је диплома Малтешких витезова те документи са потписом кнеза Михаила, краљева Милана и Александра Обреновића, као и Петра и Александра Карађорђевића.

Ауторке изложбе су одабирањем докумената и њиховим излагањем приказале историјски оквир развоја територије Војводине. Описана је слика ове територије из времена развоја грађанског друштва. То је било време стварања грађанске класе, планског уређења градова, урбанизације градова, аграрне производње, развијања занатства и касније развоја ин-

дустије. Развијају се школе, лицеји и формирају јавне библиотеке, које ће допринети настанку будуће елите у друштву. У Збирци су сачувана документа која представљају грађански слој код срба који су чинили трговци, занатлије, професори, учитељи, лекари, адвокати, уметници као и градско свештенство.

Приказана изложба осим што приказује својеврсни историјски развој српског народа у Хабсбуршкој и Аустро-Угарској монархији, даје и увид у живот српског грађанског друштва.

Приказана архивска грађа из Збирке др Јована Милекића, која је настала захваљујући прикупљању података ради писања „Књиге о знаменитим Бачванима“, пружа информације о култури и уметности, приватном животу, удружењима и друштвима, школовању и моди.

Изложба је подељена у једанаест тематских целина: Др Јован Милекић (1899–1978), оснивач Бачког музеја у Суботици; Политичке прилике и војна питања; Привредни живот; Имовинско-правни односи; Школство; Удружења и друштва; Верски живот; Народни добротвори; Култура и уметност; Историја приватног живота; Мода.

Разноликост докумената доприноси лакшем сагледавању српског грађанског друштва. Приближавању тематике доприносе више него занимљиве фотографије.

Архивска грађа сачувана у домену ове Збирке представља праву драгоценост за истраживаче који истражују историју српског грађанског друштва у Суботици, јер је она богата подацима о личностима које су својим животом и радом оставиле трага у граду. Тако се могу пронаћи значајни подаци о познатој суботичкој породици Манојловић. Како је сам др Јован Милекић живео и радио у граду, био је повезан са многим суботичким виђенијим људима.

Изложба има изузетну вредност за изучавање српског грађанског друштва Суботице, Бачке па и шире.

Вредност ове студиозне изложбе огледа се у томе што она доприноси сазнању о развоју музеја и музеологије на овим просторима, развоју српског грађанског друштва и упознавању живота овога друштва на размеђи векова.

² У огледалу времена – српско грађанско друштво на размеђи векова кроз Збирку др Јована Милекића, каталог изложбе, Архив Војводине, Нови Сад 2012, стр. 6.

³ Исто.

⁴ Податке о Бачкој галерији у овом периоду можемо пронаћи у документима у фонду Градски народни одбор у Суботици (Ф. 68) у Историјском архиву Суботице.

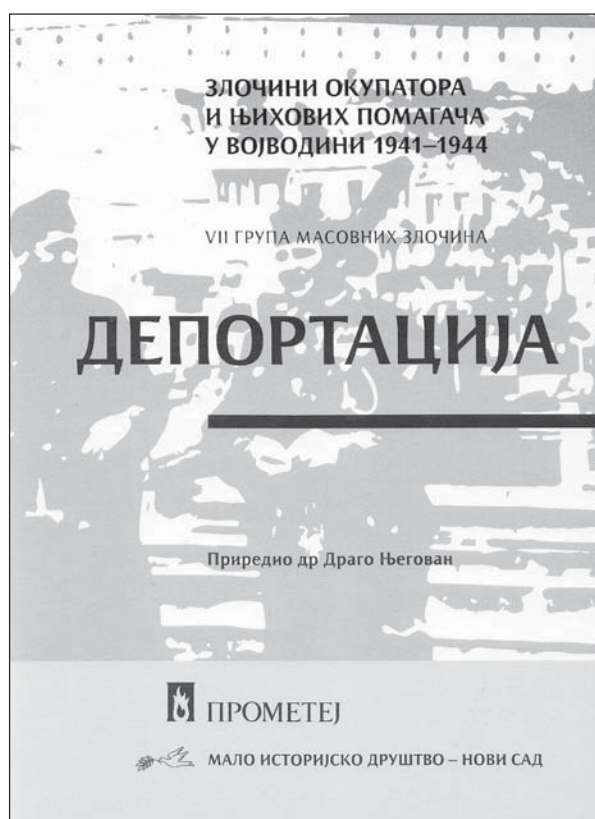
Зоран Вукелић,
виши архивиста, Историјски архив Суботица

Приказ књиге др Драге Његована „Депортација – VII група масовних злочина (Бачка и Барања) 1941“

Документа о злочинима окупатора и њихових помагача у Војводини 1941–1944.

Књига „Депортација – VII група масовних злочина (Бачка и Барања) 1941“, коју је приредио др Драго Његован,¹ виши научни сарадник у Музеју Војводине, седми је део едиције Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини. Књига је тематски наставак петог дела у едицији „Улазак мађарске војске у Бачку и Барању 1941“, и настала је на темељу необјављеног елабората Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини поткрај и након Другог светског рата, а који је део Збирке историјских докумената Музеја Војводине у Новом Саду. Издавачи су ИК Прометеј и Мало историјско друштво – Нови Сад.

Антихитлеровска коалиција је већ 1943. године донела одлуку о потреби формирања државних комисија за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових домаћих помагача, као и потребу да починиоци буду приведени правди. Тако је и у Југославији водство партизанског покрета одлучило, те на Другом заседању АВНОЈ-а,² одржаном у Јајцу 29. и 30. новембра 1943. године, донело одлуку да ће бити формирана посебна државна комисија, као и земаљске и покрајинске, за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, како би утврдили број жртава и пописали злочинце. Покрајинску комисију за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини формирали су одговорни у Главном народноослободилачком одбору Војводине у Новом Саду, 21. новембра 1944. године. У склопу ње, анкетне комисије за три окупационе области: Срем, Банат, Бачка и Барања, прикупљале су документацију о злочинима окупатора и њихових помагача. Злочини

су подељени у неколико категорија. Те, на темељу такве методологије сачињени су бројни елаборати за

¹ Драго Његован рођен је 1955. године у Лукавицама код Санског Моста; дипломирао, магистрирао и докторирао је на Факултету политичких наука у Београду; од 1980. до 1991. године радио је као асистент и предавач на Економском и Педагошком факултету у Осијеку; од 1992. године запослен је у Музеју Војводине, уз прекид између 2005. и 2007. године када је био директор Музеја града Новог Сада.

² Анти-фашистичко веће народног ослобођења Југославије.

сваку област и сваку категорију злочина. Злочини почињени у првим данима рата сврстани су у „I групу масовних злочина“. У Бачкој и Барањи у ту групу сврстан је „Улазак“, елаборат Покрајинске комисије које се односи на „Масовни злочин мађарских фашистичких окупатора приликом уласка мађарске војске у Бачку и Барању“. Тај елаборат је Анкетна комисија за Бачку и Барању предала Покрајинској комисији шест месеци после окончања Другог светског рата, 22. новембра 1945. године.

О протеривању Срба колониста и свих других који су сметали Хортијевој визији Мађарске, сведочи елаборат „Депортација“. У тим документима прецизно су наведена лица која су одговорна за тада почињене злочине. Др Његован је објавио документе који описују догађаје и зверства мађарске окупационе војске и њихових домаћих помагача над цивилима у колонијама Округа Новосадског и Суботичког, и срезова: Тител, Стари Бечеј, Кула, Жабал, Бачка Паланка, Бачка Топола, Сента, Сомбор, Апатин, Оџаци.

Читаоцима је омогућено да читају изворе који су настали сведочењем жртава и сведока, поткрепљени застрашујућим примерима људске злобе и похлепе. Примерице, из докумената сазнајемо и за тужне судбине становника Бајмочке Рате: „На притворенике, а било је и жена, скршене од удараца, рада и умора коњаници су натеривали коње, онако у гомилу, ако би се који из страха издвојио из колоне једноставно је био убијен.“³ Или: „Напокон – један дан пре депортације изашао је колонију подпредседник општине

МАЈЕР, који је побегао са окупаторском војском – и довео собом неке цивиле Мађаре. Он је одмах издао цивилима – колонистима – налог да имаду своју стоку да продају овим Мађарима, који су с њим дошли, али је истодобно изјавио, да ниједан купац не сме колонисти исплаћивати куповину цену, већ да ће исплата вршити на општинској каси. Сразмерно мали број колониста продавао је своју стоку, јер остали нису имали поверења да ће исплата коректно тећи. Стварно је тако и било. Они који су стоку продали, кад су дошли к општини ради исплате – примили су само обавест да им се новац задржава за неки дужни порез и да не могу ништа да приме.“⁴

Посебну вредност делу, као и самој збирци, „даје“ поименични попис жртава – оштећених лица и војних и других одговорних лица за почињене злочине. Дакле, јасно су одређени и подељени жртве и њихови целати. Тиме је аутор, вођен научним поривом, успешно избегао да у исту раван постави злочинце и њихове жртве, што је у последњих пар деценија све присутнија тенденција у ревизионистичким круговима у свету, али и у нашој земљи. Жртве и целати имају имена, презимена, занимања, места становања. Једноставно, материјал који је пред читаоцима не оставља места недоумицама и накнадним тумачењима. Његово читање и разумевање помоћи ће нам да из још једног, на жалост, недовољно расветљеног угла сагледамо све страхоте које је тоталитарна идеологија донела, али и даље доноси човечанству. И, можда и важније, да све то као лоши ђаци не поновимо.

³ Д. Његована, *Депортација - VII група масовних злочина (Бачка и Барања) 1941*, Нови Сад 2014, стр. 202

⁴ Исто, стр. 203.

Dijana Borenović,
arhivista, Istorijski arhiv Subotica

Prikaz Izložbe o Sportskom društvu „Spartak” iz Subotice

Povodom proslave jubileja 70 godina postojanja i rada, maj 2015.

Nećemo pogrešiti kada kažemo da Subotica ima svoju nezanimljivu i zanimljivu sportsku tradiciju. Jedan od svedoka tome je i činjenica da nailazimo na prve tragove organizovanog sporta u Subotici, već 60-ih godina 19. veka kada se u Gradskoj gimnaziji nastavnim planom uključuje i gimnastika, a sportski tragovi po našem gradu postaju sve jasniji i češći od tada: od Prvog klizačkog društva (doduše za imućnije) osnovanog 1876, zatim Sportskog društva „Ahil” koje se osniva krajem 70-ih godina 19. veka, preko velikog angažovanja i nezamenljivog doprinosa plemenitih Vermeša koji su pomagali u izgradnji sportskih terena na Paliću i organizovali Paličku olimpijadu krajem 19. veka i oživelili kod nas ideju o masovnim sportskim takmičenjima, do Ivana Sarića, bicikliste i prvog subotičkog pilota, zatim formiranja prvog fudbalskog kluba u Jugoslaviji – Atletski klub Bačka – na samom početku prošlog veka, pa konačno i Sportskog Društva „Spartak” iz Subotice.¹ Ovom prilikom ćemo pažnju posvetiti poslednjem, a razlog za to je jedan značajan jubilej! Ove godine Sportsko Društvo Spartak iz Subotice proslavilo je svoj 70. rođendan.

Sportsko društvo Spartak je počelo svoj put 21. aprila 1945. godine, kada srednjoškolska omladina Subotice osniva Fiskulturno društvo Jovan Mikić – Spartak. Društvo je dobilo ime po Jovanu Mikiću Spartaku, velikom sportisti iz Subotice.

Jovan Mikić Spartak (1914–1944), bio je jedan od jugoslovenskih atletskih rekordera, dvostruki prvak Balkana, u periodu od 1932. do 1939. Karijeru je počeo u subotičkoj „Bačkoj”, a nastavio je u beogradskoj „Jugoslaviji”. Takmičio se u više atletskih disciplina – troskoku, skoku u dalj, skoku u vis, petoboju i desetoboju. U Zagrebu postaje prvak Jugoslavije 1934. godine: osvaja prvo mesto u troskoku. Od 1932. do 1939. godine Spartak je bio jugoslovenski reprezentativac i stalni učesnik Balkanskih igara. Dva puta je bio prvak Balkana: 1935. u Istanbulu, kada je pobedio u skoku u vis i 1937. godine u Bukureštu, gde je bio prvi u troskoku. Još kao maturant u Muškoj realnoj gimnaziji u Subotici bavi se pisanjem, a

SPORTSKO DRUŠTVO ŽELEZNIČARA “JOVAN MIKIĆ SPARTAK”

poeziju je nastavio da piše i kao student, objavljujući svoje pesme najčešće u subotičkim listovima „Književni sever”, „Neven” i „Bunjevačko kolo”², a bavio se i sportskim novinarstvom. Za vreme II svetskog rata, bio je mobilisan i zarobljen, i u proleće 1941. godine prebačen u nemački logor u Nirnbergu. 1944. godine imenovan je za komandanta Subotičkog partizanskog odreda bačkobaranjske zone. Podlegao je ranama u noći između 10. i 11. oktobra 1944. godine.³

¹ Ž. Inić, *Knjiga o „Spartaku”, 1945–1997, 1947–1997.*

² M. Miković, *Isprekidani kontinuiteti subotičkih književnih listova i časopisa*, u: *Rukovet, časopis za književnost, umetnost i kulturu*, br. 7-8-9, 1995, str. 5.

³ *Sport u Subotici 1944–1984*, Subotica 1984, str. 27–29.

Sportsko društvo Spartak se 1947. godine spaja sa Fiskulturnim društvom Radnički i dobija novi naziv – Radničko fiskulturno društvo Jovan Mikić – Spartak. Tada društvo ima sekcije u fudbalu, atletici, stonom tenisu, šahu, rvanju, boksu, odbojci, košarci, plivanju, vaterpolu, hokeju na ledu, tenisu, biciklizmu, kuglanju, mačevanju, rukometu i gimnastici.⁴ Društvo ponovo menja naziv 1948. godine, u Sportsko društvo železničara Subotice Jovan Mikić – Spartak.⁵ U narednim decenijama svoga rada, društvo broji veliki broj članova, uspešnih takmičara na raznim domaćim i internacionalnim takmičenjima, mnoštvo osvojenih nagrada i priznanja, i opravdano nosi epitet jednog od najvećih sportskih društava Jugoslavije.⁶ Društvo je i danas aktivno kao deo Sportskog saveza Grada Subotice⁷ i tradicionalno okuplja uspešne sportiste.⁸ Jubilej 70 godina postojanja i rada društva, između ostalog je obeležen i izložbom⁹ o ovom društvu, koju je postavio Istorijški arhiv Subotica a osmislio kolega Dejan Mrkić.

Izložba je bila postavljena u vestibulu Gradske kuće u Subotici i ostvarila je jednu interesantu sinergiju raznih vrsta eksponata, od arhivske građe do starih trofeja. Sastojala se od 3 segmenta – štampani baneri, arhivska građa i monografije u staklenim vitrinama i memorabilije samog sportskog društva.

Trinaest banera izložbe sadržali su 70 fotografija iz Zbirke fotografija Istorijškog arhiva Subotica i koncipirani su na vrlo zanimljiv način, Naime, svaki baner je prikazivao jedinstvenu stranicu „Foto novina“.¹⁰ „Foto novine“ su bile svojevrsan način informisanja od 60-ih do 80-ih godina prošlog veka – bile su izložene na zidu Narodnog pozorišta i na ogradi restorana „Borac“ na Korzou, i svako ko je prolazio, mogao je da zastane i da pročita najnovije vesti iz unutrašnje i spoljne politike zemlje, sporta, kul-

ture, školstva, poljoprivrede, saobraćaja, elektro i metalne industrije, zdravstva, pozorišnih dešavanja, koncerata, izložbi, rada Opštinskog komiteta, rada Socijalističkog Saveza radnog naroda, Sindikata, JNA, omladine i pionira. Fotografije na banerima imaju analitički opis i prikazuju momente sa raznih sportskih događaja i prilika tokom minulih uspešnih godina društva, dodela nagrada, velikih takmičenja i utakmica, zatim timove i sportiste i njihove trofeje. Početni baner je posvećen Jovanu Mikiću – Spartaku, i pokazuje slike njegovog lika i sportskih aktivnosti, kao i nekoliko rečenica o njegovom životu i radu. Pored panoa, zidove Vestibila kao deo izložbe krasio je i uramljeni tablon FK Spartak Subotica iz pedesetih godina.

Drugi segment izložbe činilo je 6 staklenih vitrina koje su sadržale raznolike eksponate. Eksponati kao što su plakete, rukometna lopta sa potpisima igračica, stari reket, članske karte kao i fotografije Društva, doprineli su raznolikosti i šarenilu postavke. Od arhivske građe, tu je bilo izloženo još 15 fotografija iz Zbirke fotografija Istorijškog arhiva Subotica, zatim dva plakata iz Zbirke plakata (jedan plakat o velikoj teniskoj utakmici – Spartak i R.F.S.D. Jedinstvo iz 1945, a drugi je plakat povodom prijateljske fudbalske utakmice između Subotičkih partizana i ŽAK-a. iz 1944)¹¹ i arhivska građa tj. 9 dokumenta o aktivnostima i delatnosti Društva iz fonda 68, Gradski narodni odbor – Subotica.¹² Mogli su se naći i isečci iz novina, originalni logotipi „Foto novina“ i monografije Sportskog društva Spartak i klubova, iz bibliotečkog fonda Istorijškog arhiva Subotica.

Treći i poseban segment izložbe, bio je deo sa izloženim memorabilijama, koje je društvo tokom godina dobijalo i sakupljalo – stari pehari, trofeji, plakete, plavo bela zastava – Spartak, antikni šahovski sat iz Šah kluba

⁴ Istorijški arhiv Subotica (IASu), F. 68, Gradski narodni odbor – Subotica (1944-1955); 1944-1958, IV, br. k. 1561, Spisi u vezi sa sportskim društvima, spis iz 1948. godine.

⁵ *Sport u Subotici 1944-1984*, Subotica 1984, str. 34.

⁶ *SDŽ Spartak 1945-1970, 25 godina*.

⁷ Sportski Savez u Subotici datira od 1961. godine kada je reorganizovan fiskulturni pokret u Srbiji, pa je formiran Savez organizacija za fizičku kulturu (SOFK) u koji se udružuju sve organizacije za fizičku kulturu kao i pojedina udruženja i sekcije. Po stupanju na snagu Zakona o sportu iz 1996. godine, tadašnji SOFK se transformiše u Sportski savez odnosno Udruženje klubova sa teritorije grada Subotice.

Osnivačka Skupština je jednoglasno, u skladu sa zakonom o sportu (Sl. glanik R.S. broj 52/1996) donela odluku o formiranju Organizacije sa statusom udruženja građana kao udruženje sportskih društava i saveza, koje vodi Ministarstvo za omladinu i sport Republike Srbije. <http://www.sportskisavezsubotice.org/index/page/id/13/lg/sr>, preuzeto jula 2015.

⁸ Veliki je broj uspešnih subotičkih sportista koji su svoje prve sportske korake napravili u Spartaku. Uz veliko priznanje svima njima, ovom prilikom ćemo pomenuti mali broj njih, a to su sportisti koji su osvajali medalje na Olimpijskim igrama: Josip Takač - fudbal, srebrna medalja London, 1948; Tihomir Ognjanov - fudbal, srebrna medalja, Helsinki, 1952; Dušan Maravić - fudbal, zlatna medalja, Rim, 1960; Momir Petković - rvanje, zlatna medalja, Montreal, 1976; Refik Memišević - rvanje, srebrna medalja, Los Angeles, 1984; Eleonora Wild - košarka, srebrna medalja, Seul, 1988; Đula Mešter - odbojka, bronzana medalja, Atlanta, 1996. i zlatna medalja, Sidnej, 2000; Bojana Radulović - rukomet, srebrna medalja, Sidnej, 2000.

⁹ Jubilej je obeležen kroz više faza: u centru grada su organizovane demonstracije raznih sportova – mladi igrači timova iz Spartaka su u svojim dresovima odigrali par kratkih utakmica i prikazali svoje veštine i rekvizite, zatim je otvorena Izložba u vestibulu Gradske kuće koja je i sutradan bila postavljena kao deo Noći muzeja 2015. Nakon otvaranja Izložbe, u velikoj vešnici Gradske kuće održana je svečana akademija na kojoj su uručene plakete i priznanja za sportska udruženja, saveze, i nekima od značajnih sportista kao i sportskim radnicima.

¹⁰ IASu, F. 180, Zbirka fotografija, 1862- . U ovoj Zbirci od 1992. godine nalaze se i fotografije koje su nastale na nekadašnjem „Radničkom Univerzitetu“ (1962-1985) u Subotici, u okviru foto sekcije. Fotografije ove sekcije su pratili sve događaje koji su se dešavali u gradu i državi (pomoću informativne agencije „Tanjug“), i tako putem fotografija i kratkih pisanih formi obavestavali građane o najnovijim događanjima. Foto-reporteri koji su uređivali ove novine bili su Vojnić P. Viktorija, Sedlak Aleksandar, Nemet Nimrod i Toma Marjanović.

¹¹ IASu, F. 18, Zbirka plakata, 1817- , G, V, 1056; V, V, 455.

¹² IASu, F. 68, Gradski narodni odbor – Subotica (1944-1955); 1944-1958, IV, br. k. 1561, Spisi u vezi sa sportskim društvima. Izloženi spisi su iz 1947. i 1949. godine.

Spartak... Sve što je bilo izloženo u ovom segmentu tom prilikom, samo je mali deo onoga što društvo ima u svojoj zaostavštini.¹³

Izložbe su veoma važan deo arhivske prakse i nažalost, svi Arhivi se suočavaju sa nedostatkom mnogih uslova koje zahteva priređivanje izložbi u optimalnom broju i obimu, i zato je svaka prilika za nju jako značajna.

Prilagođavanje ahrivske prakse savremenim načinima promocije, prezentacije i aktuelnosti tema, ne samo da je zanimljivo, nego je i veoma preporučljivo i zato je saradnja kao što je na ovoj izložbi ostvarena između Istorijskog ahiva i Sportskog društva, pohvalna. Možemo se samo nadati da ćemo imati prilike da svedočimo sličnim projektima u bliskoj budućnosti.

¹³ Moramo napomenuti da je velika šteta što, nažalost, nije bilo mogućnosti da se publikuje katalog ove Izložbe, koji bi svakako doprineo i jubileju i samoj izložbi i koji bi upotpunio i zaključio ceo događaj i nakon svega, večno sećao na isti.